

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI SON DÖNEMİ İLE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ
ARASINDA GAZİANTEP’TE MİMARİ DOKUNUN DEĞİŞİMİ (1839-1950)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Berrak YÜCE**

Anabilim Dalı : Mimarlık

Programı : Mimarlık Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep KUBAN

HAZİRAN 2010

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI SON DÖNEMİ İLE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ
ARASINDA GAZİANTEP’TE MİMARİ DOKUNUN DEĞİŞİMİ (1839-1950)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Berrak YÜCE
502981158**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07 Mayıs 2010
Tezin Savunulduğu Tarih : 10 Haziran 2010**

**Tez Danışmanı : Doç. Dr. Zeynep KUBAN (İTÜ)
Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Afife BATUR (İTÜ)
Doç. Dr. Aygöl AĞIR (İTÜ)**

HAZİRAN 2010

ÖNSÖZ

Gaziantep kentinde Osmanlı Son Dönemi ile Erken Cumhuriyet Dönemi arasında, mimaride ve şehir planlamasındaki imar faaliyetlerini, bu faaliyetlerin sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerini ve faaliyetler sonrasında mimari ve şehirselle dönüşümün incelenmesini hedef alan bu çalışmada beni yönlendiren, her türlü desteği ve yardımı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Zeynep Kuban'a teşekkür ederim.

Tez araştırması sırasında Gaziantep'te bana yardımcı olan ve şehir ile ilgili elindeki kaynakları benimle paylaşan Barış Gören'e, Cumhuriyet Dönemi Gaziantep mimarisi hakkında bilgi veren ve söyleşi yapmayı kabul eden Şahap Güneyligil'e, Gaziantep'teki evinde beni ağırlayan Süheyla Altıngöz'e, söyleşi yapmayı kabul ederek Gaziantep kültürü ve Ermeni mimarisi konularında yardımcı olan Ayfer Tuzcu Ünsal'a ve Armen Aroyan'a katkılarından dolayı ayrı ayrı teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışma süresince desteklerini benden esirgemeyen ve hep yanımda olan eşim Stephane Carvajal ve kardeşim Berrin Yüce'ye, gösterdikleri sabır ve anlayıştan dolayı arkadaşlarıma ve emeklerini ödeyemeyeceğim başta annem Serpil Yüce ve babam İbrahim Yüce olmak üzere aileme teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs 2010

Berrak Yüce

Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	ix
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
TÜRKÇE ÖZET.....	xvii
İNGİLİZCE ÖZET	xix
1. GİRİŞ	1
2. GAZİANTEP ŞEHRİNİN FİZİKSEL VE TARİHSEL VERİLERİ	5
2.1 Şehrin Coğrafi Özellikleri	5
2.2 Şehrin Tarihi Gelişimi.....	7
2.3 Şehrin Fiziki Gelişimi	10
3. GAZİANTEP’İN GELENEKSEL ŞEHİR DOKUSUNA GENEL BAKIŞ	13
3.1 Gaziantep’in Geleneksel Şehir Dokusunun Oluşumunu Belirleyen Yönlendiriciler	13
3.2 Gaziantep’in Geleneksel Şehir Dokusu ve Oluşumu	15
3.3 Gaziantep’in Etnik ve Kültürel Farklılıklarının Geleneksel Şehir Dokusuna Etkisi.....	18
3.4 Gaziantep’in Geleneksel Kent Dokusunu Belirleyen Bileşenler	20
3.4.1 Gaziantep Kalesi	20
3.4.2 Mahalle ve sokaklar	22
3.4.2.1 Mahalleler.....	23
3.4.2.2 Sokaklar.....	28
3.4.3 Ticaret merkezi	29
4. OSMANLI SON DÖNEMİNDEN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR GAZİANTEP’TE MİMARİ DOKUYU ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR.....	33
4.1 Nüfus Hareketleri	33
4.1.1 Nüfus ve iskan politikaları	39
4.1.2 Gaziantep’te dış göçler.....	39
4.1.3 Gaziantep’te iç göçler	41
4.2 Gaziantep’in İmar Planları	43
4.3 Misyoner Faaliyetleri	49
4.3.1 Gaziantep’te Amerikan Protestan misyonerlerin faaliyetleri.....	50
4.3.2 Gaziantep’te Fransız Katolik misyonerlerin faaliyetleri.....	52
4.4 XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başı Arasında Gaziantep’te Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Değişim.....	52
5. OSMANLI SON DÖNEMİNDEN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR GAZİANTEP’TE MİMARİ VE KENT DOKUSUNDAKİ DEĞİŞİMLER.....	55
5.1 Gaziantep’in Kentsel Ölçekteki Fiziki Değişimi.....	55
5.2 Gayrı Müslim Azınlıklar ve Misyonerlere Ait Yapılar.....	59

5.2.1 Gayrı Müslim azınlık yapıları	60
5.2.1.1 Gregoryenlere ait dini yapılar	60
5.2.1.2 Protestanlara ait dini yapılar	61
5.2.1.3 Katoliklere ait dini yapılar	62
5.2.1.4 Gayrı Müslim azınlıkların eğitim binaları	65
5.2.1.5 Gayrı Müslim azınlıkların yaptırdığı ticaret binaları	69
5.2.2 Misyonerlere ait sivil yapılar	73
5.2.3 Misyonerlere ait mimari yapıların niteliği	77
5.3 Savaş Sırasında Gaziantep'te Mimari Dokudaki Tahribatlar	78
5.4 Gaziantep'te Erken Cumhuriyet Döneminde Mimari Değişim	80
5.5 Gaziantep'teki Mimari Yapıların Niteliği	87
5.5.1 Yapım tekniği ve malzeme	87
5.5.1.1 Havara taşı	88
5.5.1.2 Keymıh taşı	88
5.5.1.3 Minare kayası	88
5.5.1.4 Topak taşı	88
5.5.1.5 Karataş	89
5.5.1.6 Beyaz mermer	89
5.5.1.7 Kırmızı mermer	89
5.5.2 Yapı tipolojisine göre mimari biçimleniş	89
5.5.2.1 Konutlar	90
5.5.2.2 Ticaret yapıları	95
Mecidiye Hanı (Koca Nakıp Han)	96
Belediye Hanı	98
Bayaz Han (Beyazların Hanı)	100
Elbeyli Han (İnceoğlu Han)	101
Gümrük Hanı	104
Güven Hanı	105
Kumruoğlu Hanı	106
Kürkçü Han	108
Maarif Han (Şıra Hanı)	110
Millet Hanı (Aziziye Han)	111
Şeker Hanı	113
Tuz Hanı	115
Yüzükçü Han	116
Kemikli Bedesten	117
5.5.2.3 Dini yapılar	118
Alaüddevle Camisi	118
Esenbek Camisi	120
Karagöz Camisi	120
Kara Tarla Camisi	120
Ömer Şeyh Camisi	121
5.5.2.4 Su yapıları	121
Arasa çarşısındaki çeşme	121
Kumandan Çeşmesi	122
Osmaniye Kasteli	122
Tekke Cami Çeşmesi	122
5.6 Gaziantep'teki Mimari Yapıların Özelliklerine Dair Değerlendirme	123
6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	133
KAYNAKLAR	137

EKLER.....	141
ÖZGEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

cm	: Santimetre
m	: Metre
km	: Kilometre
m²	: Metrekare
cm²	: Santimetrekare
°C	: Derece Santigrat
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
AMMU	: Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi
BOARD	: American Board of Commissioners For Foreign Missions
KUDEB	: Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 4.1 : 1891 Ayıntab kazasının nüfus cetveli	34
Çizelge 4.2 : 1895 Ayıntab kazasının nüfus cetveli..	34
Çizelge 4.3 : 1899 Ayıntab kazasının nüfus cetveli.	35
Çizelge 4.4 : 1900 Ayıntab kazasının nüfus cetveli	35
Çizelge 4.5 : 1902 Ayıntab kazasının nüfus cetveli	35
Çizelge 4.6 : 1904 Ayıntab kazasının nüfus cetveli..	36
Çizelge 4.7 : 1906 Ayıntab kazasının nüfus cetveli..	36
Çizelge 4.8 : 1914 Ayıntab kazasının nüfus cetveli	37
Çizelge 4.9 : Cumhuriyet sonrası yapılan nüfus sayımları	38
Çizelge 4.10 : Yıllara göre Antep’te yaşayan Amerikalı sayısı.....	51
Çizelge 5.1 : Antep’te Ermenilere ait okullar.....	66
Çizelge 5.2 : 1906 yılında Antep’te gayri Müslimlere ait ilkokullar.....	67
Çizelge 5.3 : 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar	125

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 : Gaziantep ilinin Türkiye'deki yerini gösteren harita	5
Şekil 2.2 : XIX. yüzyılda İpek Yolu haritası..	7
Şekil 2.3 : Dülük antik kenti.....	8
Şekil 2.4 : Ömeriye Camisi.....	11
Şekil 3.1 : M.Ö. IV. yüzyılda kale dışında ilk yerleşim alanları..	13
Şekil 3.2 : K. A. Aru'nun Gaziantep için önerdiği doku tarzı..	17
Şekil 3.3 : Nüfus gruplarının mekansal dağılımı.....	18
Şekil 3.4 : XIX. yüzyılın son yıllarında Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve çevresindeki yerleşimler.....	19
Şekil 3.5 : Gaziantep Düğmeci Mahallesiindeki sinagog, tarih bilinmiyor.....	19
Şekil 3.6 : Gaziantep Kalesi ve yakın çevresi, tarih bilinmiyor..	21
Şekil 3.7 : Gaziantep Kalesi'nin planı..	21
Şekil 3.8 : XIX. yüzyılda landmark olarak kale..	22
Şekil 3.9 : Nüfus gruplarının mahallelere göre dağılımı..	24
Şekil 3.10 : XX. yüzyıl başında Alaüddevle Camisi..	25
Şekil 3.11 : Eyüpoğlu Camisi, 1921?..	26
Şekil 3.12 : XX. yüzyılın ilk yarısında Türktepe'deki yerleşimlerden bir görünüm..	27
Şekil 3.13 : XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hayıkbaba Dağı ve Amerikan Hastanesi..	28
Şekil 3.14 : Kabaltı olarak anılan geçit örneği..	29
Şekil 3.15 : XIX. yüzyılda ticaret yolu	30
Şekil 3.16 : Ticaret bölgesindeki han ve bedestenlerin konumunu gösteren harita...	32
Şekil 4.1 : 1937 yılında Alleben deresi ve yeşil alanlar..	45
Şekil 4.2 : 1935 yılına ait Hermann Jansen'in, analiz edilmiş Gaziantep imar planı.	46
Şekil 4.3 : 1950 yılına ait K. A. Aru ve K. Söylemezoğlu'na ait analiz edilmiş Gaziantep imar planı	48
Şekil 5.1 : Akyol Camisi civarında Cumhuriyet'in ilk yıllarında bostan ve bahçelere örnek.....	56
Şekil 5.2 : XX. yüzyılın ikinci yarısının başında Hükümet Konağı ve çevresi	57
Şekil 5.3 : Arastadan bir görüntü, Nisan 1928.....	58
Şekil 5.4 : XX. yüzyıl başında pazaryerindeki dükkanların hasır örtüsü ve Hacı Veli Camisi..	59
Şekil 5.5 : Surp Asdvadzadzin Kilisesi, tarih bilinmiyor..	60
Şekil 5.6 : XX. yüzyıl başında çan kulesi kaldırılmış olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi.....	61
Şekil 5.7 : XIX. yüzyıl sonlarında Kendirli Kilisesi.....	63
Şekil 5.8 : Kendirli Kilisesi yanındaki park, 1934.....	64
Şekil 5.9 : Katolik Ermeni Kilisesi-Aziz Bedros olarak anılan kilise, 2005	65
Şekil 5.10 : Başkarakol'da Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü yerine yapılan Gaziantep Lisesi, tarih bilinmiyor.....	68
Şekil 5.11 : Yabancılar ve gayri Müslimlere ait okulların yerine gösteren kroki....	69

Şekil 5.12 : Kürkçü Han avludan görünüm, tarih bilinmiyor.....	71
Şekil 5.13 : Kürkçü Han'ın girişi, tarih bilinmiyor	71
Şekil 5.14 : Millet Hanı avludan görünüm, tarih bilinmiyor).....	72
Şekil 5.15 : Cumhuriyet sonrası eski sabunhane (masmana) olan Büyük Pasaj..	73
Şekil 5.16 : Kolejtepe'deki Amerikan Koleji-Merkezi Türkiye Koleji, tarih bilinmiyor	74
Şekil 5.17 : XX. yüzyıl başında Amerikan Kız Koleji-Seminary School	74
Şekil 5.18 : Antep Müdafaası sonrası Amerikan Hastanesi ve çevre binalar	75
Şekil 5.19 : Antep Müdafaası öncesi Eyüpoğlu Camisi..	79
Şekil 5.20 : Antep Müdafaası sonrası Eyüpoğlu Camisi..	79
Şekil 5.21 : Antep Müdafaası'nda yıkılan Akyol Camisi.....	79
Şekil 5.22 : Halkevinin (Kendirli Kilisesi) yanındaki Latin Okulu, 2010.....	82
Şekil 5.23 : Eskiden Amerikan Kız Koleji binası olarak kullanılan Fatih Sultan Mehmet İlkokulu-KUDEB binası, tarih bilinmiyor	83
Şekil 5.24 : Cumhuriyet sonrası genişletilmiş olan Atatürk Bulvarı..	84
Şekil 5.25 : Çınarlı parkı yanındaki elektrik santrali, 1934.....	84
Şekil 5.26 : Hükümet Konağı ve Adliye Binası, tarih bilinmiyor	85
Şekil 5.27 : Kız Sanat Okulu- Ticaret Lisesi, tarih bilinmiyor.....	86
Şekil 5.28 : Gaziantep Garı, tarih bilinmiyor	87
Şekil 5.29 : Geleneksel Antep evine ait yüksek bahçe duvarı örneği.....	91
Şekil 5.30 : Geleneksel Antep evine ait köşk örneği	92
Şekil 5.31 : Geleneksel Antep evine ait hayat örneği	93
Şekil 5.32 : Geleneksel Antep evine ait gane örneği	94
Şekil 5.33 : Geleneksel Antep evine ait taş merdiven örneği	95
Şekil 5.34 : Mecidiye Hanı batı kanadından görünüm, tarih bilinmiyor	96
Şekil 5.35 : Mecidiye Hanı zemin kat planı	97
Şekil 5.36 : Mecidiye Hanı üst kat planı.....	97
Şekil 5.37 : XIX. yüzyıl sonunda Belediye Hanı kuzeyden görünüm	98
Şekil 5.38 : Belediye Hanı zemin kat planı..	99
Şekil 5.39 : Bayaz Han caddeden görünüm, tarih bilinmiyor.....	100
Şekil 5.40 : Bayaz Han zemin kat planı.....	101
Şekil 5.41 : Elbeyli Han batı cephesinden görünüm, tarih bilinmiyor	102
Şekil 5.42 : Elbeyli Hanı zemin kat planı..	103
Şekil 5.43 : Elbeyli Hanı üst kat planı	103
Şekil 5.44 : Gümrük Hanı alt kat planı	104
Şekil 5.45 : Gümrük Hanı üst kat planı	105
Şekil 5.46 : Güven Hanı güney doğudan görünüm, tarih bilinmiyor	105
Şekil 5.47 : Güven Hanı zemin kat planı	106
Şekil 5.48 : Kumruoğlu Hanı güney cephesinden görünüm, 1987.....	107
Şekil 5.49 : Kumruoğlu Hanı zemin kat planı	107
Şekil 5.50 : Kürkçü Hanı güneyden görünüm, tarih bilinmiyor	108
Şekil 5.51 : Kürkçü Hanı zemin kat planı.....	109
Şekil 5.52 : Maarif Hanı zemin kat planı.....	110
Şekil 5.53 : Maarif Hanı kuzeyden görünüm, tarih bilinmiyor	111
Şekil 5.54 : Millet Hanı zemin kat planı.....	112
Şekil 5.55 : Millet Hanı üst kat planı	112
Şekil 5.56 : Millet Hanı avludan görünüm, tarih bilinmiyor	113
Şekil 5.57 : Şeker Hanı zemin kat planı	114
Şekil 5.58 : Şeker Hanı üst kat planı.....	114
Şekil 5.59 : Tuz Hanı caddeye bakan cepheden görünüm, tarih bilinmiyor.....	115

Şekil 5.60 : Tuz Hanı zemin kat planı	116
Şekil 5.61 : Yüzükçü Han zemin kat planı	117
Şekil 5.62 : Kemikli Bedesten planı	118
Şekil 5.63 : Alaüddevle Camisi planı	119
Şekil 5.64 : Alaüddevle Camisi cephesi, tarih bilinmiyor	119
Şekil 5.65 : Arasa çarşısındaki çeşmenin cephesi, tarih bilinmiyor	121
Şekil 5.66 : Kumandan Çeşmesi, tarih bilinmiyor	122
Şekil D.1 : Atatürk Bulvarı üzerindeki Bayaz Han, tarih bilinmiyor... ..	160
Şekil D.2 : Zincirli Bedesten içten görünüm, 2010... ..	160
Şekil D.3 : Maarif kavşağından Suburcu Caddesi, tarih bilinmiyor.....	161
Şekil D.4 : Karagöz Caddesi ve çevresi, tarih bilinmiyor... ..	161
Şekil D.5 : 1925 yılında Gaziler Caddesi... ..	162
Şekil D.6 : Atatürk Bulvarı ve Maarif kavşağı, tarih bilinmiyor.....	162
Şekil D.7 : Antep Müdafaası sonrası harap olan Handaniye Camisi.....	163
Şekil D.8 : Antep Müdafaası sırasında Fransıızlar tarafından fırın olarak kullanılan bina yıkıntısı, daha sonra Şehit Kamil İlkokulu olarak kullanılmıştır... ..	163
Şekil D.9 : Antep Müdafaası sonrası Gaziantep Kalesi'nin yıkıntıları... ..	164
Şekil D.10 : Gaziantep Kalesi'nin dış surlarının yıkıntıları... ..	164
Şekil D.11 : Antep Müdafaası sırasında Fransızlar tarafından bombalanan bir köprü	165
Şekil D.12 : Antep Müdafaası sonrası konut yıkıntıları... ..	165

ÖZET

OSMANLI SON DÖNEMİ İLE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ARASINDA GAZİANTEP’TE MİMARİ DOKUNUN DEĞİŞİMİ (1839-1950)

Gaziantep’te geleneksel mimari dokunun geçirdiği evrimi XIX. yüzyıl ortalarından XX. yüzyıl başına kadar olan dönem aralığında incelemeyi hedefleyen bu tez çalışmasında, araştırmanın konusu olan süreçteki değişimin hangi noktadan başladığını belirlemek için öncelikle şehrin coğrafi, tarihi ve fiziki verileri üzerinde durulmuş, ardından geleneksel kent dokusunun oluşumu ve oluşumda etkili olan parametreler araştırılmıştır.

Bir sonraki bölümde ise tezin konusu olan değişimde etkili olan faktörler saptanmaya çalışılmıştır. Değişimde etkili olduğu düşünülen nüfus hareketleri ve azınlıklar, iskan politikaları, imar planları ve uygulamaları, XIX. yüzyıl boyunca güçlü olan misyoner faaliyetlerinin fiziki dokuya etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, fiziki dokudaki değişimin kentsel ve mimari ölçekteki örnekleriyle devam etmektedir. Fiziki değişimin somut örneklerle desteklenmesi için, geleneksel mimari dokunun en önemli bileşeni olan Antep evleri, XIX. yüzyılda şehirde ticari anlamda söz sahibi olan Ermenilerin ve Müslümanların yaptırdığı ticaret ve eğitim binaları incelenmiştir. Bunun yanı sıra incelenen dönemde şehirde faaliyet gösteren misyonerlerin desteği ile inşa edilen kiliseler, okullar ve hastane örneklendirmeye dahil edilmiştir. Ayrıca savaşın ve tehcirin olumsuz etkileri ile tahrip olan ya da tamamen yok olan yapılar, erken Cumhuriyet döneminde çok az sayıda inşa edilen kamu binaları ile erken Cumhuriyet dönemindeki mimari üretimin az olmasının gerekçeleri bölümün içinde alt başlıklar olarak ele alınmıştır.

Son bölümde ise elde edilen tüm verilerin ışığında varılmaya çalışılan sonuç ve bu sonucun değerlendirilmesi aktarılmak istenmiştir.

Çalışma süresince kaynak tarama, gözlem, görsel bilgi toplama ve mülakat ile bilgi toplanmaya çalışılmış, çalışma alanında fotoğraf ile belgeleme yapılmıştır.

SUMMARY

CHANGES IN ARCHITECTURAL PATTERN IN GAZİANTEP FROM LATE OTTOMAN EMPIRE TO EARLY REPUBLICAN PERIOD (1839-1950)

The thesis focuses on the evolution of the traditional pattern in Gaziantep from the middle of XIX. century to XX. century. In order to determine the point from which this evolution had started, the research gathers geographical, historical and physical data on the city and goes on to clarify the parameters which effected the formation of the architectural pattern.

The next chapter attempts to determine the factors that have caused the evolution in architectural pattern. Factors like demographic movements and minorities, settling policies, master plans and missionary activities during the XIX. century and their effects on the physical environment are the subject of this chapter.

The following chapter tries to exemplify the change of pattern in urban and architectural scale. Examples that demonstrate the change include the traditional Antep houses which are the most important components of traditional architecture, the commercial and educational buildings built by the Muslims and the Armenians who were commercially strong in the city during the XIX. century. Besides the churches, the schools and the hospital, built with the support of missionaries, have been included in examples. Buildings destroyed during the war and relocations, some public buildings of the early Republican Period and the reasons as to why the architectural production has been so little during the early Republican Period are also considered in this chapter.

The last chapter tries to achieve a synthesis of the data and the findings of the research process.

The research includes library work, observation on site, visual data collection and private interviews, map reading and photographic documentation of the site.

1. GİRİŞ

Gaziantep asırlar boyunca bulunduğu konum yüzünden farklı kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Mezopotamya ve Akdeniz gibi ilk uygarlıkların doğduğu iki bölgenin arasında yer alması, ayrıca Akdeniz’den batıya, kuzeye, doğuya giden yolların kavşağında bulunması ve İpek Yolu gibi ticari bir aksın bu bölgeden geçiyor olması, tarih öncesinden beri kültürler için cazip bir uğrak yeri ve yerleşme sahasına dönüşmesine neden olmuştur. Gaziantep’te kurulan her yeni uygarlık beraberinde taşıdığı sosyal ve kültürel dinamiklerle, şehrin mimari çehresinin değişmesine, kent dokusunun dönüşmesine neden olmuştur.

Şehrin geleneksel kent dokusu oluşurken en etkili odak noktası Gaziantep Kalesi olmuştur. İlk yerleşim alanlarının ve mahallelerin merkezini teşkil eden kalenin önemini kaybetmeye başlaması ile şehrin fiziksel şekillenmesinde topografya ve kültürel veriler etkili olmuştur. Özellikle XVI. yüzyıldan sonra şehre göç eden Türkmen, Kürt ve Arap aşiretlerinin, kendi kimliklerini korumak adına yeni mahalleler oluşturması, bu tarihten sonra şehrin biçimlenişini belirleyen önemli unsurlar haline gelmiştir.

1516 yılında şehrin Osmanlı idaresine geçmesinden sonra güçlenen ticaret merkezi, Halep Yolu’na bağlanan ve Uzunçarşı olarak adlandırılan bölgede farklı üretim ve tüketim gruplarına hizmet eden işlevsel ayırıma sahip olan hanlar ve bedestenlerden oluşmaktadır. Ticaret mekanları olan hanların ve bedestenlerin, şehrsel mekandaki dağılımları, iş hacimleri, niteliksel ve niceliksel büyüklükleri dönemlerinin sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır. Ticaret merkezinin şehir içinde tanınmış hale gelmesiyle birlikte şehrin fiziki dokusunun biçimleniş, kültürel ve siyasal öğelerin yanı sıra ticaret merkezinden beslenmeye başlamıştır.

Tanzimat’la birlikte hakları koruma altına alınan gayri Müslimler, özellikle Ermeniler, ticari ve mimari gelişimde etkin olmaya başlamışlardır. Ancak, XIX. yüzyılın sonuna kadar gelişmeye devam eden fiziki yapı ve mimari doku, özellikle erken Cumhuriyet döneminde bir duraklama içine girmiştir.

Bu tez çalışmasının amacı; kendine özgü mimari ve kentsel dokusu olan Gaziantep'in, Osmanlı döneminin sonundan erken Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçteki mimari ve kentsel dokusundaki değişimin fiziksel ve sosyal koşullar çerçevesinde incelenmesidir.

Çalışmanın amacını ortaya koyan giriş bölümünden sonra, çalışma alanı olarak seçilen Gaziantep şehrini daha iyi tanımak için şehre ait fiziksel ve tarihsel veriler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde şehir, coğrafi özellikleri, fiziki ve tarihi gelişimi açısından ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Gaziantep'in geleneksel kent dokusunun oluşumunu ve oluşumda etkili olan yönlendiricileri anlatmaktadır. Bu bölümde yönlendiricilerin yanı sıra şehrin fiziki yapısının bileşenleri içinde en etkili eleman olan kalenin tarihi, mimari özellikleri, ilk konut yerleşimlerinde odak olarak işlevi ile birlikte, morfolojiyi belirleyen mahallelerin ve ticaret merkezinin şehir içinde fiziki konumları ve biçimlenişlerindeki sosyal arka plan ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, araştırmanın konusu olan dönemde kent dokusunun değişiminde etkili olan unsurların ele alınmasıyla devam etmektedir. Nüfus hareketlerini anlatan yüzyıl başına ait nüfus sayımları, nüfusun etnik kimliğe göre artış ve azalmasında etkili olan parametreler, iç ve dış göçler ve nedenleri de bölüm içinde yer almaktadır. Bununla birlikte şehrin geneline bir müdahale olarak kabul edilebilecek olan imar planları, planların amacı ve kent genelindeki uygulama alanları bu bölümde incelenmiştir. Ayrıca XIX. yüzyıl ortasından Ermeni tehcirine kadar olan süreçte özellikle eğitim alanında gayrı Müslimlere destek olan misyonerlerin faaliyetleri, bu faaliyetler neticesinde ihtiyaç nedeniyle inşa edilen yapılar ve kentsel dokudaki değişimin parçası olarak yer aldıkları pozisyon tartışılmaya çalışılmıştır. Daha az etkili olmakla birlikte, şehrin toplumsal, politik ve ekonomik koşullarının etkileri bu bölüme dahil edilmiştir.

Bir sonraki bölüme, değişimin fiziki varlığının kent ölçeğinde incelenmesi ile başlanmış, bu değişimde pay sahibi olan gayrı Müslimlerin yaptırdığı binalar ele alınmış, ayrıca şehrin önemli mimari elemanları olan ticaret yapılarındaki değişimler, binalardaki yeniden işlevlendirme, savaşın yol açtığı tahribatlar ve cumhuriyet döneminde yapılmış az sayıdaki bina anlatılmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise, erken cumhuriyet döneminde mimari dokunun değişmeden kalmasının nedenleri sorgulanırken, erken Cumhuriyet döneminde mimari olarak yenilenemeyen şehirde Cumhuriyet'in getirdiği yeni işlevlerin nasıl konumlandırıldığı, bina ihtiyacının giderilmesinde ne tür çözümlere başvurulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şehir farklı dönemlerde farklı isimlerle adlandırıldığı için, bu çalışmada, anlatılan dönemlere ait isimlerin kullanılması özellikle tercih edilmiştir. Şehrin ne zamandan beri “Ayıntab” olarak adlandırıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Araplar VII. yüzyılda buraya hakim olduktan sonra Bizanslıların kullandığı “Dolice” (Dülük) ismiyle birlikte “Ayıntab” ismini de kullanmaya başlamışlardır. Dönemin araştırmacılarına göre Haçlı seferleri sırasında Haçlılar tarafından “Hantab”, “Hamtab” ve “Hatab” gibi isimlerle anılan şehir, Ermenilerin kaynaklarında ise “Teluç”, “Antap”, “Ayıntaf” ve “Anthaph” olarak geçmektedir. Kevork Avedis Sarafian’a göre şehrin asıl adı “Anteb” olmasına rağmen bu isim Arapçanın Türk diline etkisi yüzünden “Ayıntab”a dönüşmüştür. 1921 yılında “Gazi”lik unvanı verildikten sonra “Gaziayıntab” olarak kullanılan isim 1928 yılında ise “Gaziantep” olarak değiştirilmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada şehrin adlandırılmasında, Arapların hakimiyetine kadar olan sürecin anlatıldığı bölümlerde “Dülük”, Arapların ve Türk Beyliklerinin zamanını kapsayan bölümlerde “Ayıntab”, Osmanlı döneminin anlatıldığı bölümlerde “Antep”, Cumhuriyet sonrası dönemin anlatıldığı bölümlerde ise “Gaziantep” kullanılmıştır.

İstanbul’daki yetersiz yazılı ve görsel kaynaklar nedeniyle Gaziantep’te araştırmalar yapılmaya çalışılmış, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi ve Gaziantep Büyükşehir Belediyesi’ndeki eski kaynaklara ulaşılmıştır. Bununla birlikte Gaziantep’te restorasyon projelerinde çalışan bir mimari firma ile görüşülmüş, gerek sözlü gerek yazılı bilgi toplanmıştır. Ayrıca Gaziantep’in ilk mimarı sayılabilecek Şahap Güneyligil ile çalıştığı dönemde yaşadıklarına dair bir söyleşi yapılmış, söyleşi dönemi yansıtması nedeniyle değerli bulunduğu için ekler bölümüne konulmuştur.

Bununla birlikte ailesi tehcirle birlikte Gaziantep’i terk etmiş olan, halen Amerika’da yaşamakta olan ve Ermeni kültürü ve mimarisini tanıtmak için Gaziantep’e özel turlar düzenleyen mühendis Armen Aroyan ve beş yıl Birleşmiş Milletler’de çalışmış olan, Gaziantep Sabah gazetesi ve “Ayıntab’tan Gaziantep’e Yeme İçme” kitabının

yazarı, Gaziantep'li araştırımcı Ayfer Tuzcu Ünsal ile söyleşi yapılmış, özellikle azınlık yapıları ve sonraki işlevleri hakkında bilgi alınmıştır. Söyleşinin ilgili bölümleri, yorum yapılmadan ekler bölümüne konulmuştur.

Söyleşiler sırasında ses kaydı yapılmış, kaydın çözülmesi sonrasında elde edilen verilerden araştırmanın amacına hizmet eden bölümler bulgu olarak çalışmaya eklenmiştir. Özellikle Ünsal ve Aroyan ile yapılan söyleşiden elde edilen verilerin bir bölümü kaynaklarda yer almayan ve tamamen kişisel varsayımlara dayanan anlatımlardan oluşmaktadır. Güneyligil söyleşisinden elde edilen veriler ise daha çok kişisel anı niteliğinde olup dönemin kültürel ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır.

2. GAZİANTEP ŞEHRİNİN FİZİKSEL VE TARİHSEL VERİLERİ

2.1 Şehrin Coğrafi Özellikleri

Gaziantep'in ve çevresinin tarihi süreç içerisinde devamlı ve önemli bir yerleşim yeri olmasında coğrafi konumunun büyük etkisi bulunmaktadır. Şehrin Akdeniz Bölgesi'nden Güney Doğu Anadolu'ya geçiş bölgesinde yer alan yerleşmeye elverişli düzlükler kuşağında bulunması aynı zamanda ilk uygarlıkların doğduğu Mezopotamya'ya fiziki yakınlığı ile güneyden ve Akdeniz'den doğuya ve kuzeye giden yolların kavşağında yer alması, tarihine yön vermiş dolayısıyla ilk çağlardan itibaren pek çok insan topluluklarına yerleşme sahası ve geçit yeri olmuştur. Bu özelliği Gaziantep'in Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en gelişmiş ve büyük şehirlerinden biri olmasına olanak sağlamıştır (Şekil 2.1).

Şekil 2.1 : Gaziantep ilinin Türkiye'deki yerini gösteren harita (<http://commons.wikimedia.org>, Aralık 2009).

Günümüzde, doğuda Şanlıurfa ili ve Fırat Nehri, batıda Osmaniye ili ve Amanos Dağları, kuzeyde Kahramanmaraş ve Adıyaman illeri, güneyde ise Kilis ili ve Suriye sınırı ile çevrili olan il, aynı isimli plato üzerine kurulmuştur. Burası, kuzeyde Güneydoğu Toroslar'dan itibaren alçalarak, güneyde Suriye düzlüklerine karışan ve ortalama 850 m yükseklikteki Gaziantep Platosu'nun hemen hemen ortasında yer almaktadır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde şehirle ilgili olarak yüksek bir düzlükte ve yer yer yükseltiler üzerine kurulduğundan bahsetmektedir [EK A]. XIX. yüzyılın

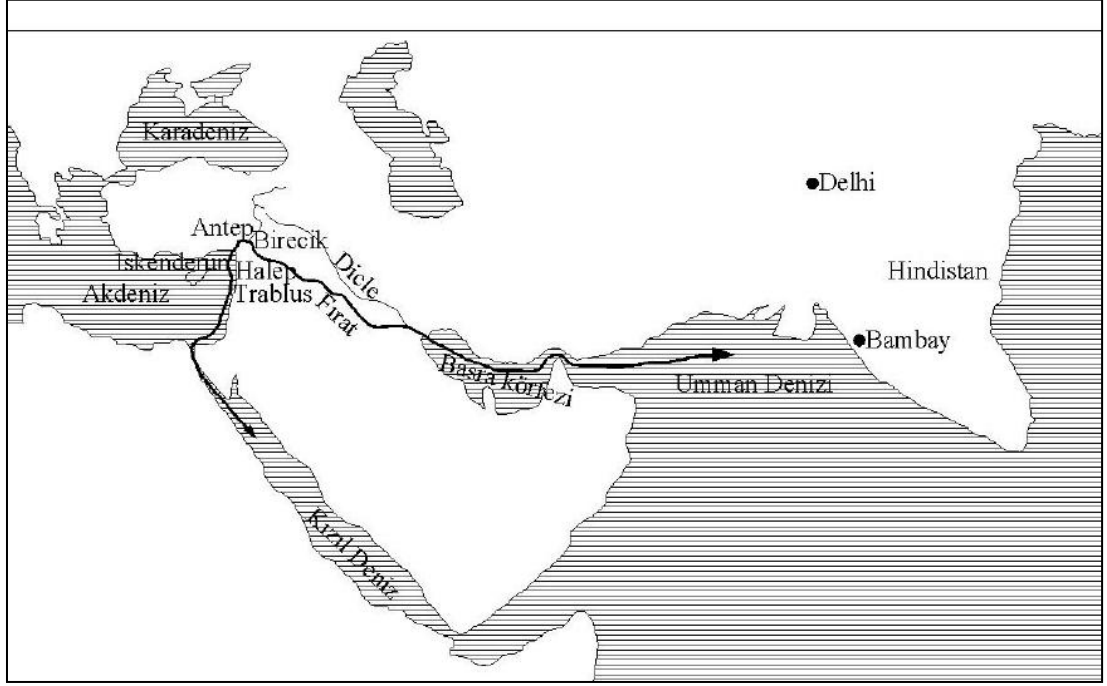
ikinci yarısında şehri gezen seyyah Fransız Baptistin Poujoulat ise şehrin düz bir ovanın ortasında bir tepe üzerine inşa edilmiş olan kalenin etrafında toplandığını ifade etmiştir (Çınar, 2000). Bu anlatımlara göre şehrin coğrafi mevkii, düz bir ova üzerinde hafif engebe ve tepelerden oluşmaktadır. Eğimleri %15-25 arasında değişen bu tepelerden bazıları Türktepe, Büyüktepe, Taşbaşitepe, Eskibeylerbeyi tepe, Kolejitepe ve Mardintepedir (Uğur, 2004).

Şehrin kuruluşundan beri en önemli akarsuyu Fırat Nehri'ne karışan Sacur Suyu'nun yukarı kollarından biri olan Alleben (Aynü'l-leben) Deresi'dir. Dere Arapların hakimiyetinden sonra, şehrin bugünkü yerine taşınması ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle daha önceki dönemlere ait bilinen bir adı bulunmamaktadır (17.06.2010 tarihinde Arkeolog Ahmet Beyazlar ile yapılan görüşme).

Evliya Çelebi şehrin iklimiyle ilgili olarak yazının yaz kışının kış olduğunu söylemiş bu ifadeyle şehirde dört mevsimin yaşandığını belirtmiştir. Çelebi'nin de belirttiği gibi şehirde Akdeniz ile kara iklimleri arasında geçit teşkil eden bir iklim tipi hâkimdir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlı geçmektedir. Kuzeyde bulunan yüksek dağlar, yaz aylarında kuzey-doğudan gelen hava akımlarının güneye inmesini engellerken, kış mevsiminde kuzeyde oluşan yüksek basınç alanı kış aylarının soğuk geçmesine yol açmaktadır. Yıllık ortalama sıcaklık 22°C olup, en düşük ortalama sıcaklık ise 2,5°C'tır. Yılın ortalama olarak 150 günü, yaz günü olarak kabul edilmektedir (İller Bankası, 1972). Bu iklim yapısı, yörenin genellikle geçirgen bir zemine sahip olması ile birleşince yazın suya ihtiyaç duymayan bitki türlerinin yetişeceği bir ortamı oluşturmaktadır.

Gaziantep'in Ortadoğu ve Uzakdoğu'yu birbirine bağlayan "İpek Yolu" üzerinde yer alması ayrıca ülkenin batı ve güneydoğu bölgesini, güneydoğudaki komşu ülkeler ile birleştiren önemli yol ağlarının üzerinde olması, ilk yerleşimlerden beri şehrin önemini korumasına neden olmuştur. Kent, Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında tamamlanarak devreye girmesine kadar Avrupa ülkeleriyle yapılan ticarete, Anadolu'yu Basra Körfezi'ne bağlayan bölgenin transit merkezi olmuştur. Bu ticaret hattında mal akışı, Antep'te toplanan malların Dicle ve Fırat üzerinden Basra Körfezi'ne kadar taşınması, Hindistan'dan gelen malların ise içlere kadar sokulan gemiler yoluyla gerekli yerlere ulaştırılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Körfezi geçtikten sonra nehir gemileri ile Birecik'e taşınan mallar buradan deve kervanları ile

Halep, İskenderun ve Trablus limanlarına ve diğer bölgelere gönderilmiştir (Tatlıgil, 2005) (Şekil 2.2).

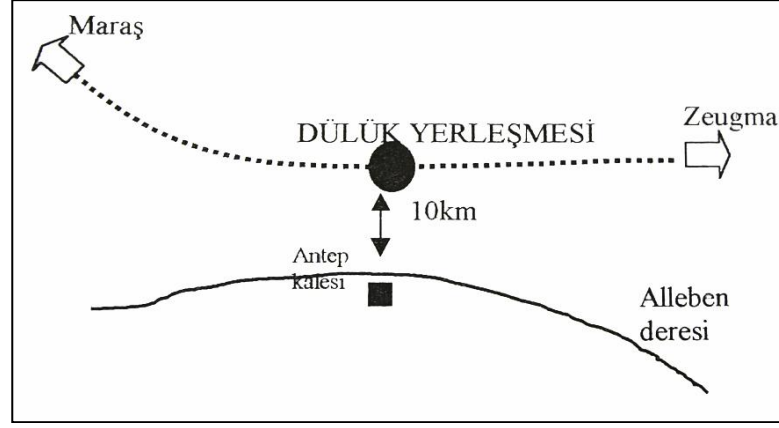

Şekil 2.2 : XIX. yüzyılda İpek Yolu haritası (Ünal, 1998).

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Avrupa'nın Güneydoğu Asya ile olan ticaretinin Mısır'a kayması Antep'ten geçen İpek Yolu'nun da önemini azaltmıştır (Tatlıgil, 2005).

2.2 Şehrin Tarihi Gelişim

Gaziantep ve çevresinde yapılan tarihi araştırmaların sunduğu verilere göre bölgenin tarihi Paleolitik (Eski Taş) Devre kadar uzanmaktadır [EK G]. Ancak ilk yerleşmeler şehrin 10 km kuzeyinde yer alan ve sonradan Ayıntab'ın yerine geçtiği söylenen Dülük antik kentinde olmuştur (Şekil 2.3).

Şekil 2.3 : Dülük antik kenti (Uğur, 2004).

Bir süre Babil İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan Dülük ve çevresi, M.Ö. 1800 yıllarında Hitit Devleti'nin kontrolü altına girmiştir. Dülük şehrinin Hititlerin önemli bir dini merkezi olması bu dönemde ayrı bir önem taşımaya neden olmuş ve Hititler şehre verdikleri önem yüzünden günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış tarihi eserler bırakmışlardır. Bölgede Hitit Devleti'nin parçalanmasından sonra bir süre Kargamış Krallığı daha sonra da sırasıyla Asurlular, Yeni Babil İmparatorluğu, Med ve Pers İmparatorluğu hakim olmuştur. M.Ö. IV. yüzyıl sonlarında Makedon Kralı Büyük İskender'in Pers Devleti'ni yıkmasından sonra İskender'in imparatorluğuna katılan şehir, onun ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir (M.Ö. 323). M.Ö. I. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na, M.S. 395 yılında ise Bizans İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

Bizans döneminde, bölgenin en önemli şehirleri arasında başta gelen Dülük şehri, "Telukh" adıyla eyaletin merkezi olmuştur. Bölge hızla Araplaşmaya başladığında Toroslar, İslam ve Hristiyan toprakları arasında en önemli sınırı oluşturmuştur (Kuban, 2001). Bizans dönemi boyunca Arap sınır bölgesi konumunda olan Dülük'te Bizanslılarla Araplar arasında mücadeleler devam etmiştir (Ergeç, 2007). Büyük ihtimalle bu çatışmalar sırasında, Bizans İmparatoru I. Justinianus zamanında (527-565), Dülük yakınlarında bugünkü Gaziantep Kalesi inşa edilmiş ve burası Ayıntab olarak anılacak şehrin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Rıfat Ergeç, kalenin yapıldığı yerin Roma döneminde birkaç burçtan ibaret bir gözetleme kulesi ya da sınır karakolu olabileceğinden söz etmektedir. Kale'nin inşasıyla birlikte Ayıntab'ın artık bir yerleşim yeri olma özelliği kazanmaya başladığı düşünülmektedir (Çınar, 2000).

Hiz. Ömer zamanında İslamiyet'in Arap yarımadası dışına yayılması için mücadele veren Müslüman Arap orduları İyaz bin Ganem komutasında, 636 yılında Ayıntab ve

civarını İslam topraklarına katmıştır. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden sonra da Bizanslılar ve Araplar arasında mücadele bölgesi olmaya devam eden Ayıntab 728 yılında Harun er-Reşid'in hakimiyet kurmasıyla tamamen Müslümanların eline geçmiştir (Çınar, 2000).

Ayıntab şehrinin Dülük şehrinin yerini ne zaman aldığı hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ancak Hamdaniler zamanında (944-967) Dülük şehrinin 962 yılında önemini kaybetmeye başladığı, yerini de Ayıntab'ın almaya başladığı ileri sürülmektedir. Ayıntab'ın Dülük'ün yerini alması hakkında farklı varsayımlar bulunmaktadır (Çınar, 2000). Bunlar arasında, Halep Salnamelerinde 1397 yılında meydana gelen bir zelzelede Dülük şehrinin harap olması nedeniyle şehrin Ayıntab'a taşındığı bulunmaktadır. Ancak dönemin uzmanları verilen tarihin yanlış olduğunu bahsi geçen depremin tarihinin 499 yılına denk geldiğini dolayısıyla bu görüşün sağlam temellere dayanmadığını ifade etmişlerdir (Güllü, 2010). Bir diğer görüşe göre ise Bizanslılar X. yüzyılda Telukh olarak adlandırdıkları Dülük'ü eski yerinden bugünkü Gaziantep'in bulunduğu yere taşıyıp buraya aynı adı vermiş ve Araplar da bu yeni şehre "güzel pınar" anlamına gelen Ayıntab demişlerdir (Kuban, 2001). XIII. yüzyıl seyyahlarından Yakut el-Hamevi, Ayıntab şehrinden bahsederken "Aynütab sağlam bir kale olup Dülük adıyla anılmaktadır" derken, Ayıntab ve Dülük adlarının Araplar tarafından aynı yer için kullanıldığına işaret etmektedir (Çınar 2000).

Türklerin bölgeye yerleşmesi, Alp Arslan'ın komutanlarından Afşin'in komutasındaki Türkmenlerin 1067 yılında bölgeye akınlar yapmasıyla başlamıştır. 1084 yılında ise Süleyman Şah'ın Antakya'yı Ermeni Philaretos Brachamios'un elinden almasıyla da bölge sulh yoluyla Türklerin eline geçmiştir. Daha sonraki yıllarda da Ayıntab ve çevresi sırasıyla Haçlıların, Suriye Selçukluları'nın, Urfa Kontluğu'nun, Maraş Kontluğu'nun ve tekrar 1140-41 yıllarında Haçlı seferleri sırasında Urfa Kontluğu'nun hakimiyetine girmiştir (Altıngöz, 1999).

Haçlı Seferlerinin şiddetini yitirmesiyle Ayıntab ve çevresi Seçuklu yönetimine geçmiş, 1270 yılında Moğolların istilasıyla yıkılan ve Moğol egemenliğine giren şehir daha sonra Memluk hakimiyetine katılmıştır (1277) (Güllü, 2010). 1337 yılında Dulkadir Beyliğinin dayandığı Avşar ve Bayat boyları buraya yerleşmiş ve Dulkadiroğlu Beyliği'ni kurmuşlardır (Uğur, 2004). Şehir, Dulkadiroğulları ve Memluklular arasında ihtilaf konusu olmuş ancak daha uzun bir süre Memluk valilerinin elinde kalmıştır (Kuban, 2001). XIV. yüzyılda Timur Suriye seferi

sırasında Türkmenleri cezalandırmak bahanesiyle Ayıntab'ı iki kere yağmalamış, ancak onun bölgeden çekilmesi sonrasında Memlûklular ve Dulkadirîliler arasında çekişme alanı olmaya devam etmiştir (Güllü, 2010).

XV. yüzyıldan sonra bu çekişmeye Osmanlılar dahil olmuş ve Osmanlıların Memlûk idaresine son vermesinden sonra şehir 1516'da Yavuz Sultan Süleyman döneminde savaş yapılmadan Osmanlıların eline geçmiştir (Uğur, 2004).

1918 yılında yapılan Mondros Antlaşması'na bağlı olarak İngilizler aynı yıl Osmanlı idaresindeki Antep'i işgal etmiştir. Daha sonra şehir İngilizlerin Fransızlarla yapmış olduğu anlaşma gereği Fransızların işgaline maruz kalmıştır. Halkın göstermiş olduğu direniş sonrasında işgalden kurtulan Antep'e 8 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Gazi"lik unvanı verilmiştir.

2.3 Şehrin Fiziki Gelişim

X. yüzyıla kadar şehrin fiziki yapılaşması Kale'den ibarettir. Kale'nin tam olarak ne zaman yapıldığı bugüne kadar tespit edilememiştir. Roma döneminde birkaç burçtan ibaret bir gözetleme kulesi ya da sınır karakolu olan kalenin, Bizans döneminde İmparator I. Justinianus zamanında inşa edildiği, Mısır Sultanı Kayıtbay ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından ise onarım yapıldığı bilinmektedir. Kale dışında ilk yapılaşmanın, M.Ö. IV. yüzyılda kalenin doğusunda bulunan Türktepe eteklerinde olduğu söylenmektedir (Uğur, 2004). Türktepe'nin antik dönemlere ait bilinen bir ismi bulunmamakla birlikte, XVII. yüzyılda göç eden Kürt aşiretlerinin bölgeye yerleşmesi nedeniyle o dönemde Kürttepe olarak anılmıştır (17.06.2010 tarihinde Arkeolog Ahmet Beyazlar ile yapılan görüşme).

İnşa tarihi ve banisi tam olarak bilinmemekle birlikte Arapların fethinin simgesi olarak Hz. Ömer zamanında yapıldığı tahmin edilen ve XIII. yüzyılda onarım gören Ömeriye Camisi'nin (Şekil 2.4) kale etrafında oluşan ilk mahallelerin merkezi olduğu bilinmektedir (Uğur, 2004).

Şekil 2.4 : Ömeriye Camisi (2010).

Bölge Türkler tarafından XI. yüzyılda fethedildiği zaman, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, burada da az sayıda Türk nüfusu bulunmaktadır. Türklerin bölgeye gelişiyle birlikte, yerli gayri Müslim unsurlar bazı şehir merkezlerinde ve köylerde toplanmaya başlamışlardır. Buraya göç eden Türkler ise onların terk ettikleri bölgelere ve yeni kurdukları köylere yerleşmişlerdir (Altınöz, 1999).

Antep Osmanlı fethinden önce, XV. yüzyılda gelişmiş bir görünüm sergilemektedir. Bedrettin Ayni'ye göre bu dönemde fiziki yapılaşma 9 cami, 120 mescit, 20 hamam, 15 medrese ve çarşıdan meydana gelmektedir. Ayni ayrıca, birçok bilim insanının burada toplanmış olmasından dolayı Antep için "Küçük Buhara" tabirinin kullanıldığını kaydetmiştir (Güllü, 2010).

Osmanlılar zamanında şehirde yeni yapılar inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda şehirde 107 köy, 32 mahalle, 8.067 toprak örtülü ev, 140 mescit, 3.900 dükkanlı bir çarşı, 2 bedesten, 140 çocuk mektebi, 70 çeşme, 40 tekke bulunmaktadır [EK A]. Bununla birlikte, XVIII. yüzyılda Osmanlı idaresinde görülen idari düzensizliklere bağlı olarak şehirde ayaklanmalar görülmüş ve şehir fiziki olarak gelişmemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek Ermeniler sayesinde ticaretin ve ticari yapıların artmasıyla, gerekse bu dönemde Amerikalı misyonerlerin önderliğinde özellikle Ermeniler için eğitim ve kilise binalarının

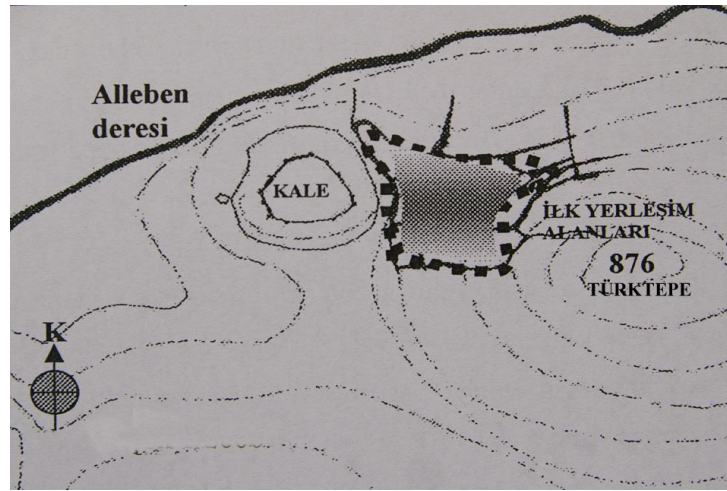
yapılmasıyla şehirde fiziki olarak bir gelişme meydana gelmiştir (Uğur, 2004). Bu gelişme 1. Dünya Savaşı ve Ermeni tehcirine kadar devam etmiştir.

Şehrin idari yapısı incelendiğinde, Osmanlı idaresine geçtiği ilk yıllarda Antep, Halep Vilayetine bağlı bir sancak (liva) durumundadır. 1531 yılından itibaren ise Antep Livası, Maraş Eyaleti'ne tabi olmuştur. 1829 yılından sonra Antep, Maraş Eyaleti'nden alınarak Halep Eyaleti'nin kazası haline getirilmiştir. 1913 yılından sonra, 1924 yılında il haline gelene kadar bağımsız bir sancak olmuştur (Uğur, 2004).

3. GAZİANTEP'İN GELENEKSEL ŞEHİR DOKUSUNA GENEL BAKIŞ

3.1 Gaziantep'in Geleneksel Şehir Dokusunun Oluşumunu Belirleyen Yönlendiriciler

Ayıntab şehrinin X. yüzyıla kadar yerleşim merkezi haline gelememesinin en önemli nedenleri, şehrin 10 km. kuzeyinde konumlanmış olan Dülük'ün, Roma yerleşmeleri olan Belkız (Zeugma) ile Maraş (Germanikeia) arasındaki güzergah üzerinde bulunması, bir tepe üzerine konumlanmış olması, tarımsal üretimler için tarım alanlarının yakınlarında yer alması ve su kaynağının olmasıdır. Ancak, Ayıntab'da Kale yerleşiminin oluşması ile birlikte şehir bugünkü yerine kaymaya başlamıştır. Kale dışındaki ilk yerleşimler, İskender'in M.Ö. IV. yüzyılda kaleye en yakın tepe olan Türktepe'nin kaleye bakan yamaçlarında konut yapılmasını emretmesiyle olmuştur. Bu ilk yapılaşmanın morfolojisini belirleyen yönlendiriciler olarak; kaleye dolayısıyla güvenlik alanına olan yakınlık, Alleben Deresi'nin varlığı, Halep yolu başlangıcına hakim olma ve rüzgar yönüne açık tepe eteklerine konumlanma sayılabilir (Uğur, 2004). Kaleye yakın konumlanma nedeni herhangi bir saldırı sırasında kaleye sığınarak korunmak düşüncesidir. Kale dışında ilk yerleşimlerin Halep Yolu başlangıcına hakim, rüzgar yönüne açık Türktepe eteklerinde olması iklim açısından olduğu kadar işlevsel açıdan da tutarlılık göstermektedir (Özdeğer, 1988) (Şekil 3.1).

Şekil 3.1 : M.Ö. IV. yüzyılda kale dışında ilk yerleşim alanları (Uğur, 2004).

Ömeriye Camisi'nin tam olarak hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle birlikte İslamiyet'in yayılması ve önem kazanmaya başlamasıyla yerleşimlerin odak noktası haline gelmiştir. Türktepe yerleşmesinden sonra Arapların bölgeyi hakimiyeti altına girmesiyle cami etrafında gelişen bu ikinci yapılaşmanın yönlendiricisi olarak, dinin önem kazanması ile merkez haline gelen Ömeriye Camisi'nin varlığı kabul edilmektedir. Şehrsel büyümenin Türktepe yamaçlarından daha düz ve kaleye yakın bir alan olan Ömeriye Camisi'ne doğru kayması kalenin hala bir odak olduğunu göstermektedir. M.S.1000 yılına kadar devam eden bu süreçte “dışa kapalılık” ve “korunma” etmenleriyle birlikte, kaleye yakınlık ve toplu olarak yaşama şehrsel morfolojinin temelini oluşturmaktadır (Uğur, 2004).

M.S. 1000 ile Ayıntab'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği M.S. 1516 yılları arası olan beylikler döneminde şehrin morfolojik yapısını etkileyen etmenler camiler ve şehir içindeki konumlarıdır. Beylikler döneminde şehrin dokusal ve mekansal yapısına göre bakıldığında iklim verileri ve topografya şekillenmede etkili olan diğer etmenlerdir. Bu dönemde yaşanan savaşların ardından şehrin yıkılıp tekrar aynı şekilde yapılmasına bakılarak doğal verilerin mekansal kurguyu yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Beylikler döneminde doğal yönlendiricilerin önem kazanmasındaki neden idari istikrarsızlığın hüküm sürmesidir (Uğur, 2004).

Osmanlı döneminde özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısı şehir dokusunun gelişmeye başladığı dönemdir. Bu dokunun oluşumunda, morfolojik yapıyı etkileyen yönlendiriciler; Alleben Deresi'nin varlığı, tarıma elverişli toprakların konumu, Osmanlı iskan politikaları gereği şehre göç eden Türk boyları ve gayri Müslimlerin (Ermeniler ve diğerleri) şehrin farklı mahallelerine yerleşmesi, içme suyunun topografyaya bağlı olarak dağıtımı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mekansal oluşumlar, kalenin hala bir odak noktası olması nedeniyle şehrsel ticari işlevlerin bu noktaya yakın yapılanmaya başlamasıdır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise gayri Müslimler şehrsel yapılanmayı yönlendiren önemli bir unsur haline gelmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki şehir morfolojisinin değişiminde etkili olan etmenler olarak; savaş ve yarattığı çöküntü, nüfus hareketleri ve göç, misyoner faaliyetleri, imar planlarının uygulanması ve yönetim şeklinin değişimi sayılabilir.

3.2 Gaziantep'in Geleneksel Şehir Dokusu ve Oluşumu

Gaziantep'in geleneksel şehir dokusu düşünüldüğünde ilk yerleşme olarak kabul edilen Türktepe'deki ilk konut dokusu bugünkü yerleşime benzer olarak eğime paralel yollar, bunu dik kesen merdivenli yollar ve avlulu tek ya da iki katlı yapılardan oluşmaktadır. Konut dokusu topografyaya uyum göstermektedir.

Arapların bölgeyi ele geçirmesinden sonra bölgenin ilk camisi olarak kabul edilen Ömeriye Camisi yapılmıştır. İslamiyet'in etkisi ile bu dönemde yerleşmeler cami etrafında toplanmıştır. Bu şekilde şehrin morfolojisi değişmeye başlamış ve Türktepe'den sonra kaleye yakın ikinci bir odak noktası oluşmuştur.

M.S. 1000-1516 yılları arasındaki beylikler döneminde camilerin merkez olmasıyla oluşan yerleşimler artmaya başlamıştır. İbn Eyüp, İbn Kör, Akyol, Eblahan Bey, Boyacı, Karacalar ve Ali Nacar mahalleleri bu dönemde oluşmuştur. Böylece kalenin hemen güneyi ile Türktepe'nin güney yamacında Boyacı Camisi'ne kadar uzanan dar bir kuşak, kale arkasında Ali Nacar mahallesini ve onlardan bağımsız Eyüpoğlu, Eblahan, Akyol ve Bey mahallelerini içine alan ve Beytepe yamacında oluşan bir yerleşme grubu yeni bir çekirdek oluşturmuştur (Kuban, 2001). Beylikler döneminde şehrin imarı için bağ-bahçe, hamam ve dini yapılar yaptırıldığı bilinmektedir (Ceyhan, 1999).

Ayıntab, 1516 yılıyla başlayan Osmanlı egemenliğine girdikten sonra şehrsel yapılanma ve gelişmesinin en parlak dönemini yaşamıştır. Sanatta oldukça ilerlenmiş ve Halep tüccarları aracılığıyla ticaretin artması sonucu şehir önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde çok sayıda cami, mescit, medrese, imaret, çeşme, kastel (yer altı su tesisleri), han ve hamam inşa edilmiştir. Osmanlı iskan politikası gereği bölgeye gönderilen Türk beyleri, Ermenilerden ayrı olarak yeni mahalleler oluşturmuştur. Bu yeni mahalle oluşumlarına bakılırsa Türktepe'nin kuzeye bakan yamaçları en son oluşmuş ve gelişme ticari bir aks olan Uzunçarşı ve devamı olan Halep Yolu üzerinde kendini göstermiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren giderek artan bir ekonomik güce kavuşan Ermeniler şehirde hem ekonomik hem de eğitim etkinliklerinin ve yapılarının artmasına neden olmuşlardır. Oluşan bu şehrsel morfoloji değişmeden XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.

XX. yüzyıl başında morfolojide büyüme yönünde bir değişiklik olmamasının nedeni iki yıl süren Antep Harbi sırasında kamu binaları ve sivil mimari yapılarının savaş

sırasında yıkılmış olmasıdır. Bununla birlikte savaşın yarattığı ekonomik çöküntü ve Ermenilerin şehri terk etmek zorunda kalmaları şehrin fiziksel olarak gelişmesini engellemiştir. Erken Cumhuriyet dönemi boyunca devam eden bu durağanlık, 1935 yılında Jansen'in, 1950 yılında Kemal Ahmet Aru'nun imar planlarının uygulanmasıyla ivme kazanmıştır.

1950'de şehrin ikinci planını hazırlayan Kemal Ahmet Aru'nun Osmanlı dönemine ilişkin yaptığı doku analizlerine göre, Gaziantep şehrinin geleneksel morfolojisi F ve G grubu doku tarzı göstermektedir (Şekil 3.2). Buna göre, F tipi Türk kent dokusunun özellikleri;

-Tepeler üzerinde, tepe eğimine uygun yerleşme, ancak kendi kendine gelişen organik yollar,

-Yaya koşulu dar ara yollar,

-İnsanların kolay erişebileceği, az eğimli yerlerde kentsel hizmetler

iken; G grubu kent doku özellikleri ise;

-Geometrik ve simetrik bir doku düzeni,

-Büyük yapı adaları içinde, metrik olmayan tarzda çok serbest organik formlu yollar,

-Büyük adaların içinde yaya yolları,

-Az yoğun yapı adaları,

biçiminde sıralanabilmektedir (Aru, 1998).

Şekil 3.2 : K. A. Aru'nun Gaziantep için önerdiği doku tarzı (Aru, 1998).

Gaziantep'in şehrsel morfolojik oluşumunda ilk yol olarak kabul edilebilecek olan Uzunçarşı (ticari aks) yolu kuzey-güney doğrultusunda uzanan ana yol aksını oluştururken, doğu-batı doğrultusunda gelişen Eblahan ve Gaziler caddeleri ise morfolojiyi belirleyen diğer ana yol akslarıdır. Çok sayıda çeşme ve kastel bu yol üzerinde yer aldığından yolun topografyaya uygun olarak geliştiği söylenebilmektedir. Bu ana yollar dışında oluşan diğer yollar topografyaya ve kültürel verilere göre şekillenmişlerdir.

Aru'ya göre doku tarzı F olan Türktepe bölgesi, ilk yerleşim alanı olup bir tepe yerleşmesi olduğu için yollar topografyaya bağlı olarak dairesel bir düzende oluşmuşlardır. Morfolojik olarak bakıldığında, serbest bir düzen, organik görünüm, yaya ulaşımına olanak veren ve ada içi boşlukları olan bir yapı sergilemektedir. Kozluca mahallesi ise (Çukur ve Düğmeci mahalleleriyle birlikte) geometrik olarak ızgara özelliğe sahiptir ve Aru'nun sınıflandırmasında G tipi doku tarzı özelliği göstermektedir. Bu bölgeler çıkmaz sokakların yoğun olduğu bir yol sistemine sahiptir. Yol genişlikleri 2-5 m. arasında değişmekle birlikte, cami, hamam gibi kamusal yapıların yakınlarında bu genişlikler artmaktadır. Çıkmaz yolların uzunlukları yapı adasının büyüklüğü ile doğru orantılı olarak 20-50 m. arasında değişmektedir (Uğur, 2004).

Gaziantep geleneksel şehir dokusundaki yol sistemi tepe yerleşmelerinde eğime paralel, düz alanlarda ise ızgara sistemi, özelliği göstermektedir. Doku içindeki boş alanlar tarımsal amaçla kullanılan alanlardır ve şehrsel dokudaki yapılaşmadan farklı bir özellik göstermektedirler (Aru, 1998).

3.3 Gaziantep'in Etnik ve Kültürel Farklılıklarının Geleneksel Şehir Dokusuna Etkisi

Kültür toplumsaldır ve ekonomik, siyasi, dini, felsefi, coğrafi eylemlerin bileşkesidir. Kültür doğrudan insanın yaşamsal alanı olan kente yansımakta ve onun biçimleniş sürecinde önemli rol oynamaktadır.

Gaziantep'te farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşaması şehrin biçimlenişinde etkili olmuştur. Bu topluluklara ait yapılardan yola çıkarak kent içinde farklı dönemlerde kimlerin yaşadığı, şehrin biçimlenişinde aldıkları konum ve buna bağlı olarak oluşan fiziki yapı saptanabilmektedir.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında kentin kale ve çevresini içeren doğu kesimleri Müslüman, batı kesimleri ise Ermeni mahalleleridir (Şekil 3.3). Başka bir açıdan bakıldığında Müslümanlar kale çevresindeki düz bölgelerde, Hristiyanlar ise kent içinde oluşmuş küçük tepelerde konumlanmışlardır. Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin bulunduğu Tepebaşı (Şekil 3.4) ve Ermeni halkının mahallesi olarak bilinen Kayacık (Bey) Mahallesi durumu örneklemektedir. Bununla birlikte Ermeni mahallesi olarak bilinen Kayacık ve civarında camilerin bulunması, farklı inanıştaki insanların bazı bölgelerde yakın konumlandıklarının ispatıdır (Gül, 2005).

Şekil 3.3 : Nüfus gruplarının mekansal dağılımı (Uğur, 2004).

Şekil 3.4 : XIX. yüzyılın son yıllarında Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve çevresindeki yerleşimler (Uğurluer, 2008).

Şehirde yaşayan Museviler ise Müslüman mahallelerinde ikamet etmektedirler. Düğmeci mahallesinde bulunan sinagog bu durumu kanıtlamaktadır (Şekil 3.5). Kent içinde küçük bir grubu oluşturan Musevilerin, yerleşim yeri olarak kale çevresini tercih ettikleri, ticaretle uğraştıkları için ticaret merkezine yakın oturdukları anlaşılmaktadır.

Şekil 3.5 : Gaziantep Düğmeci Mahallesindeki sinagog, tarih bilinmiyor (Gül, 2005).

Bugün hala varlığını sürdüren camiler, kiliseler ve sinagogun yanı sıra, varlığı görsel ve yazılı kaynaklara dayanarak kanıtlanan ancak günümüzde varlığını sürdürmeyen dini yapılar da şehrin fiziki oluşumunda kültürün ve dinin etkisini göstermektedir.

3.4 Gaziantep'in Geleneksel Kent Dokusunu Belirleyen Bileşenler

Gaziantep şehrinin geleneksel kent dokusunu belirleyen bileşenlerinin incelendiği bu bölümde şehir, fiziki anlamda bölgelere ayrılarak incelenmiştir. Özgün dokuyu belirleyen bu bileşenler şunlardır;

- Gaziantep Kalesi
- Mahalle ve Sokaklar
- Ticaret Merkezi

3.4.1 Gaziantep Kalesi

Gaziantep şehir merkezinde, etrafında eski kent dokusunun yoğunlaştığı bir alanda ve Alleben Deresi'nin güneyinde yer alan Gaziantep Kalesi, küçük bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Tepenin, 6000 yıl öncesine kadar giden bir höyük olduğu iddia edilmekle beraber henüz kazı ve araştırma yapılmadığı için durumu kesin olarak bilinmemektedir. Bir höyük yerleşimi de olsa, II. yüzyılda Roma hakimiyetinin sağlanması ve devamı için yürütülen askeri faaliyetler sırasında, bir karakol görevi görmek için Alleben Deresi ile ona paralel giden yolların güvenliğini de kontrol altında tutmak amacıyla, yükseklikten faydalanılarak tepeye bir veya birkaç kuleden ibaret küçük bir kale yapılmıştır (Ergeç, 1999).

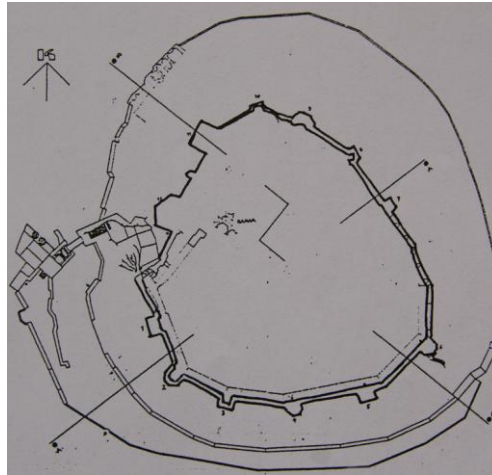
Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrıldığı M.S. 395 yılından itibaren Doğu Roma, daha sonra Bizans İmparatorluğu olarak hayatını devam ettirirken oldukça daralan devlet sınırları, azalan maddi kaynaklar ve askeri güce karşılık büyüyen komşu devletlerin de tehlike arz etmeye başlaması, yeni stratejiler aranmasını gerektirmiş ve sonuçta askeri olduğu kadar idari fonksiyon da içeren kale önem kazanmıştır. Roma döneminde birkaç burçtan ibaret bir karakol olan Gaziantep Kalesi, "kaleler mimarı" olarak adlandırılan Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından M.S. 527-565 yılları arasında, şehri Sasaniler'e karşı tahkim etmek amacıyla yeniden ele alınarak büyütülmüş ve güçlendirilmiştir (Ergeç, 1999) (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 : Gaziantep Kalesi ve yakın çevresi, tarih bilinmiyor (Yazgan, 2005).

Bizans dönemini takip eden yıllarda özellikle Memlûklular, Dulkadiroğulları ve XVI. yüzyıldan sonra Osmanlılar kaleyi ihtiyaca göre zaman zaman onarmışlar ve buna dair tamir kitabeleri koymuşlardır (Ergeç, 1999).

Gaziantep Kalesi, iç kale avlusu yaklaşık 100 m. çapında, ve taban çevresi 1200 m. olan gayri muntazam bir daireyi andırmaktadır (Şekil 3.7). Tamamı Antep çevresindeki taş ocaklarından getirilen kesme taşlardan yapılmıştır. Kale bedenleri üzerinde 12 adet kule yer almakta olup, kulelerin bugünkü durumlarıyla duvarlardan fazla bir yükseklikleri yoktur. Kale şehrin geçirdiği tarihi dönemler içinde büyük oranda tahribata uğramıştır. Savunma amacıyla XVIII. yüzyıldan sonra kullanılmadığı anlaşılmaktadır (Ergeç, 1999).

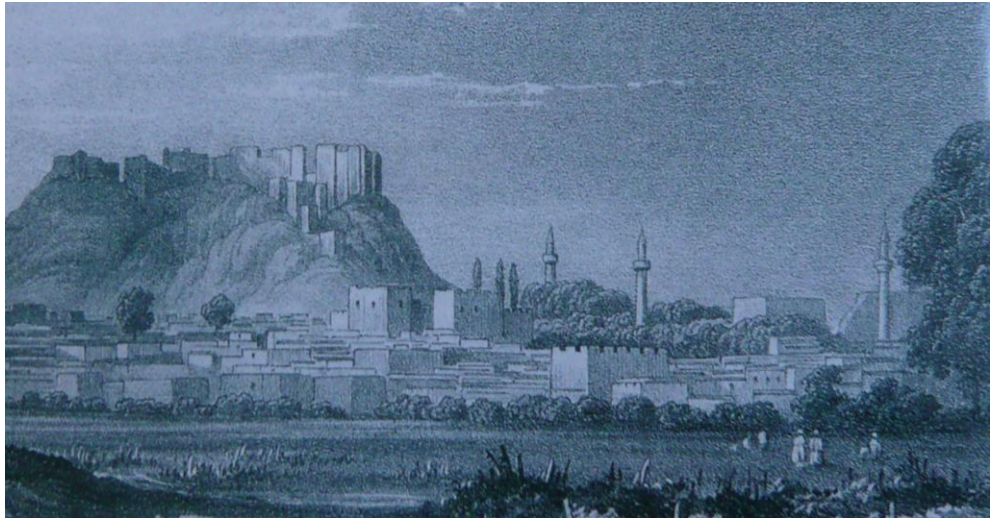

Şekil 3.7 : Gaziantep Kalesi'nin planı (Ergeç, 1999).

Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde, Antep Kalesi daha çok bir idare merkezi, cephanelik ve mühimmat deposu ya da karakol olarak kullanılmıştır. Barınan asker sayısı az olduğundan kışla görevi görmediği tahmin edilmekte, kalenin çoğu zaman devletin gücünü temsil eden bir simge olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, özellikle isyanlar ve ayaklanmaların yoğun olarak yaşandığı XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, kimi zaman zindanlarında önemli suçluların tutulduğu, tehlikeli durumlarda da şehrin ileri gelenlerinin can güvenliği için sığındığı bir mekan olarak kullanılmıştır (Ergeç, 1999).

Kalenin içinde bir cami, bir hamam, Gazali Makamı olarak anılan 12. kulenin altındaki bölüm, kırk kadar ev, zahire ambarları ve yetmiş parça top bulunduğu görülmüştür (Ergeç, 1999).

Kale, şehrin ilk gelişim sürecinde bir odak noktası olma özelliği gösterirken, daha sonraları ise landmark (işaret) kimliğine bürünmüştür. Kaleye morfolojik açıdan yaklaşıldığında, yakın çevresiyle bir bütünlük teşkil etmediği tespit edilmektedir (Şekil 3.8). Silindirik yapısıyla, şehrsel doku içerisinde etkin bir öge özelliği göstermektedir. Genel olarak bütün kaleler de olduğu gibi Gaziantep Kalesi de şehrin fiziki oluşumunda belirleyici ve yönlendirici bir özelliğe sahiptir.

Şekil 3.8 : XIX. yüzyılda landmark olarak kale (Başgelen, 1998).

3.4.2 Mahalle ve sokaklar

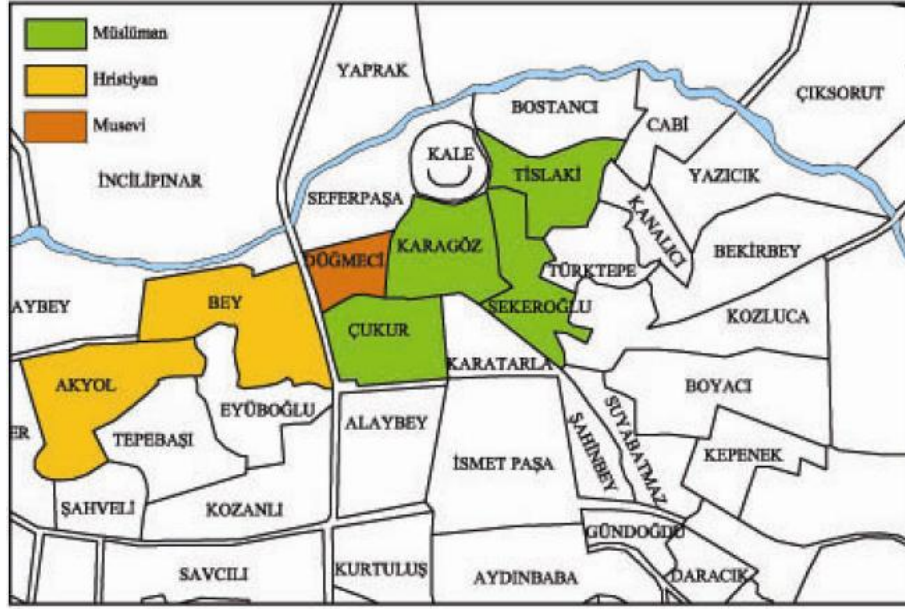
Mahalleler bir şehrin mimari biçimlenişinde önemli rol oynayan, yerleşmelerin sosyal, idari ve fiziksel özelliklerini bünyesinde barındıran en küçük birimlerdir. Sokaklar; yapılar ve yerleşimler arasında ilişki kuran, mahalleleri birbirine bağlayan,

fiziksel dokunun ana hatlarını belirleyen kent mekanlarıdır. Dolayısıyla mahalle ve sokak dokusunun incelenmesi Gaziantep'in fiziksel biçimlenişinin ortaya konması açısından önemli veriler sağlamaktadır.

3.4.2.1 Mahalleler

Osmanlı şehirleri, sosyal ve fiziki yapının vazgeçilmez parçaları olan mahallelere bölünmüştür. Mahalle denildiği zaman genelde bir caminin, mescidin, zaviyenin veya imaretin çevresindeki meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensuplarının veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünite anlaşılmaktadır. Genel tanımın böyle olmasına rağmen Osmanlı mahallelerinde dini ve etnik gruplar arasında katı bir ayrım ya da içe kapanma görülmemektedir. Başka bir tanımla mahalle birbirini tanıyan ve birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş, aynı ibadet mekanında ibadet eden kişilerin ve ailelerin yaşadığı şehir parçasıdır. Bununla birlikte mahalleler, şehir halkından toplanan avarız vergilerinin kontrolü açısından da önemlidir, çünkü bu vergiler mahallelere göre toplanmıştır (Çınar, 2000).

Antep şehri de diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi fiziki ve sosyal açıdan mahallelere ayrılmıştır. Şehrin mahallelerinin durumu, düzenli ve sistematik olarak XVI. yüzyılın ilk yarısında tespit edilebilmiştir. Şehir içindeki ilk yerleşim kale ve etrafında oluşmuştur. Bunun dışında, mahallelerin konumlanması ise kalenin merkez alındığı bir daireden ışınlara halinde değil, ana yol aksları etrafında organik bir şekilde olmuştur. Mahallede yaşayanlar ise sosyal tabakalaşma ile değil ortak inanç, mezhep veya akraba topluluğu ile oluşmaktadır (Özdeğer, 1988) (Şekil 3.9).

Şekil 3.9 : Nüfus gruplarının mahallelere göre dağılımı (Tatlıgil, 2005).

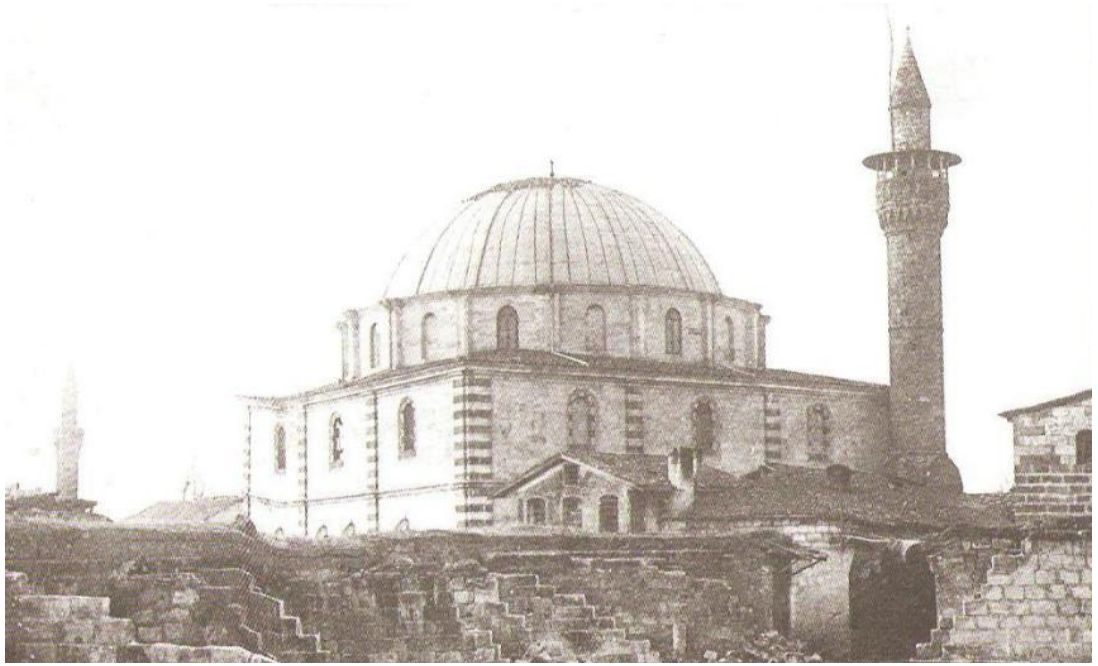
İlk yerleşim alanı olan ve şehrin önemli mekanlarından biri kabul edilen Kale de yerleşim mahallelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Buradan yola çıkarak, kalede görevli olan kimselerin ve belki halktan insanların kale içinde yaşadığı söylenebilir. Fakat şehrin avarız hane kayıtları arasında kale içinde yaşayanlarla ilgili kayıt bulunmaması, bu kişilerin vergiden muaf olduklarını göstermektedir (Çınar, 2000).

Osmanlı Dönemi'ne kadar birçok savaş ve saldırılara maruz kalan Antep'te güvenliğin sağlanması için mahalleler kapılar ile birbirinden ayrılmıştır. Şehirde yaşanan karışıklıklar sırasında bu kapılar kapatılarak, her türlü tehlikeye karşı güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır (Tatlıgil, 2005).

XVI. yüzyılda şehrin en düşük mahalle sayısı 950/1543 yılına ait tahrir defterinde 29 olarak belirtilmiştir. Müslümanlar çoğunlukla Karagöz, Tıslaki, Şekeroğlu mahallelerinde, Ermeniler, Ermeni mahallesi olarak bilinen Mahalle-i Ermeniyan (bugünkü İnönü Caddesi'nin kuzeyinde yer alan bölge), Akyol ve Bey mahallelerinde, Museviler ise Düğmecici mahallesi ve çevresinde konumlanmışlardır. Zamanla nüfusun artmasıyla birlikte, XVI.-XVII. yüzyılda şehrin güneyindeki yamaçlara doğru bir yayılma olmuş ancak bu yayılma sırasında tarım alanları korunmuş bu alanlar yerleşim bölgesine dönüşmemiştir (Çınar, 2000).

XVI. yüzyılda mahalle isimleri genelde bir caminin ya da mescidin adını taşımaktadır ki bu da Osmanlı dönemi şehirlerinin genel özelliklerinden olan, her

caminin, medresenin ya da mescidin kendi etrafındaki evlerle müstakil bir mahalle teşkil ettiğinin ispatıdır (Çınar, 2000). Bu dönemde Alaüddevle Camisi (Şekil 3.10), Ali Nacar ve Eyüboğlu camileri (Şekil 3.11), Ömeriye ve diğer mescitler şehrin kale çevresinde bir çekirdek, birbirlerine kesintili olarak bağlı olan bazı mahallelerden oluştuğunu düşündürmektedir. Bu mahallelere bazı Türkmen aşiretlerinin yerleşmesi ve adlarını bu mahallelere vermeleri de olasılık dahilindedir. XVII. yüzyıla kadar yeni göçmen boylarının buraya yerleşmeye devam etmesi mahalle oluşumlarının düzenli olmamasının nedeni olarak tahmin edilmektedir. En eski mahalleler içinde sayılan Bey Mahallesi'nin (günümüzde restore edilmiştir) kaleden uzak olması göçebe yerleşiminin bir özelliği olarak düşünülebilir (Kuban, 2001).

Şekil 3.10 : XX. yüzyıl başında Alaüddevle Camisi (Uğurluer, 2008).

Şekil 3.11 : Eyüpoğlu Camisi, 1921? (Uğurluer, 2008).

Diğer taraftan XVII. yüzyılda ise daha çok adını yerleştiği topografyadan ya da bir meslek grubundan alan mahalleler bulunmaktadır; Mahalle-i Nakkaş, Mahalle-i Kayacık, Mahalle-i Çukur, Mahalle-i Cami-i Akyol bunlardan bazılarıdır (Gül, 2005).

Bununla birlikte, XVII. yüzyılda Antep nüfusunda iskan hareketleri meydana gelmiş buna bağlı olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısında nüfusta büyük bir artış olmuştur. Dolayısıyla bu tarihte mahalle sayısı 54'e yükselmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşan isyanlar nedeniyle halk dağlık bölgelere çekilmiş, boşalan yerleşimlere 1691'den itibaren Anadolu'da çeşitli bölgelerde yaşayan boyların yerleştirilmesine başlanmıştır.

Yeni oluşan bu mahalleler genellikle *kurb* (yakını) olarak isimlendirilen, eski mahallelerin yanlarında oluşan yeni yerleşim birimleridir. Bunların avarız haneleri ve nüfusları diğer mahallelere göre oldukça azdır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında avarız hanelerine kaydedilmiş yeni mahalleler şunlardır; Kurb-ı Molla Ahmed, Hayik Baba, Kozanlı, Kurb-ı Kozanlı, Kurb-ı Bey, Kurb-ı Tarla-i Cedid, Kurb-ı Zincirli, Kurb-ı Musulluluzade, Kurb-ı Şehreküstü, Kurb-ı Kılıçoğlu Bağı, Hızır Çavuş, Kurb-ı Cevizlice, Kurb-ı Kanalcı, Kurb-ı Mağarabaşı, Kurb-ı Bostancı, Kurb-ı Ali Neccar, Sefer Paşa Yeri. Görüldüğü üzere bu yüzyılda ortaya çıkan mahallelerin büyük çoğunluğunun *kurb* ile başlaması yeni mahallelerin eski mahallelere ya da halk tarafından bilinen yerleşim bölgelerinin yakınlarına kurulduklarına işaret etmektedir.

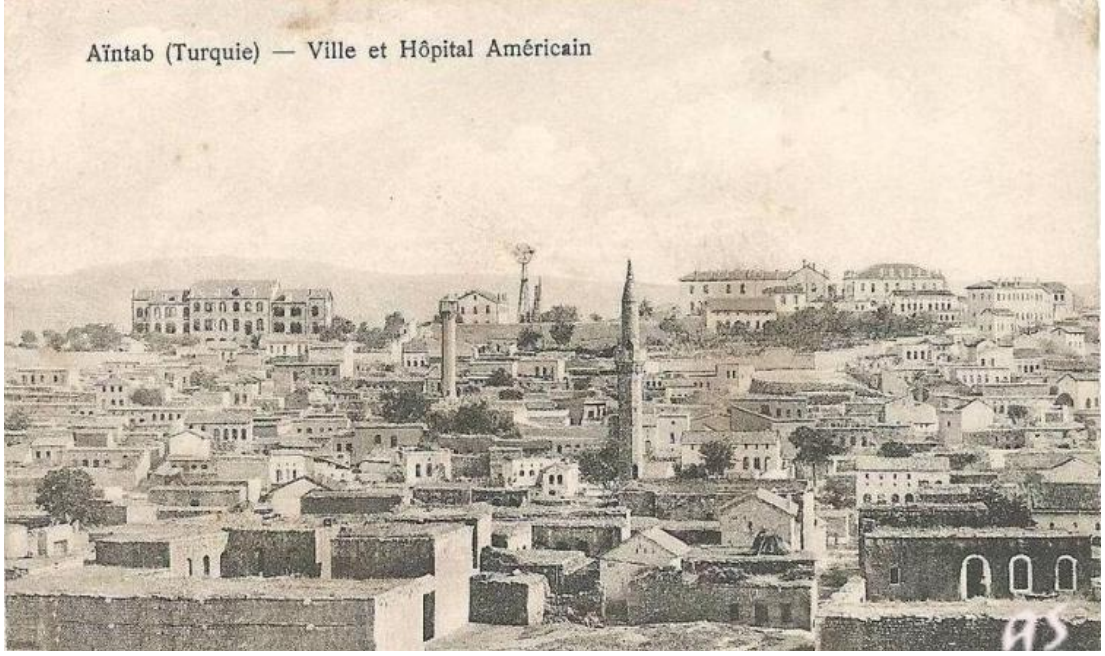
Yani bu dönemde şehir yerleşim alanı olarak bir büyüme içerisinde ve durağan bir fiziki yapı göstermemektedir (Çınar, 2000).

1858 tarihli bir şerhi sicilinde, şehrin mahalle sayısı 80 olarak belirtilmektedir. Yeni mahallelerin şehrin güneydoğusunda olduğu görülür fakat oluşan bu mahalleler genellikle eski mahalleler arasında kalan boşlukların yapılanmaya açılmasıyla bu meydana gelmiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde, şehrin dış sınırları pek değişikliğe uğramamıştır (Çınar, 2000).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde şehrin fiziki durumuna bakıldığında, yerleşimler, yükseltilerin olduğu (Kale'nin üzerinde bulunduğu tepe, yakın zamana kadar seyir yeri olduğu söylenen Türktepe (Şekil 3.12), Hacıbaba Tepesi, Mardin Tepesi ve şimdi Amerikan Hastanesi'nin bulunduğu Hayıkbaba Dağı (Şekil 3.13)) engebeli bir çevrede ve Alleben Deresi'ne yakın düz bölümlerde gelişmiş, sonrasında ise güneydoğuya doğru, Halep Yolu çevresinde devam etmiştir.

Şekil 3.12 : XX. yüzyılın ilk yarısında Türktepe'deki yerleşimlerden bir görünüm (Uğurluer, 2008).

Şekil 3.13 : XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Hayıkbaba Dağı ve Amerikan Hastanesi (Baytop, 2003).

3.4.2.2 Sokaklar

İlk yerleşimlerden sonra oluşan kent dokusu, bir dini yapı etrafında organik olarak gelişmiş sokaklar ve yüksek duvarlar arkasına gizlenmiş avlulu yapılardan kurulmuştur. İklimin sıcaklığı nedeniyle açık alanlarda gölge mekanlara duyulan ihtiyaç yolların dar yapıların ise yollara gölge verecek şekilde konumlanmalarına sebep olmuştur. Bazı evlerin üst katları sokağa taşarak sokağın üzerini örten sivri kemerli tonozlara taşınmıştır. Sokaklara gölge vermek ve hava ceyyanı sağlamak amacıyla yapılan “kabaltı” (Şekil 3.14) denilen bu tonoz sokak perspektifinde gölgeli mekanlar oluşturmuştur (Tatlıgil, 2005). Daha çok dar sokaklarda yolun üstüne yapılan kabaltılar (halk arasında “kapalı yerin altı” olarak da söylenmektedir) yolun iki tarafındaki evin yol üstünde birleşmesiyle oluşmuştur. Genellikle kemerli olan kabaltıların düz olanları daha dar ve küçük sokaklarda uygulanmıştır. Evin kabaltısının üzerindeki bölümü oturma odası olarak kullanılmaktadır. Sokağın genişliğine göre bir ya da birkaç penceresi bulunmaktadır. Evin giriş kapısı ise genellikle kabaltının altında yer almaktadır (Atalar, 2004). Bu mimari yapı genellikle sıcak iklime sahip Güneydoğu Anadolu bölgesinin (Diyarbakır, Urfa vb.) bir özelliğidir.

Şekil 3.14 : Kabaltı olarak anılan geçit örneği (Tatlıgil, 2005).

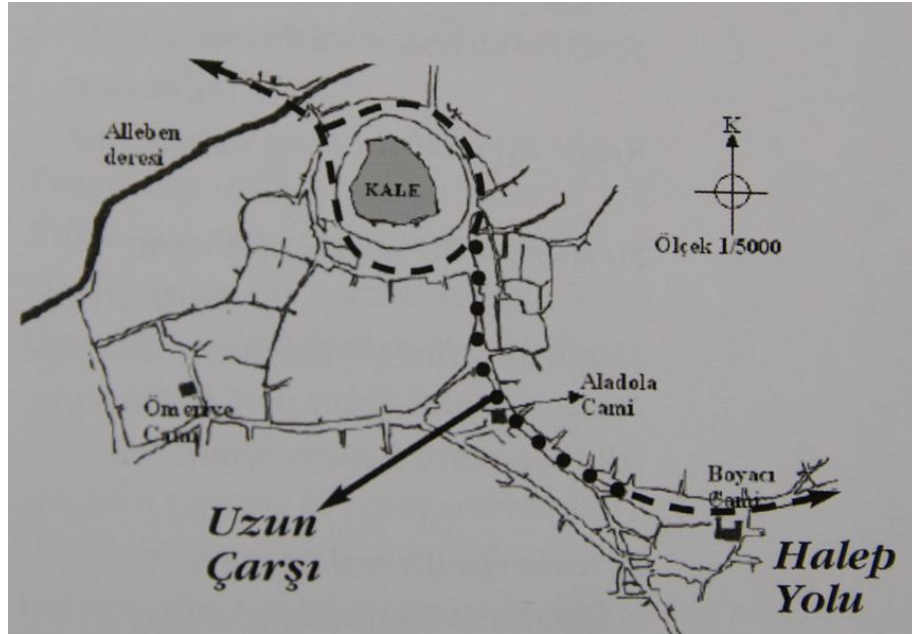
Belirli bir mimari karaktere sahip sokaklar, gerek ev-sokak ilişkisi, gerek sokak boyunca devam eden daralma ve genişlemelerle, gerekse birbiriyle kesiştiği noktalarda oluşturduğu değişik perspektiflerle kendisine özgü bir kent dokusu oluşturmaktadır. Eski çağların taşıt araçları için yeterli genişlikte olan bu sokaklar, birbirine yakın genişlikte devam etmektedir. Sokakların bu şekilde biçimlenmesinde iklim ve topografik koşulların yanında sosyal olguların da etkisi büyüktür. Bu şekilde biçimlenen sokaklar aile hayatının mahremiyetini korumaktadır (Tatlıgil, 2005).

Dar ve oldukça karışık bir doku oluşturan sokakların bitişinin kimi zaman bir merdivene, kimi zaman ise bir çıkmaza dönüştüğü görülmektedir. Bu çıkmazlar genellikle birkaç evin cümle kapısının açıldığı küçük meydanlar halinde düzenlenmiştir.

3.4.3 Ticaret merkezi

Antep'te ticarete yönelik faaliyetler özellikle Osmanlı döneminde şehrin yaşamsal etkinliği olarak biçimlenmektedir. Halep'ten gelen ticari malların Antep üzerinden dağıtılması, önemli yol ağları üzerinde konumlanması, tarıma elverişli bir toprağının olması gibi özellikler her dönemde ticaret etkinliklerinin canlı olmasına neden olmuştur. Şehrin gelişiminde ve Osmanlı şehirleri arasında önemli bir konuma yükselmesinde rol oynayan ticaret etkinliklerinin gerçekleştirildiği bu mekanlar; hanlar, bedestenler, çarşılar vb. bu mekanların bir araya gelerek zaman içinde oluşturdukları geleneksel doku, ticaret merkezini oluşturmaktadır.

Osmanlı şehrinde olduğu gibi Antep'te de ticaret merkezini oluşturan en önemli yapılar bedesten ve hanlardır. Gaziantep'te günümüzde ayakta kalmış XIX. yüzyıl öncesine ait tek katlı hanlar Sam Köyü Hanı (XVI. yüzyıl), Paşa (Hışva) Hanı (XVI. yüzyıl ortaları), Tütün Hanı (1754 öncesi) iken; iki katlı hanlar Yeni Han (1557 öncesi), Tuz Hanı (XVII. yüzyıl başları), Emir Ali Hanı (1719), Yüzükçü Hanı'dır (1735 öncesi). XIX. yüzyıla ait iki katlı hanlar ise Şeker Hanı (1850), Mecidiye Hanı (1864 öncesi), Millet Hanı (1874), Belediye Hanı (1885/86), Eski Gümrük Hanı (1887), Kürkçü Hanı (1890), Maarif Hanı, Anadolu Hanı, Güven Hanı, Bayaz Han'dır. Kumruoğlu Hanı ve XX. yüzyıl başına ait han olarak Elbeyli Hanı ise üç katlıdır. XIX. yüzyılda han inşası yukarıdaki listeden de anlaşılacağı gibi çok artmıştır. Şirehan ve Tuz Hanı XIX. yüzyılda önemli ticaret merkezinde konumlanmış olup, ölçek olarak devrin en büyük ticaret yapılarıdır. Bayaz Han dışında kalan hanlar (Şekil D.1) (Akyol Mahallesinde bulunmaktadır) ticaret yolu üzerinde konumlanmıştır. Kaleden başlayıp güneydoğuya uzanan bu yol Halep Yolu olarak adlandırılmıştır (Çiftçi, 2000) (Şekil 3.15).

Şekil 3.15 : XIX. yüzyılda Ticaret Yolu (Uğur, 2010).

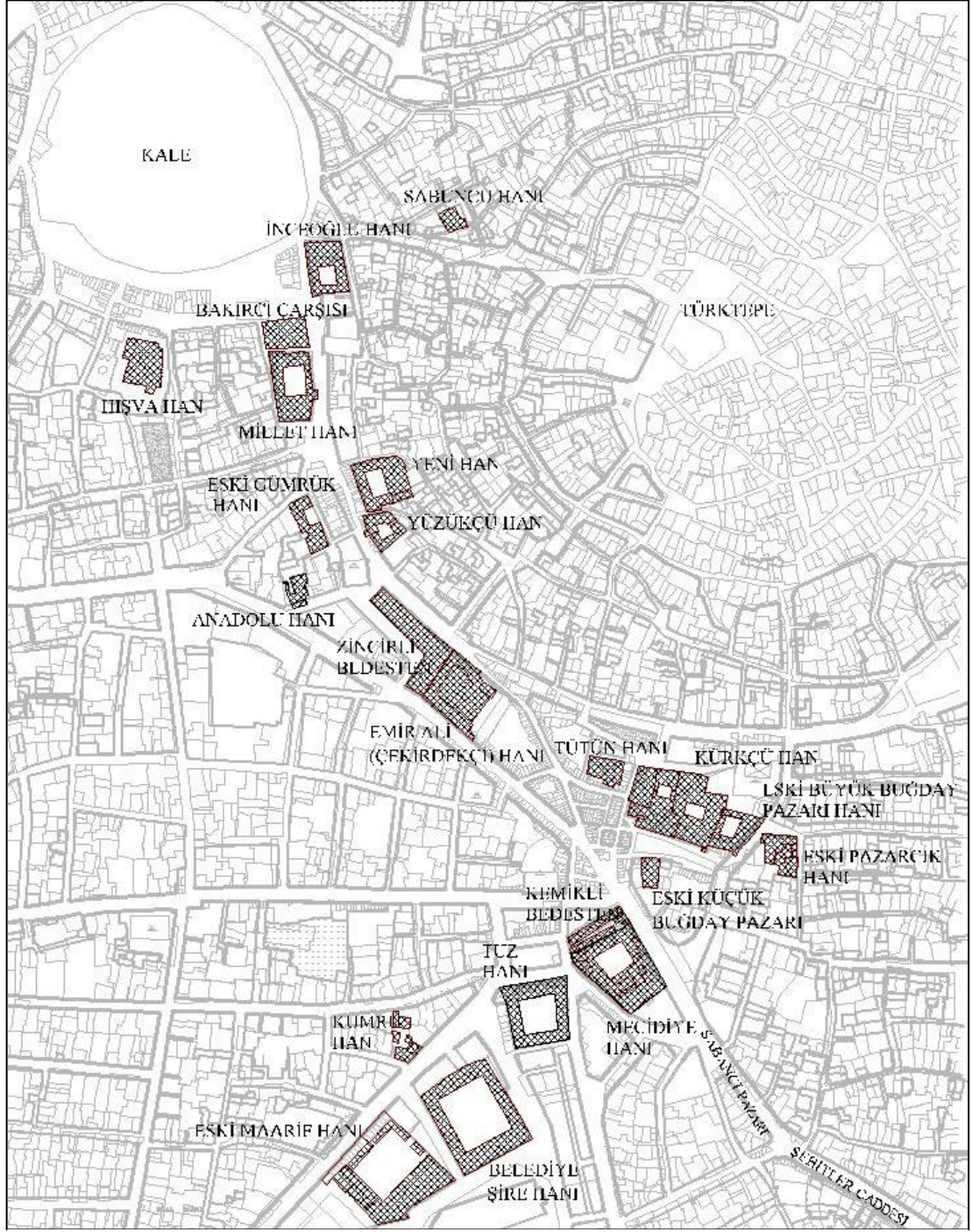
Bahsi geçen bütün hanlarda odalar, bir avlunun etrafına sıralanmıştır. Tek katlılardan sadece Hışva Han revaklıdır. İki katlı hanların ise ikinci katlarında ahşap veya kagir ayaklar üstüne oturan revaklar mevcuttur. Çok katlı hanlarda, alt kattaki odalar alışveriş bölümleri ve atölye, üst kattaki odalar ise dinlenme yerleri olarak kullanılmıştır. Antep hanlarının en önemli özelliği, ahırlarının genelde mağara

şeklinde kayaya oyulmuş olmasıdır. Bu hanlar kapıları hariç genelde süslemesiz ve sadedir. Elbeyli, Millet, Belediye, Kürkçü ve Yeni hanların duvarlarındaki siyah-beyaz taş işçiliği diğerlerine göre farklılık göstermektedir (Çam, 2000).

Ticaret Merkezi'nin diğer önemli unsurları olan bedestenlerden Antep'te altı adet inşa edilmiştir. 1957 yılında yandıktan sonra sebze hali olarak kullanılan, şimdilerde ise restore edilip bakır eşya ve baharat dükkanlarına dönüştürülen Zincirli Bedesten (1717) (Şekil D.2) ile halen işyeri olarak kullanılan Kemikli Bedesten (1853) günümüze ulaşabilmiştir. Varlıklarını sürdüremeyen bedestenler; Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı 110 dükkandan oluşan Eski (Karanlık) Bedesten (1578), Kadri Paşa (Fatlacılar) Bedesteni (1854-57), Oturakçılar Bedesteni ile Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı Kuyumcular Bedesteni'dir (XVI. yüzyıl). Kuyumcular Bedesteni kalenin güneybatısında yer alırken, diğerleri Şekeroğlu mahallesinde Tahtani Cami'sinin batısında yer almıştır. Dönemin ticaret merkezi olan Uzun Çarşı mevkiinde bulunan mevcut bedestenler klasik bedesten tipinde değildir. Bedestenler, Arasta biçiminde olup, kapalı bir sokağın iki tarafında sıralanan beşik tonoz örtülü dükkanlardan oluşmuştur (Çam, 2000).

Diğer çarşılar ise Tabakhane Çarşısı, Keçenhane Çarşısı, Büyük Buğday Pazarı, Salababa Ağzı, Uzun Çarşı, Arasa Çarşısı, İmalı Pazarı, Bıçakçılar Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Oturakçılar, Kelleci Pazarı, İplik Pazarı, Karagöz ve Alaybey Pazarı, Sabancı-Kazancı Çarşısı, Hurdacı Pazarı, Kavaflar, Bakırcılar Çarşısı, Kunduracılar Çarşısı, Kale Altı Pazarı vb. şeklinde sıralanmaktadır (Çiftçi, 2000).

Şehrin ticaret merkezinin dokusal ve mekansal oluşumuna bakılacak olursa, Kaleden sonra ilk konut yapılaşması olarak kabul edilen Türktepe ve Kale arasında oluşan yol sistemi, topografyayı takip ederek Boyacı Camisi'ne kadar ana ulaşım aksı olarak şekillenmiştir. Oluşan bu yol daha sonraları, Irak yönünden gelen İpek Yolu ile birleşerek, Halep'e giden transit yol özelliği kazanmıştır. Uzunçarşı ismini alan bu yol üzerinde daha sonraları hanlar gelişmiştir (Uğur, 2004) (Şekil 3.16).

Şekil 3.16 : Ticaret bölgesindeki han ve bedestenlerin konumunu gösteren harita (Elde edilen verilere göre B. Yüce tarafından çizilmiştir).

4. OSMANLI SON DÖNEMİNDEN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR GAZİANTEP’TE MİMARİ DOKUYU ŞEKİLLENDİREN UNSURLAR

Şehrin fiziki değişiminin kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için bu bölümde değişime etki eden faktörler ayrıştırılarak incelenecektir. Nüfus hareketleri, iç-dış göçler, azınlıklar, misyoner faaliyetleri ve eğitim kurumlarının gelişmesi, imar faaliyetleri ve şehirdeki siyasal, ekonomik ve kültürel değişim başlıkları altında incelenecek olan etkenler sosyal yapıyı değiştirmekte ve bu değişim fiziksel mekana diğer bir deyişle mimari dokuya ve kent dokusuna yansımaktadır.

4.1 Nüfus Hareketleri

Anadolu’nun güneydoğusunda, verimli topraklar üzerinde bulunan ve stratejik bir konuma sahip olan Halep Eyaleti, bu özellikleri sayesinde, tarih boyunca birçok kültürün bu bölgede yerleşmesine sahne olmuştur. Bölgenin Akdeniz ile iç içeliği ve ekonomik açıdan gelişmişliği dolayısıyla, Halep Eyaleti’nde de kozmopolit bir yapı ortaya çıkmıştır. Eyalet içinde en kalabalık şehir olan Halep’ten sonra ikinci sırada Antep gelmektedir. Aynı zamanda Hristiyan ve Musevi nüfusun en yoğun yaşadığı ikinci kaza da yine Antep’tir.

Bölgenin Osmanlı topraklarına katılmasına kadar, istikrarlı bir yönetime sahip olmaması dolayısıyla nüfus yapısı ve sayısal değerleri hakkında bilgi veren en eski belgeler XVI. yüzyıla aittir. 1536 yılına ait Tahrir Defteri Antep şehri nüfusu hakkında bilgi veren en eski belgedir. Yalnız bu defter tüm nüfusu göstermemekte, mali nedenlerden dolayı düzenlendiği için sadece vergi mükellefi olan yetişkin erkekleri kapsamaktadır. 1536 yılında 9.288 kişi olan şehir nüfusu, 1536 yılından 1543 yılına kadar 584 kişi artmış, 1574 yılına kadar geçen süre içerisinde nüfus 4.975 kişi daha artarak 14.847 kişiyi bulmuştur. XVI. yüzyıla ait hane sayılarıyla ilgili bilgi veren bir diğer belge olan Defter-i İcmal Livai Ayıntab ile 1536 yılına ait Tahrir Defteri karşılaştırıldığında, rakamlar birbiriyle tutarlılık göstermektedir (Ünal,1998).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat'ın idari reformları çerçevesinde vilayetlere ait “salname” adlı yıllıklar hazırlanmış, bu yıllıklar nüfusa ait daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu döneme ait Halep Salnamelerinde Antep şehrinin nüfusu 1872 yılında 57.976 iken 1897 tarihinde 84.877 kişiye ulaşmıştır (Ünal,1998).

Halep Vilayeti Salnamelerine göre “Ayıntab Kazası”nın 1891, 1899, 1900, 1902, 1904, 1906 ve 1914 yıllarındaki ayrıntılı nüfus cetvelleri aşağıdaki gibidir (Çizelge 4.1, Çizelge 4.2, Çizelge 4.3, Çizelge 4.4, Çizelge 4.5, Çizelge 4.6, Çizelge 4.7) (Şıvgın, 1997);

Çizelge 4.1 : 1891 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1891 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	31.716	33.682	65.398
Ermeni (Katolik)	147	160	307
Ermeni (Gregoryen)	5.654	6.049	11.703
Ermeni (Protestan)	1.606	1.712	3.318
Yahudi	350	364	714
<u>Toplam</u>	39.473	41.967	81.440

Çizelge 4.2 : 1895 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1895 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	33.445	34.568	68.013
Ermeni (Katolik)	159	170	329
Ermeni (Gregoryen)	5.514	6.019	11.533
Ermeni (Protestan)	1.723	1.805	3.528
Yahudi	360	372	732
<u>Toplam</u>	41.201	42.934	84.135

Çizelge 4.3 : 1899 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1899 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	33.336	34.178	67.514
Ermeni (Katolik)	166	168	334
Ermeni (Gregoryen)	6.821	5.968	12.789
Ermeni (Protestan)	1.843	1.843	3.686
Yahudi	370	360	730
<u>Toplam</u>	42.536	42.517	85.053

Çizelge 4.4 : 1900 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1900 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	34.239	34.292	68.531
Ermeni (Katolik)	184	199	383
Ermeni (Gregoryen)	6.084	6.258	12.342
Ermeni (Protestan)	1.908	1.858	3.766
Latin	29	40	69
Kıpti	40	43	83
Yahudi	372	342	714
<u>Toplam</u>	42.856	43.032	85.888

Çizelge 4.5 : 1902 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1902 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	34.841	34.191	69.032
Ermeni (Katolik)	187	162	349
Ermeni (Gregoryen)	6.205	5.593	11.798
Ermeni (Protestan)	1.949	1.922	3.871
Latin	29	79	108
Yahudi	376	367	743
<u>Toplam</u>	43.587	42.314	85.901

Çizelge 4.6 : 1904 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1904 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	35.160	33.745	68.905
Ermeni (Katolik)	186	158	344
Ermeni (Gregoryen)	6.317	5.604	11.921
Ermeni (Protestan)	2.008	1.937	3.945
Latin	29	79	108
Yahudi	383	376	759
<u>Toplam</u>	44.083	41.899	85.982

Çizelge 4.7 : 1906 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Şıvgın, 1997).

1906 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
<u>Topluluklar</u>	<u>İnas (Kız)</u>	<u>Zükur (Erkek)</u>	<u>Toplam</u>
İslam	32.569	37.351	69.920
Ermeni (Katolik)	268	209	477
Ermeni (Gregoryen)	6.500	7.402	13.902
Ermeni (Protestan)	2.222	2.362	4.584
Rum (Ortodoks)	27	27	54
Latin	148	188	336
Süryani	5	4	9
Yahudi	332	364	696
Kıpti		16	16
<u>Toplam</u>	42.071	47.923	89.994

Yukarıdaki çizelgelerden nüfus cetvellerinin oluşturulduğu dönemde, sayımların etnik ve dini ayrımlara göre yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte elde edilen verilerden Osmanlının son döneminde kimlik algısını belirleyen unsurun dini mezhepler olduğunu anlaşılmaktadır.

Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel envanter çalışmasını yapan Fransız Vital Cuinet, XIX. yüzyıl sonunda Antep kazası nüfusunun 65.085'i Müslüman olmak üzere 86.988 olduğunu belirtmektedir. Kazadaki gayri Müslim sayısı 21.903'tür. Amerika'nın Halep Konsolosu Jackson da, 1. Dünya Savaşı sonunda yazdığı genel bir raporda, bu yıllarda Antep'teki Ermeni nüfusun 24.000 olduğunu belirtmektedir (Güllü, 2010)

1914 yılında şehirde Kemal Karpat tarafından yayımlanan nüfus istatistiklerine göre, 89.769 Müslüman’a karşılık 19.494 Ermeni yaşamaktadır. Bununla birlikte 67 Rum Ortodoks, 7 Rum Katolik, 860 Yahudi, 610 Latin ve 3 Çingene’nin bulunduğu şehirde toplam nüfus 110.810’dur. Genelkurmay Arşivinde bulunan 1914 yılına ait nüfus cetveli ise aşağıdaki gibidir (Çizelge 4.8) (Güllü, 2010);

Çizelge 4.8: 1914 Ayıntab kazasının nüfus cetveli (Güllü, 2010).

1914 Ayıntab Kazasının Nüfus Cetveli			
Topluluklar	İnas (Kız)	Zükur (Erkek)	Toplam
İslam	41.377	37.682	79.059
Ermeni (Gregorven)	7.662	6.445	14.107
Ermeni (Katolik)	201	187	388
Ermeni (Protestan)	2.316	2.228	4.544
Rum (Ortodoks)	31	35	66
Rum (Katolik)	4	3	7
Yahudi	441	396	837
Latin	339	269	608
Ecnebi	36	26	62
Toplam	52.407	47.271	99.678

Genelkurmay Arşivi’ndeki istatistik ile Kemal Karpat tarafından yayımlanan istatistik karşılaştırıldığında gayrı Müslim nüfusun hemen hemen aynı olmasına karşın toplam nüfusta Müslüman nüfustan kaynaklanan yaklaşık 10.000 kişilik bir fark bulunmaktadır. Ancak her iki istatistikte de Müslüman nüfus gayrı Müslim nüfustan yaklaşık dört kat fazladır (Güllü, 2010).

Antep şehrindeki nüfus değişimleri sadece doğum ve ölüm yoluyla olmamıştır. Türkmen oymaklarının belli dönemlerde bölgeye yaptıkları göç nüfustaki artışın en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Tanzimat’ın ilanı ile azınlıkların haklar elde etmesi şehirdeki nüfusun etnik dağılımında değişime sebep olmuştur. Amerikalı misyonerler sayesinde gayrı Müslimlerin iyi eğitim alması, toplumda okul artışı ve öğrenci oranları açısından gayrı Müslim ve Müslüman toplumlar arasında ortaya çıkan dengesizlik, özellikle Ermenilerde siyasi bilincin oluşmasına, etnik yapıya dayalı bir tabakalaşmaya zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyıl ortalarında başlayan Ermeni ayaklanmaları çeşitli bölgelerde devam etmiş bunun sonucunda özellikle 1. Dünya Savaşı süresince İttihat ve Terakki’nin iskan politikalarıyla birlikte göç ve sürgünler Antep bölgesini de etkilemiştir (Güllü, 2010).

Cumhuriyet'in ilanı yıllarında şehir nüfusunda önemli ölçüde azalma olmuştur. Bunun sebebi şehirdeki Ermenilerin buradan ayrılarak Suriye'ye göç etmeleridir. 1927 sayımında şehirde küçük bir grup dışında hiç Ermeni bulunmamaktadır. Yahudiler ise uzun süre Antep'te kalmayı sürdürmüştür (Güllü, 2010).

Cumhuriyet döneminde yapılan (1927–1950) beş nüfus sayımında şehrin nüfusu artış göstermiş, bu artış şehre bağlı köy ve nahiyelerde de gözlenmiş, ancak 1945–1950 sayım döneminde köy ve nahiyelerin nüfusu önemli ölçüde azalmıştır (Çizelge 4.9). Doğurganlık düzeyinin yüksek olmasına karşılık kırsal nüfusun çok yavaş artması ilde kırdan kente göçün çok önemli boyutlara ulaştığını göstermektedir. Gaziantep il merkezi (Şahinbey, Şehitkamil ve Oğuzeli ilçeleri merkez ilçelerdir) geçmişten beri başka illerden de önemli oranda göç almaktadır.

Çizelge 4.9: Cumhuriyet sonrası yapılan nüfus sayımları (Güllü, 2010).

İlçeler	1927 Nüfus Sayımı	1935 Nüfus Sayımı	1940 Nüfus Sayımı	1945 Nüfus Sayımı	1950 Nüfus Sayımı
Merkez	88796	127599	141063	153029	150696
Kilis	45765	56054	59829	62419	62329
Nizip	48211	40100	44352	47461	54557
Islahiye	-	26538	24767	27149	32478
Pazarcık	-	33215	36949	-	-
Oğuzeli	-	-	-	-	28283
TOPLAM İL NÜFUSU	182772	283506	306960	290058	328343

Kırdan kente nüfus akımında, kentsel alanın çekici gücü ile kırsal yapının itici gücü birlikte etkilidir. Gaziantep'te tarım dışında başta endüstri ve ticaret oldukça önemlidir. İlin ekonomik yapısında geçmişten beri tarım, küçük sanayi ve ticaret ağırlık taşımaktadır. Bu durum ilin göç alma hızını daha da arttırmıştır. İlin canlı bir endüstri ve ticaret merkezi olması ve büyük nüfusu barındırabilecek iş olanaklarının bulunması şehri cazip kılmaktadır. Tahıldan çok, fıstık, üzüm, zeytin gibi ürünlerin üretimine dayanan tarım alanında mevsimlik iş gücü talebi şehri göç için cazip kılan bir diğer etmendir.

4.1.1 Nüfus ve iskan politikaları

Nüfus ve iskan politikalarının tarihinin çok gerilere gitmesine rağmen İttihat ve Terakki yönetimi, Balkan Savaşı yenilgisi ve Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında alınan yenilgiler sonrasında yeni nüfus politikaları üretmeye başlamıştır. Özellikle Balkan Savaşı'nda Rumeli'nin elden çıkmış olması, İttihat ve Terakki'nin politikalarında çok büyük etki yapmış, izlenen politikalarda Anadolu merkez konumuna geçmiştir. Osmanlı'da yaşayan gayrı Müslimlerin, dünyayı etkileyen milliyetçilik akımından etkilenmesi ile toprakların üçte birinin kaybedilmesi, Anadolu'da farklı politikalar uygulanmasına neden olmuştur. Bu kayıplardan sonra İttihat ve Terakki yönetimi homojen bir nüfus oluşturma yönünde karar almış ve iskan politikaları da bu yönde belirlenmiştir (Dündar, 2001a).

4.1.2 Gaziantep'te dış göçler

Toplulukların, atalarının üzerinde yaşadığı yerleri terk ederek geçici veya sürekli göç etmelerinde değişik faktörler rol oynamaktadır. Bu faktörlerin etkisi toplu halde yapılan göç hareketlerinde kendisini çok daha belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bu göçlerde insanların iradeleri dışında, iktidarların değişik amaçlar doğrultusunda yaptırdıkları yer değiştirmeler önemli bir paya sahiptir.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gayrı Müslimlerle ilişkilerde çeşitli nedenlerle başlayan bozulma ve güvensizlik ortamı sonunda 1. Dünya Savaşı ile zirveye ulaşmıştır. Özellikle doğu cephesinde ilerleyen Rus ordusuyla işbirliği yapan Ermenilere karşı alınan önlemlerin yeterli olmaması üzerine sistematik göç politikaları uygulanmaya başlamıştır. Buna göre 1915 Şubat'ında savaş bölgelerinde bulunan Ermenilerin toplu halde cephe gerisine gönderilmeleri gündeme gelmiştir. Karara göre bulundukları yerde tehlike oluşturmadığı düşünülen Ermeniler yerlerinden ayrılmayacaktır. Ermeni nüfusun Müslüman nüfusa göre az olması nedeniyle Antep Ermenileri ilk sevkler başladığında bu sevklerle dahil edilmemişlerdir. Ancak akabinde savaşın kaybedilmeye başlamasıyla oluşan panik ve giderek artan yeni bir kargaşa endişesi nedeniyle kısa bir süre sonra Antep Ermenilerinin küçük bir kısmı da şehirden uzaklaştırılmıştır. Sürgün edilen bu Ermeniler Antep'ten ilk olarak Nisan 1915'te Zeytun'a gönderilmişlerdir. Ancak hükümetin, Zeytun'un Antep'e yakınlığı nedeniyle duyduğu kaygı yüzünden önce Konya'ya oradan da Halep'in güney doğusu ile Zor ve Urfa havalisine sevk

edilmelerine karar verilmiştir. Zeytun'daki Antep Ermenileri Konya'ya sevk edilmeye başladığında, Antep Mutasarrıflığına ve Kilis kaymakamlığına çekilen telgrafla, Antep'te bulunan Arnavut muhacirlerinin Zeytun'a sevk edilmeleri istenmiştir (Güllü, 2010).

İsyan çıkaracakları öne sürülerek şehirden sürülen az sayıda Ermeni, Antep'ten uzaklaştırıldığı için, Mayıs 1915'te sevk ve iskan kanunu çıktığında Antep Ermenileri sevkıyat dışında tutulmuşlardır. Aksine, Van ve Bitlis başta olmak üzere bazı doğu vilayetlerinden gelecek Ermenilerin buraya yerleştirilmeleri öngörülmüştür. Yukarıda bahsedilen nedenlerden Antep'teki Ermenilerin sevkine ne zaman başlandığı tam olarak bilinmemektedir, konuyla ilgili farklı tarihler öne sürülmektedir. Kevork Avedis Sarafian'a göre ilk sürgünler 1915 yaz aylarında yapılmıştır, arka arkaya yapılan üç sevkıyatla Gregoryen Kilisesi'ne bağlı Ermenilerin büyük çoğunluğu Antep'ten sevk edilmiştir. Bu sevkıyatlara genellikle Ermeni entelektüelleri ve zenginleri dahil edilmiştir. İlk sürülenler Suriye bölgesinde Halep, Hama, Humus ve Şam gibi yerlere gönderilmişlerdir. Verjine Svazlian da Sarafian gibi belirli bir tarih vermemekte ancak ilk sürgünlerin 1915 yılı ilkbaharından itibaren Antep de dahil olmak üzere Çukurova bölgesindeki Ermenilerin sevkine başladığını belirtmektedir. Stina Katchadourian'a göre ise ilk konvoy 28 Temmuz'da hareket etmiştir. Fransız araştırmacı Yves Ternon da Halep Konsolosu J. B. Jackson gibi sevkıyatın 1 Ağustos'ta başladığını belirtmiştir. Jackson'un vermiş olduğu bilgilere göre sevkıyatlar 1 Ağustos'tan itibaren, her vagona 35-40 kişi olmak üzere 15 vagonluk 9 tren ile Halep'e yapılmıştır (Güllü, 2010).

9 Eylül'de Protestan ve Katolik Ermenilerin sevkine dair Dahiliye Nezareti tarafından Halep vilayetine telgraf gönderilmiştir. Antep'teki Amerikan Hastanesi Başhekimisi Dr. Shepard bu sürgünlerin engellenmesi amacıyla İstanbul'a gitmiştir ancak sonuç alamadan Antep'e dönmüş ve Protestan ve Katolik Ermenilerin sürülmesine başlanmıştır (Güllü, 2010).

Antep'ten sürülen Ermenilerin sayısına dair farklı kaynaklarda farklı bilgiler öne sürülmektedir. Osmanlı belgelerine göre 12.000 kişi Kilis'in Katma İstasyonundan, 5.000 kişi de Antep'in Akçakoyun istasyonundan beş yüz ve bin kişilik kabileler halinde Urfa, Musul ve Zor sevk edilmiştir. Ayrıca, Antep ve İzmirliilerden oluşan 2.500 Ermeninin 7 Şubat 1916'da; Antep, Tekfurdağı, Karahisar ve Akşehir

Ermenilerinden 1.440 kişilik kafilenin de 8 Şubat 1916'da Zor'a ulaştığı belirtilmektedir. Bununla birlikte Amerika'nın Halep Konsolosu'nun yazdığı 8 Şubat 1916 tarihli raporda ise Antep'ten yukarıda belirtilen rakamlara ilave olarak 12.000-13.000 Ermeninin daha sevk edildiğinden söz edilmektedir. Ancak Antep'ten kaç kişinin sürgüne tabi tutulduğu tam olarak bilinmemektedir çünkü doğu vilayetlerinden Suriye ve Zor'a gönderilen Ermenilerin bir bölümü, güvenli olduğu gerekçesiyle Antep'ten sevk edilmiştir. Amerikan arşivlerinde bulunan iki belgeden birinde sürgün edilen toplam Ermenilerin sayısı 12.000 olarak verilmekte diğer belgede ise Şubat 1916'da önceki sevkiate ek olarak 12.000-13.000 kişinin daha sevk edildiği belirtilmektedir (Güllü, 2010).

Fransızların Antep'i terk etmesinden sonra ise şehirde kalan son Ermeniler Suriye'ye göç etmişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Antep'te o yıl 55 Hristiyan yaşamaktadır ve bunlardan 40-45 kişilik bir bölümü Ermenidir. Ermenilerin şehri terk etmelerinden bir süre sonra, 1930-1939 yılları arasında; Kozanlı, İbrahimli, Körkün, Eblehan, Büyükkızılhisar, Şekeroğlu, Sazgın, Isbatrın, Tışlaki, Akyol, Eyüboğlu, Kurb-ı Zincirli ve Tepebaşı'ndaki Ermenilere ait dükkan, ev, arsa gibi gayri menkuller açık artırma ile çok düşük fiyatlarla Müslümanlara satılmıştır (Güllü, 2010).

4.1.3 Gaziantep'te iç göçler

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte yeni sayılabilecek bir sorunla karşılaşmıştır, gerek imparatorluğun kaybettiği topraklarda yaşayan ve gerekse Rusya örneğinde olduğu gibi başka devletler tarafından zorunlu göçe tabi tutulan Müslümanlar, Osmanlı Devleti'nin daralan sınırlarına, iç bölgeye göç etmeye başlamıştır. Balkan Savaşı (1912) bu açıdan önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Daha önce, sorunla karşılaşıldıkça tepki verilerek çözülmeye çalışılan göç ve iskan meselesi, bu tarihten sonra belli bir sistematığa sokulmuştur (Akçam, 2008). Ayrıca 1860 - 1916 tarihleri arasında iskan çalışmalarından elde edilen tecrübeler artık iskan işlerinde ihtisaslaşmış bir teşkilatın varlığının gerekliliğini ortaya koymuştur. Sonuçta, merkez ve taşra birimlerinden oluşan "Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi" (AMMU) teşkilatı hakkındaki kanun 8 Mart 1916 tarihinde Meclisi Mebusan'da kabul edilmiştir (İpek, 1999). AMMU, aşiretler hakkında yapılan etnik çalışmalardan elde edilen bilgilerin derlenip toparlandığı ve bu yöndeki politikaların

uygulandığı bir kurumdu. Bu daire daha çok Kürt, Arap aşiret ve bedevileri ile Türkmen aşiretlerin yerleşik bir düzene konulmasını sağlamak için çalışmıştır (Dündar, 2001b).

Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama devrinden beri üzerinde durduğu göçebelerin iskanı sorunu İttihat ve Terakki döneminde yerini daha bilimsel çabalara bırakmıştır. İttihat ve Terakki döneminde, Osmanlı topraklarının genelinde yapılan araştırmaya göre beş milyonun üzerinde göçebe bulunmaktadır. Göçebe aşiretler devlet otoritesinden uzak müstakil bir hayat yaşamaktadır. AMMU aracılığıyla bu aşiretler bir plan ve program doğrultusunda toprağa bağlanarak iskan edilecek, bazı bölgelerde ise Müslüman çoğunluğun sayısı arttırılmaya çalışılacaktır (Dündar, 2001b).

Bu politika doğrultusunda Kürtler, Araplar, Arnavutlar gibi Türkler için de iskan mıntıkları belirlenmiştir. Doğudan Rus ilerlemesinden kaçıp civar illere sığınan Türk mültecileri için belirtilen iskan mıntıklarının arasında Antep de bulunmaktadır. Bununla birlikte savaş boyunca Anadolu içlerine göç eden Çeçen, Çerkez ve Kürtlerin oluşturduğu muhacirlerin belli bir kısmı da yine Antep'e yerleştirilmiştir (Güllü, 2010).

23 Temmuz 1916 tarihli geçici kanuna göre Antep'in ikinci mıntıkada yer aldığı iaşe bölgelerinde muhacirler için hane ve arazi dağıtımı yapılmıştır. Ancak ilk yıllarda (1878) hane başına verilen toprak 100 dönüm iken, 1890 sonlarına doğru yarım dönüme kadar düşmüştür. Bu yüzden devlet gelen muhacirler için sürekli arazi üretmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Ermenilerin geride bıraktıkları emlak ve arazilere muhacir ve mültecilerin iskan edilmesi hükümet tarafından çözüm olarak sunulmuştur. 30 Mayıs 1915'te Ermenilerin uzaklaştırılması ile ilgili alınan kararda boşaltılan köy ve kasabalarda Ermenilere ait taşınmaz malların sayımının yapılması ve bu köylere yerleştirilecek muhacirlere dağıtılması açıkça talep edilmiştir (Dündar, 2001a).

Savaşın getirdiği yokluklar ve tehcirin amacı yüzünden hükümet, Müslüman muhacirlere yeni evler ve köyler inşa etmemiş ve yeni tarım arazileri, yeni bağ ve bahçe alanları açmamıştır. Göç edenler için Ermenilerden boşalan binalar iskan amacıyla kullanılmıştır (Dündar, 2001a).

4.2 Gaziantep'in İmar Planları

Cumhuriyet öncesinde Avrupa'da doğan ve gelişen modernite projesi, sanayi devriminden sonra evrensel bir proje olarak, 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı ekonomisini ve kurumsal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin kent mekanlarında önemli dönüşümler yaratan etkileri, 1860'lı yıllardan sonra, özellikle liman kentlerinde çok açık hale gelmiştir. Klasik Osmanlı kentinde bedesten etrafındaki çarşılarından ve liman çevresindeki kapanlardan oluşan eski merkezlerin yanı sıra, modern bir merkezi iş alanı oluşmaya başlamıştır. Bu yeni merkezler yeni altyapıları gerektirmiş, merkezde ya da yakınında demiryolu istasyonları, limanlar ve rıhtımlar, antrepolar, posta binaları inşa edilmeye başlamıştır. Modernite projesinin etkisiyle devlet kurumsallaşmaya başlamış, yeni bir bürokrasi oluşmuş ve merkezde devlet daireleri kurulmuştur. Bununla birlikte ikinci önemli değişim, yaya olarak kurulan kent içi ulaşımın yerini, araba ya da tramvay, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçları almaya başlamıştır. Üçüncü önemli değişim, yeni ekonomik ilişkilerin ve yeni örgütlenme biçiminin sonucunda toplumsal tabakalaşmanın değişmesi ve yeni toplumsal sınıfların oluşmasının, konut alanlarında millet esaslı farklılaşma başlatmasıdır. Dördüncü değişim kent nüfusunun artışı ve yeni bir toplumsal tabakalaşma biçiminin oluşması sonucunda kentlerin çevreye yayılması ve “banliyöleşme” yaratmasıdır. Son değişim olarak modernleşmenin getirdiği yeni yaşam kalıpları ve kamu alanının oluşmasının yarattığı yeni arazi kullanım türlerinin gelişmesi sayılabilir. Yaşanan bu kentsel dönüşüme modernitenin akılcılık çerçevesi içinde yaklaşılmasının sonucu, yaşanan dönüşüm bir planlama içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kent planlaması, İstanbul'da başlayan ilk uygulamaların ardından 1850'li yıllarda Anadolu kentlerine de yayılmaya başlamıştır. Buna rağmen daha kapsamlı, tüm kenti içine alan ve “güzel kent” anlayışının yönlendirdiği kent planlaması çalışmalarının ele alınması XX. yüzyılın ilk on yılının sonuna doğru olmuştur. (Tekeli, 1998).

Cumhuriyet sonrasında ise izlenen mekansal stratejinin üç önemli ögesi bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemlisi Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. Stratejinin ikinci ögesini “ülkeyi demir ağlarla örme” eylemi oluşturmuştur. İzlenen stratejinin üçüncü ögesi ise 1929 krizi sonrasında gelişen devletçilik politikası sonucu uygulanmaya başlayan sanayi planlarında yapılması öngörülen fabrikaların yerlerinin, demiryolu güzergahı üzerindeki küçük Anadolu kentleri olarak

seçilmesidir. Diğer taraftan Anadolu'nun tüm yerleşmelerinde kurulan halkevleri, modernite projesinin tüm ülkeye yayılmasının amaçlandığını göstermektedir. Bu kararlarla ülke bir ulus mekanı haline getirilmeye çalışılırken kentlerin de çağdaşlık yayan bir nitelik kazanması amaçlanmıştır (Tekeli, 1998).

Bu kentler içinde yer alan Antep'in kentsel dokusu Tanzimat dönemiyle yurdun her yerinde uygulanan batı kentlerindeki anlayışla hazırlanan imar politikaları yüzünden değişime uğramaya başlamıştır. Buna rağmen Antep'e imar planı yapılması konusunda ilk çalışmalar 1891 yılında belediyenin bu yönde bir karar almasıyla başlamıştır (Kaçar, 2008). Ancak bu kararın sonradan nasıl somutlaştırıldığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

Cumhuriyet döneminde oluşan kentsel yapılanma Osmanlı'dan kalan kent mirası üzerinde yükselmiştir. Tarihi geçmişi çok öncelere dayanan Gaziantep, 1. Dünya Savaşı sonrasında Halep'in Osmanlı İmparatorluğu yönetiminden çıkmasıyla daha da önemli bir şehir durumuna gelmiştir. Şehirle ilgili çizimler içinde Osmanlı'nın XIX. yüzyıldaki kent dokusunu gösteren en eski plan, 1935 tarihli Hermann Jansen'in imar planıdır [EK E]. Bu plan Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, şehrin en son durumunu halihazır altlık olarak kullanarak bilimsel verilerle çizilmiş önemli bir belgedir. Doğal olarak plan sıfatını taşıması nedeniyle plancının, 1959 projeksiyon yılını hedefleyen, mevcut gereksinmelere cevap veren plan kararlarını da yansıtmaktadır (Çiftçi, 2000).

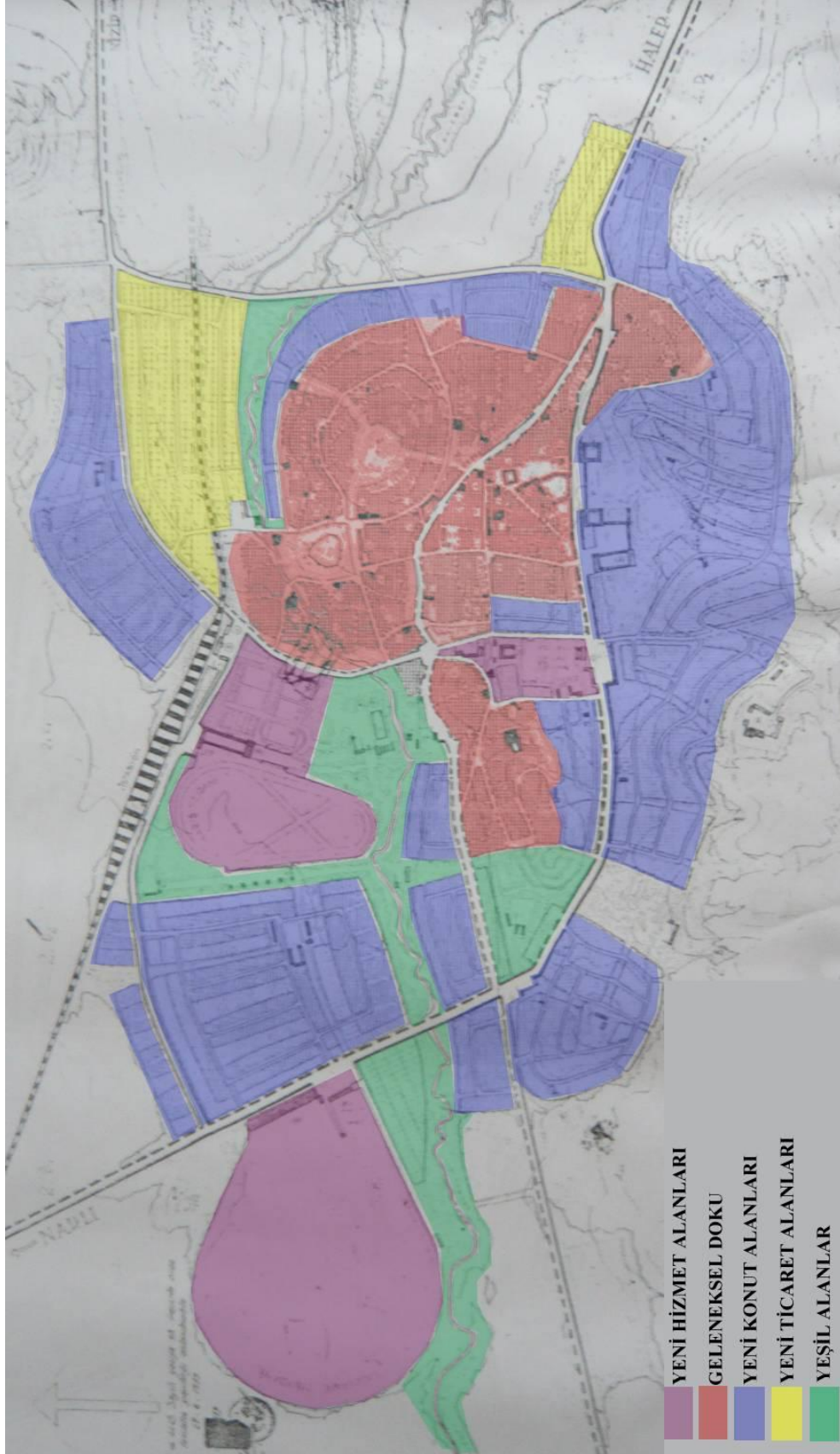
Gaziantep'in ilk imar planını oluşturan Hermann Jansen, Ankara'nın başkent olma sürecinde önemli adımlardan biri olan imar planını da 1928 yılında yarışma projesi olarak çizmiştir. 1929 yılında açıklanan yarışma sonuçlarına göre en iyi proje seçilen Jansen'in projesi Ankara'nın yerel yönetiminin isteklerine ve verilerine uygun olup, Cumhuriyet yöneticilerinin beklentilerine en çok yaklaşan proje olmuştur. Yarışma sonucunda ortaya çıkan avan projenin açıklama raporunda belirtilen ilkelerden bazıları plancının Gaziantep için çizmiş olduğu projenin ilkeleriyle benzerlikler göstermektedir. Bu ilkelerden ilki kalenin kentsel estetiğin kaynağı olarak görülmesidir. İkincisi kentsel sağlığın, yeşil alan, spor alanları, çocuk bahçeleri, parklar ve boş alanlarla sağlanması hedefidir. Her iki projede benzerlik gösteren ilkelerden üçüncüsü Jansen'in ticaret merkezi işlevi görececek bir alan ayırmamış olmasıdır. Jansen şehrin merkezini kale olarak görmüş, fiziksel ve görsel bir merkezle yetinerek, işlevsel bir kent merkezini dışlamıştır. Buna göre yeni kentin

ticari gereksinimi, eski kentteki ticaret merkezi tarafından karşılanacaktır. Jansen Ankara için yaptığı avan projede ticaret merkezi için alanlar belirlemiş olmasına rağmen 1932’de çizdiği kesin imar planında bu alanların yerini Gençlik Parkı almıştır. İlkelerden sonuncusu ise ulaşım ile ilgili kararlardır. Jansen Ankara’da kuzey-güney ve doğu-batı bağlantılarını korumuştur (Tankut, 1993). Yarışma öncesinde tarihsel veri olarak verilen bu ulaşım kararını Gaziantep’te de uygulamıştır. Kuzey-güney doğrultusunda İstasyon Caddesi-Hürriyet Caddesi, doğu-batı doğrultusunda ise Suburcu Caddesi- Atatürk Bulvarı’nı ana ulaşım yolu olarak konumlandırmıştır.

Jansen Gaziantep için yapmış olduğu imar planında, genel olarak şehri her yönde büyütmeyi amaçlamış, şehrin güneyini konut alanlarına, kuzeyini ise resmi kullanım alanlarına ayırmıştır. Bu şekilde Alleben Deresi’nin her iki yanı yeşil alan bandı olarak planlanmıştır (Şekil 4.1). Yeni yapılaşmalar eski dokunun dışında yeni alanlarda uygulanmış ve eski dokudaki araç yolu düzenlemelerine rağmen doku özellikleri korunmuştur (Uğur, 2004) (Şekil 4.2). Buna neden olan etkenler, büyük olasılıkla kent plancısının korumacı yaklaşımı, binaların taş malzeme ile sağlam bir tarzda inşası ve şehrin tepede ve yamaçlarda konumlanması sonucu oluşan iç merdivenli sokaklardır. Şehrin sonraki fiziki gelişmelerinde kalıcı izler bırakan bu plana göre en önemli girişimler Suburcu (Şekil D.3), Karagöz (Şekil D.4) ve Gaziler Caddesi’nin (Şekil D.5) genişletilerek yeniden düzenlenmesi ile Atatürk Bulvarı (Şekil D.6)ve İsmet İnönü caddelerinin açılmasıdır (Kaçar, 2008).

Şekil 4.1 : 1937 yılında Alleben deresi ve yeşil alanlar (Abdulah E. Çitçi arşivi).

Şekil 4.2 : 1935 yılına ait Hermann Jansen'in, analiz edilmiş Gaziantep imar planı (elde edilen veriler doğrultusunda Berrak Yüce tarafından çizilmiştir).

Jansen'in planında şehrin her yönde genişletilmesi amaçlanmış olmakla birlikte Cumhuriyet'ten sonra kent, kuzeye ve batıya doğru gelişmiş, kent yerleşimi mevcut organik formundan çıkarak daha keskin ada ve geniş yol hatlarıyla belirgin değişim göstermiştir. 1935 yılında Jansen'in hazırlamış olduğu imar planı organik dokuyu korumuş; fakat batı ve kuzey yönlerinde ızgara plan sisteminde yerleşmeye başlamıştır. 1950'de Aru ve Söylemezoğlu tarafından hazırlanan imar planında ise; Jansen Planı kısmi değişikliklere uğratarak ızgara plan sistemini sürdürmeye devam etmiştir. Bu gridal sistem içinde yeni malzeme ve teknikle inşa edilen binaların yanı sıra Cumhuriyet döneminden sonra yapılmış geleneksel malzeme ve teknikler kullanılan yapılar da görülmektedir (Gül, 2005).

İmar faaliyeti anlamında 1950-1955 yılları arasında Kemal Söylemezoğlu ve Kemal Ahmet Aru tarafından ikinci imar planı yapılmış [EK F], bu planla birlikte şehir merkezinde modern bir nitelik kazanmakta olan Gaziler Caddesi kesimi yenilenmeye başlanmış, yol açma çalışmaları hızlanmış, eski kent kısmındaki yolların motorlu araç trafiğine uygun duruma getirilmesine çalışılmıştır (İnönü caddesi, Suburcu caddesi, Şehreküstü caddesi vb. genişletilmiştir) (İl Çevre Durum Raporu). Ancak Jansen planında olduğu gibi şehrsel doku ve mekanlarla birlikte geleneksel sokak yapısı ve yapı adaları da korunmuştur. Ayrıca bu planda şehrin dış sınırları genişletilmiş, Jansen planındaki resmi alanlar da yapılaşmaya açılmıştır (Şekil 4.3). Plan incelendiğinde şehrin büyüme hızı da ortaya çıkmaktadır. Bu hıza bağlı olarak daha fazla konut alanının planlandığı görülmektedir. Bu tarihte şehrin nüfusu 150.000 kişidir (Uğur, 2004).

1950 yılından itibaren Gaziantep'te çalışmaya başlayan Şehrin ilk mimarlarından Şahap Güneyligil kendisi ile yapılan söyleşide [EK C], Aru ve Söylemezoğlu'na ait ikinci imar planı ile birlikte binaların bir mimar tarafından tasarlanmasının zorunlu hale getirildiğini söylemektedir. Bu süreçte daha düz hatlarda ancak geleneksel taş malzemenin kullanıldığı konut binaları, II. Ulusal Mimarlık Anlayışı'nın etkisinde ancak geleneksel dokuyla uyum içinde tasarlanmıştır (Güneyligil, 2010).

Şekil 4.3 : 1950 yılına ait K. A. Aru ve K. Söylemezoğlu'na ait analiz edilmiş, Gaziantep imar planı (elde edilen veriler doğrultusunda Berrak Yüce tarafından çizilmiştir).

4.3 Misyoner Faaliyetleri

Misyonerliğin başlangıcı İsa'nın havarilerine “Gidiniz Gerçeği (Kutsal Kitap) onlara anlatınız!” buyruğuna dayanmaktadır. Misyoner sözcüğü, Latince *mittere* (göndermek) kökeninden gelmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını vaaz etmek, insanlara anlatmak ve ayinleri yönetmek için, yetkili din adamlarının dünyanın her yerine gönderilmesi işine *mision* (mission) bu görevi uygulayan kişilere de *misyoner* (missionary) denilmektedir. Ancak XVII. yüzyıldan sonra ise yalnızca dini amaçlarla değil, ticari ya da siyasi amaçlarla özel görevli gönderilmesi işi misyon olarak anılmaktadır (Kocabaşoğlu, 2000).

Amerikalı Protestan misyonerler XIX. yüzyılın başında büyük uyanış olarak tanımlanan Protestanlık hareketini yaygınlaştırmak amacıyla “American Board Of Commissioners For Foreign Missions” (BOARD) olarak adlandırılan kuruluş altında örgütlenmişlerdir. Bu kuruluşun amacı misyoner gönderdikleri uzak ülkelerde hayır kurumları, eğitim ve sağlık merkezleri kurarak mezhebi yaymaktır (Şıvgın, 1997).

Misyonerler Osmanlı Devleti ile ilişkilerini zedelememek için Müslümanları din değiştirmek konusunda ikna etmek yerine Ermeniler üzerinde çalışmaya başlamışlardır. 1830'da Osmanlı Devleti, Amerika ile imzaladığı ticaret antlaşmasında bu devlet için “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” prensibini kabul etmiştir. Ayrıca 1850'de Protestanlara millet statüsü tanınması ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum Amerikalı Misyonerlerin faaliyetlerinin hızla gelişmesi ve burada güçlenmeleri için iyi bir zemin hazırlamıştır (Şıvgın, 1997). Antep'te etkin olan BOARD'un bütçesi o dönemde sayıları 5.000'i aşan üyelerinin bağışlarından sağlanmıştır. Ancak misyoner faaliyetleri o dönemde sadece dinsel bir olgu olmanın ötesinde, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğunda kendine ekonomik, sosyal ve kültürel bir alan yaratma çabasının aracıdır (Kocabaşoğlu, 2000).

Antep'te Amerikan misyonerlerinin yanı sıra Mormon misyonerler ve Fransız Katolik misyonerler faaliyet göstermiştir. Mormon misyonerler garip bulunan inançları yüzünden birçok yerden kovulmuş olmalarına rağmen, Amerikan Protestan misyonerlere verilen yetkilerin dışında, Osmanlı Devleti'nden aldıkları onay ve yetkilerle burada faaliyetlerine başlamışlardır. Fransız misyonerler de Amerikan Protestan misyonerler gibi, Ermenileri etkilemeye çalışmış, İncil'i Ermeniceye

çevirtmişlerdir. Antep'te kilise ve Pazar Okulu açıp, buna rağmen etkili olamayıp 1. Dünya Savaşı başında da Antep'ten Halep'e göçmüşlerdir (Güllü, 2010)

4.3.1 Gaziantep'te Amerikan Protestan misyonerlerin faaliyetleri

Antep'e BOARD misyonerleri ilk olarak 1818-19 yıllarında gelmiş olmasına rağmen, Amerikan kayıtlarına göre Antep, misyonerlerin kullandığı tabirle 1848'de 'işgal edilmiş' yani burada bir misyoner istasyonu kurulmuştur (Kocabaşoğlu, 2000).

Antep'e ayak basan ilk Amerikalı misyonerler, 1830'da Bağdat'a giderken şehre uğrayan Parnell, Hamilton ve Newman olmuştur. Bu misyonerler şehirde Ermeni harfli İnciller dağıtmışlardır. Daha sonraki yıllarda ise İzmir'den pek çok kutsal yayın göndermişlerdir (Kocabaşoğlu, 2000).

1844 yılında ise BOARD, ilk misyoner doktor olan, Dr. Azariah Smith'i Antep'e göndermiştir. Şehirde dini kitap satışı yapan, dini konular, meteoroloji, eski eserler ve doğa tarihi konusunda araştırma yapan Smith, şehrin zengin Ermeni ailelerinden (Kürkçüyanlar ve Nizipliyanlar) büyük destek görmüştür. 1851 yılında öldükten otuz yıl sonra adı şehirde kurulan Amerikan Hastanesi'ne verilmiştir (Azariah Smith Memorial Hospital) (Kocabaşoğlu, 2000).

Mart 1848'de Boston'daki Ermeni cemaatinin tavsiyesiyle Van Lennep adlı misyoner Antep'teki misyoner istasyonuna gönderilmiştir. 1860 yılına gelindiğinde ise Antep, beş istasyon, yirmi uç istasyonu ile Merkezi Türkiye Misyonunun (eski adıyla Güney Ermenistan misyonunun) başkenti konumuna yükselmiştir. Bölgedeki 12 Protestan kiliseye kayıtlı üye sayısı 600 civarındadır. Cemaatin toplam sayısı ise yaklaşık olarak 3.690'dır. Yörede 26 okul ve bu okula kayıtlı 1.365 öğrenci bulunmaktadır (Güllü, 2010).

İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson'a göre, 1878 yılında Antep'te yaşayan 15.000 Hristiyanın 5.000'i Protestan olmuştur (Güllü, 2010). Bununla birlikte 1891-1914 yılları arasında Protestan nüfustaki artış, Çizelge 4.1, Çizelge 4.2, Çizelge 4.3, Çizelge 4.4, Çizelge 4.5, Çizelge 4.6, Çizelge 4.7, Çizelge 4.8'den takip edilebilmektedir. Böylece Amerikalı misyonerler, faaliyetlerinin asıl amacı olan Protestan azınlığı şehrin politik ve ekonomik durumu konusunda söz sahibi yapma başarısını göstermişlerdir.

Antep'te görev yapan Amerikan Protestan misyonerlerin sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte Halep Salnamelerinden alınan verilere göre Antep'te yaşayan Amerikalıların bazı yıllara göre sayısı şöyledir (Çizelge 4.10) (Güllü, 2010);

Çizelge 4.10 : Yıllara göre Antep'te yaşayan Amerikalı sayısı (Güllü, 2010).

YIL	SAYI
1868	30
1872	34
1883-1884	152
1886-1887	1402
1892-1893	3772
1904	979
1908	1974

1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla şehirdeki misyonerlerin sayısı 276'ya düşmüş, savaş sırasında ise sayı 30 dolaylarına inmiştir. 1920-21 yıllarında ise şehirde hemen hemen hiç Amerikalı kalmamıştır.

Bir şehrin misyoner istasyonu olarak seçilmesinde bazı kıstaslar geliştirilmiştir. İklim, yaşam koşulları, hayat pahalılığı, Rusların ya da Fransızların şehirdeki nüfuzlarının derecesi, kendilerinin faaliyetleri dışında misyoner faaliyetlerinin olup olmadığı, şehirdeki Ermeni nüfusun büyüklüğü ve niteliği, şehrin bir iş ve ticaret merkezi olarak konumu, kentin ulaşım/haberleşme sistemi içinde işgal etmiş olduğu yer değerlendirmeye esas tutulan etkenlerdir. Antep'teki Ermeni nüfus kente bu derece ağırlık verilmesine neden olacak büyüklükte olmamasına rağmen- nitekim Maraş, Zeytun, Urfa ile karşılaştırıldığında Ermeni nüfus Antep'te çok azdır. Antep'in misyoner merkezi olarak seçilmesinde, şehrin çevresindeki yerleşimlere de rahatça ulaşılmasını sağlayan stratejik bir coğrafi konuma ve yüksek bir ticari kapasiteye sahip olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Gerek Protestan misyonerlerin bizzat kendilerinin gerekse onların öncülüğünde Ermenilerin kurmuş olduğu kilise, okul, hastane, yetimhane ve matbaalar vb. yeni binalara ihtiyaç duyulmasına ve inşa edilmelerine dolayısıyla Antep'in fiziki dokusundaki değişime zemin hazırlamışlardır.

4.3.2 Gaziantep'te Fransız Katolik misyonerlerin faaliyetleri

Antep'te yoğun olarak faaliyette bulunan Katolik tarikatı ise Fransikenlerdir. Şehirde Amerikan Protestan misyoner faaliyetleri devam ederken, Fransız Katolik misyonerler de şehirdeki Ermenileri kendi mezhepleri hesabına kazanabilmek için çalışmalarına başlamışlardır. Antep'te Ermeniler için iki okul kuran Fransızlar, 1859 yılında Antep Konsolosluğu'nu açmış hemen ardından 1860 yılında ise Amerikalılar kendi konsolosluklarını açmışlardır (Güllü, 2010). Konsolos ve elçiler faaliyet yürüten misyonerlerin destekçisi ve propagandacısı konumunda olduklarından, misyonerler en büyük yardımları onlardan almışlardır. Aradaki ilişkiye bakıldığında, din adına yola çıktıklarını söyleyen misyonerlerin aslında kendi devletlerinin güttüğü politikaların uygulayıcıları olduğu anlaşılmaktadır. Arka arkaya açılan konsolosluklar, iki ülke arasındaki rekabetin büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Fransız misyonerler de Amerikalı misyonerler gibi 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Antep'ten ayrılmaya başlamışlardır (Güllü, 2010).

4.4 XIX. Yüzyıl Sonu ile XX. Yüzyıl Başı Arasında Gaziantep'te Siyasal, Ekonomik ve Kültürel Değişim

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bütün olumsuz koşullara rağmen Antep, XIX. yüzyıla kadar Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Halep dışında dini, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan en önemli yerleşimi olma özelliğini korumuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Antep siyasi açıdan daha durgun bir dönem geçirmiştir. 1832-1840 yılları arasında Mısırlı İbrahim Paşa ordularıyla savaşılmış, ancak bu tarihten sonra, Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) takip eden süreçte 1918'de İngilizlerin ardından 1919 yılında Fransızların işgaline kadar, herhangi bir devletin işgal ya da baskınına maruz kalmamıştır (Şıvgın, 1997). Fransız işgaline karşı sivil mücadele 8 Şubat 1921'de Fransızlar ve Antepliler arasında yapılan mütarekeye kadar devam etmiştir (Güllü, 2010).

Antep, 1865 yılından itibaren Halep Merkez Sancağı'na bağlı bir kaza durumunda olduğundan ekonomik yönden Halep'in etki ve baskısı altında kalmıştır. Buna rağmen şehirde XIX. yüzyıldan itibaren ticaretin etkisi ile gelişim görülmektedir. Şehirdeki yeni ekonomik gelişimin belirtileri, eski ticaret merkezindeki ticaret yapılarının artmasıdır (Şıvgın, 1997).

1839'daki Tanzimat Fermanı'ndan sonra şehirdeki ekonomik güç büyük oranda Ermenilere kaymaya başlamıştır. Özellikle yabancı misyonerlerin desteği ve 1856'daki Islahat Fermanı'yla verilen haklarla, yabancılar ve Ermeniler ticarete ve sanayi iş kollarında söz sahibi olmaya başlamışlardır. Yabancılarla ticaret işbirliği yapan Ermeniler uluslar arası ticarete de söz sahibi olmaya başlamışlardır. XIX. yüzyılda devam eden savaşlar nedeniyle Türkler askere alınmış, Ermeniler ise askerlikten muaf olmak için “bedelat-ı askeriye” denen bir vergiyi ödemişlerdir. Dolayısıyla Türklere ait olan birçok iş, işyeri ve arazi şehirden ayrılmayan Ermenilerin eline geçmiş, Ermeniler ticaret ve sanayi iş kollarına hakim olmuşlardır. Yabancılar verilen ticari imtiyazlar sayesinde buraya yerleşen yabancılar Antep'te fabrika kurmuş, kömür çıkartmış ve binalar yaptırmışlardır. Şehre yerleşen bu yabancılar da ticareti elinde bulunduran Ermenilerle işbirliği yapmışlardır. Tüm bu sebeplerden şehirdeki ekonomik üstünlük Ermenilere kaymıştır. XX. yüzyılın başlarında Antep şehrinin ticari, zirai ve sanayi varlığının yarısından fazlası, nüfus olarak şehrin dörtte birini teşkil eden Ermenilerin eline geçmiştir (Şıvgın, 1997).

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren şehirdeki birçok meslek dalı ve zanaatkarlık da azınlıklar sayesinde gelişmiştir. Terzilik, Ermeni ve Yahudi ustalar; kuyumculuk, bakırcılık, kunduracılık, terzilik, yapı ustalığı, taş yontuculuğu, kiremitçilik demircilik, bıçakçılık, çilingirlik, yazmacılık ise Ermeni ustalar tarafından icra edilmiştir. Bununla birlikte doktor, eczacı ve dişçilerin hemen hepsi Ermeni idiler. Dolayısıyla Ermeni tehciri sonrasında bu işleri yapacak insan bulma konusunda sorunlar yaşanmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında gerek savaşın etkisi gerekse tehcirle birlikte ekonominin belkemiğini oluşturan Ermenilerin şehirden sürülmesi sonucunda ekonomide gerileme yaşanmıştır (Güllü, 2010).

Eğitim sistemindeki yapısal dönüşümler daima siyasal ve ticari gelişmelere paralellik göstermektedir. XIX. yüzyılda bir taraftan medreseler eğitime devam ederken diğer taraftan yeni ve modern okullar açılmaya başlanmıştır. Ermenilerin öncülüğünde açılan okullardan sonra Türkler de halkın desteği ile bir Maarifi Mahalli Cemiyeti kurmuştur (Şıvgın, 1997). XIX. yüzyılda şehirde ekonomik ve siyasi istikrarın yanı sıra kültürel gelişmede artan ivmenin sebebi Tanzimat'ın ilanından sonra Amerika ve Batılı ülkelerin Antep'te yaşayan gayri Müslimlere yönelmeleri sonucunda Antep'in ilgi odağı haline gelmesidir. Bahsedilen ülkelerden Antep'e gelen misyonerler,

misyoner faaliyetleri kapsamında eğitim kuruluşları ve matbaa açarak kültürel gelişime katkıda bulunmuşlardır.

Gelişmedeki bir diğer etken ise Antep'in, XIX. yüzyıldan itibaren jeopolitik olarak önem kazanmaya başlayan Ortadoğu ülkelerine Anadolu'dan açılan kapı işlevi görmesidir (Güllü, 2010). Bu durum Antep'in sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını etkileyerek mimari dokunun gelişimine katkıda bulunmuştur

Misak-ı Milli sınırlarının çizilmesi, Antep'in kurtuluşu, Antep'e "Gazi"lik unvanı verilmesi, Cumhuriyet'in ilanı ve şehrin il merkezi olması sonrasında şehir yeniden toparlanma sürecine girmeye başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde, doğru şekilde uygulanamayan devletçi politikalar nedeniyle kalkınma hızı düşmüş, ayrıca devletin Gaziantep'e herhangi bir yatırımının olmaması nedeniyle istenen gelişme sağlanamamıştır.

5.OSMANLI SON DÖNEMİNDEN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR GAZİANTEP’TE MİMARİ VE KENT DOKUSUNDAKİ DEĞİŞİMLER

Bu bölümde Osmanlının son dönemi ile erken Cumhuriyet dönemi arasında, Gaziantep’in fiziki gelişimine yön veren parametrelerin etkisiyle oluşan yeni kent dokusu, bu doku içinde yer bulan mimari mekanların (yabancılar ve/veya azınlıkların yaptırdığı mimari mekanlar, göç sonrası boşalan sonradan fonksiyon değişikliğine uğrayan mimari mekanlar, cumhuriyet döneminde yapılan yeni binalar) tarihselleştirmesi ile değişimin olumlu olumsuz yönlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

5.1 Gaziantep’in Kentsel Ölçekteki Fiziki Değişimi

XIX. yüzyıl başından itibaren şehre göç eden Müslüman Kürt, Arap ve Türkmen aşiretler mevcut mahallelere yerleşmek yerine kendi mahallelerini oluşturmak istemişler ve bu yerleşim sırasında da diğer mahallelerden mümkün olduğunca uzak konumlanmaya çalışmışlardır. Zaman içerisinde artan nüfusu barındırmak için kurulan yeni mahalleler şehrin sınırlarını genişletmek yerine eski mahalleler arasındaki mevcut boşluklara kurulmuştur. Dolayısıyla XX. yüzyıl başlarına kadar kentin sınırları çok fazla değişmemiştir. Bu durum 1950’lere kadar devam etmiştir. 1950’lerden sonra göç almaya başlayan kent yeni nüfusu barındırabilmek için büyük bir hızla yapılaşmaya başlamış ve yeni oluşan mahalleler eski dokuyu saracak şekilde yayılmaya başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında Gaziantep şehri Başkarakol’dan (Bugünkü İnönü, Atatürk, Ordu ve F. Çakmak caddelerinin kesiştiği kavşak) başlayıp, Akarlar’ın güneyinde bulunan Şehreküstü’ye kadar uzanmaktadır. Bugün Gaziantep Lisesi (İnönü Caddesi ile Atatürk Bulvarı’nın kesiştiği köşede) olarak kullanılan eski azınlık okulu dışında, Kırkayak ötesine kadar yapı bulunmamaktadır. Başkarakol şehrin girişi kabul edildiğinden şehre gelecek ya da buradan uğurlanacak önemli kişilerin ayrılık noktası konumundadır. Bununla birlikte o dönemde “Çağca’nın

Başı” olarak anılan kent girişinin ayrı bir önemi vardır. Bu bölge, yeşil alan olması ve kaynak suların bulunması nedeniyle piknik alanı olarak kullanılmıştır (Ceyhan, 1999).

Cumhuriyet’ten önceki su şebekesi 1709 yılındaki kuraklıktan sonra Kadı Mahir Efendi’nin Dülük’ü besleyen Pancarlı suyunu şehre getirmesiyle kurulmaya başlamıştır. Bu su kente Battal Höyük yönünde gelmekte, Akyol ve Eblehan mahallelerini geçip su burcuna oradan da kuzeye doğru dağılmaktadır. Şehrin bundan başka Şhreküstü’nü besleyen Esenbek Suyu, Mıhçı Zekeriya Suyu gibi suları bulunmaktadır. Alleben Deresi üzerine yapılan bentlerde de su toplanıp kente dağıtılmıştır. Bununla birlikte Gaziantep bölgesi özellikle Alleben Deresi ve yer altı sularının varlığı nedeniyle oldukça verimli bir toprağa sahiptir. Kentin çevresi ve içi bostan ve bahçelerle doludur (Şekil 5.1).

Şekil 5.1 : Akyol Camisi civarında Cumhuriyet’in ilk yıllarında bostan ve bahçelere örnek (<http://wownturkey.com>, Şubat 2010).

Mesirelerin büyük çoğunluğu Alleben boyunca sıralanmıştır. Kent içindeki boş alanlara ve büyük bostanlara en bilinen örnek 1. Dünya Savaşı'ndan önce kentin ortasında yer alan Çukur Bostan adı verilen alandır. Bu bostan bugünkü Hürriyet Caddesi'nin iki yanında, kent merkezindeki eski Maarif Caddesi'nde doğuya ve kuzeye doğru geniş bir alanı kaplamaktadır. Bu alanların bir başka işlevi Hristiyan ve Müslüman mahalleleri arasında bir tampon bölge oluşturmalarıdır. Çukur Bostan benzer şekilde Antep Müdafaası'nda da iki taraf arasındaki sınırı temsil etmiştir. Bölge Balıklı semtinin mesiresi olarak Cumhuriyet'ten sonra da kalmış ancak 1932'de doldurularak bugünkü Hükümet Meydanı ve çevresini oluşturmuştur (Şekil 5.2).

Şekil 5.2 : XX. yüzyılın ikinci yarısının başında Hükümet Konağı ve çevresi (Sıtkı Severoğlu arşivi).

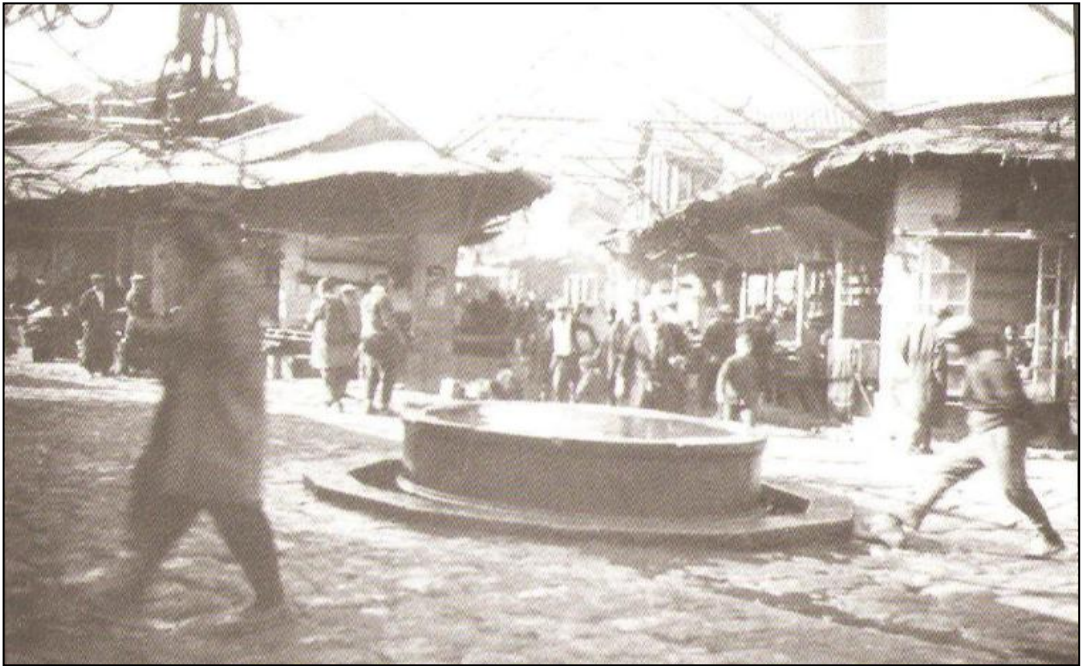
Erken Cumhuriyet döneminde de şehrin bahçeli kent dokusu uzun bir süre devam etmiştir. 1930'lu yıllara ait görsel kaynaklar Atatürk Bulvarı, Suburcu Caddesi, 14 Mayıs Caddesi ve Nizip Caddesi'nin üzerinde bulunan küçük boyutlu yapıların, geniş ağaçlıklı bahçelerin kent içi peyzajındaki rollerinin önemini göstermektedir (Kuban, 2001).

Ayfer Ünsal ve Armen Aroyan kendileri ile yapılan görüşmede [EK B] bugünkü Çınarlı Camisi ile Kendirli Kilisesi arasında kalan Ermenilerin yaşadığı bölgedeki binaların büyük bölümünün tamamen yıkılıp, yok olduğunu belirtmişlerdir.

Anlatımlara göre binalardan ya da yıkıntılarında çıkan taşlar Cücüş Baba olarak adlandırılan bir kişi tarafından ticari amaçlarla satılmıştır (Ünsal, 2010).

2. Dünya Savaşı'nda Atatürk Bulvarı'nın batısında eski Ermeni kilisesinin (Kendirli Kilisesi) daha ötesinde tarlalar bulunduğu bilinmektedir. İstasyon Caddesi'nin kuzeyinde yapılan spor sahasının çevresinde 1940'lı yıllarda bostanlar mevcuttur. Yeni gelişmeler arasında kalenin güneyinde Kalealtı bölgesinin, Pazar yeri olarak ayrılması bulunmaktadır. 2. Dünya Savaşı sırasında bütün kentler olduğu gibi Gaziantep de gelişme gösterememiştir.

Kentin ticari dokusuna bakıldığında 1860'larda sonradan Kemikli Bedesten'in yapıldığı yerin ve çevrenin yani Arasta (Arasa) (Şekil 5.3) çevresinin boş olduğu anlaşılmaktadır. 1865'te bu bölgeye Nakıp Hanı, Kemikli Bedesten ve Tuz Hanı ve başka dükkanlar inşa edilmiştir. 1854-1857'de, sonradan Antep Müdafaası'ndaki direniş sırasında harap olan Kadir Paşa Bedesteni ve onun yanına bugün Millet Hanı denilen Aziziye Hanı, Ermeni cemaati tarafından Sultan Abdülaziz zamanında yaptırılmıştır. 1884-1889'da Belediye Hanı, 1890'da Kürkçüyan adlı bir Ermeni tüccar tarafından Kürkçü Han ve yanında şimdi Buğday Pazarı Han olarak anılan büyük bir sabunhane (masmana) yaptırılmıştır.

Şekil 5.3 : Arastadan bir görüntü, Nisan 1928 (Uğurluer, 2008).

Kentte XX. yüzyılın başına kadar, dükkanları yolun iki tarafında kalan pazarların üzeri sıcaktan ve yağışlardan korunmak amacıyla sıranklar üzerine bağlanmış hasırlar ile örtölürken (Şekil 5.4), 1923 yılında Nacar, Kavaf ve Sobacılar çarşılarının çevrelediğı adada çıkan yangın sonucu 250 dükkan yok olunca dükkanların arasındaki açıklığa hasır gerilmesi belediye tarafından yasaklanmıştır (Ünal, 1998).

Şekil 5.4 : XX. yüzyıl başında pazaryerindeki dükkanların hasır örtüsü ve Hacı Veli Camisi (Uğurluer, 2008).

5.2 Gayrı Müslim Azınlıklar ve Misyonerlere Ait Yapılar

1848 yılında ilk misyoner faaliyetlerini başlatan Dr. Azaria Smith öncülüğünde ilk Protestan kilise ve hastane kurulmuştur. Sonrasında misyonerlerin, görevlerinin önemli bir parçası olan eğitimi geliştirmek için çok sayıda okul ve öğrenciler için barınma yapıları yaptırdıkları bilinmektedir. XIX. yüzyılın sonuna kadar misyonerlerin şehirde büyük yatırımlar yaptıkları anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından, yüzyıl sonuna kadar ekonominin gelişmesinde büyük payı olan Ermeniler ise çok sayıda ticaret ve okul binaları yaptırmışlar ve şehrin mimari gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

5.2.1 Gayrı Müslim azınlık yapıları

5.2.1.1 Gregoryenlere ait dini yapılar

1873 yılında Antep'teki kiliselerden birinin tadilata alınması gündeme geldiğinde Gregoryen Ermeniler mevcut kiliseye tadilat yapılması yerine yeni ve daha sağlam bir kilise talebinde bulunmuşlardır. Aynı yıl inşasına izin verilen kilisenin inşaatı 1876 yılında başlamış ancak Türk-Rus Savaşı yüzünden kesintiye uğramış ve kilisenin üzerindeki kitabeye göre 1892 yılında tamamlanmıştır. Surp Asdvadzadzin (Kurtuluş Camisi) (Şekil 5.5) adıyla Tepebaşı Mahallesi'nde inşa edilen kilise o dönem için Anadolu topraklarının en büyük kiliselerindendir. Güllü'nün (2010) Avedis Sarafian'dan yaptığı alıntıya göre kilisenin mimarı İstanbul'daki birçok yapının da mimarı olan Sarkis Balyan'dır. Yapı işlerini ise Antep'in ünlü taş ustalarından Sarkis Kadehciyan yapmıştır. Kilisenin çanı Londra'da yaşayan Hrant Köşkeryan adlı bir Ermeni tarafından Brezilya'da yaptırılmış olup, Ermeni tehcirinden sonra kilise olarak kullanılmadığı için, çanı bugün Gaziantep Müzesi'nde korunmaktadır.

Şekil 5.5 : Surp Asdvadzadzin Kilisesi, tarih bilinmiyor (<http://wowturkey.com>, Şubat 2010).

Ermenilerin Antep'ten ayrılmasından sonra kullanılmayan Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Şekil 5.6) 1930-1980 yılları arasında cezaevi olarak hizmet vermiş, mimari yapısında bir değişiklik yapılmayan kilise 1985 yılında Kurtuluş Camisi adıyla camiye dönüştürülmüştür. Ayfer Ünsal ile yapılan söyleşide [EK B] ifade ettiğine göre kiliseye ait binalar ve kilisenin yanında kurulmuş olan Ermeni Vartanyan Okulu cezaevinin idari binaları olarak kullanılmıştır (Ünsal, 2010).

Şekil 5.6 : XX. yüzyıl başında çan kulesi kaldırılmış olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi (<http://wowturkey.com>, Şubat 2010).

5.2.1.2 Protestanlara ait dini yapılar

Antep'te Protestanlara ait ilk kilise Amerikan Protestan misyoner Azariah Smith'in desteğiyle 1848 yılında kurulmuştur. 1854/1855 yılında ülkedeki en büyük Protestan kilise binasına taşınan Birinci Protestan Ermeni kilisesi, Kayacık Kilisesi adıyla bilinmektedir. 1868 yılında İkinci Protestan Ermeni kilisesi olan Hayik Kilisesi Tepebaşı Mahallesinde ibadete açılmış, bahçesinde ise gelenek olduğu üzere kızlar ve erkekler için birer ilkokul yapılmıştır. Kayacık Kilisesi'nde ise bu ilkokulun yanı sıra bir de ortaokul bulunmaktadır. Amerikan misyonerlerin faaliyetleri sayesinde Protestan cemaatinin genişlemesiyle birlikte 1879 yılında Alay Beyi Mahallesi'nde Üçüncü Protestan Ermeni kilisesi yapılmıştır. Kilise çok etkin olmamasına rağmen 1915 yılına kadar faaliyete devam etmiştir (Aroyan, 2010).

1906 yılında Eyüboğlu Mahallesi'nde, aynı tarihlerde bir de Kozanlı Mahallesi'nde iki adet kilise açılmıştır. Protestan cemaatinin Amerikalı Protestan misyonerlerle olan ilişkisi nedeniyle Amerikan cemaate kilise açma konusunda destek ve yardımlarda bulunmaktadır. O dönemde faaliyette olan Amerikan Koleji'nin öğretmenleri kilise yapımına öncülük ettikleri gibi maddi destek sağlamaktadırlar. Yoğun bir şekilde devam eden faaliyetler sayesinde, 1913 yılında Antep ve çevresinde Protestanlara ait toplam 38 ibadet mekanı bulunmaktadır (Güllü, 2010).

Armen Aroyan ve Ayfer Tuzcu Ünsal kendileri ile yapılan söyleşide ifade ettiklerine göre [EK B] Protestan Ermenilere ait Birinci Kilise binasının şu anda sadece kapısı durmaktadır. Kendilerinin tahminine göre bu kilise Eski Sinema Sokakta yer almaktadır. Bununla birlikte Ünsal'ın aktarımına göre 1940'lı yıllarda sinema olarak kullanılan, sonraki yıllarda ise yanan sinema binası bu kilisedir. Kendi ifadelerine göre bu tahminin nedeni sinema için gerekli büyük bir salonun ancak bir kilise içinde yer alabilecek olmasıdır (Ünsal, 2010).

Ünsal ve Aroyan'ın aynı söyleşideki anlatımlarına göre İkinci Protestan Ermeni Kilisesi, Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin (Kurtuluş Camisi) yakınlarında, 2005 yılında ortaya çıkarılmadan önce 1988 yılında Aroyan tarafından keşfedilmiştir. 1937/1938 yılında açılmış olan Alevli ailesine ait iplik fabrikası içinde kalan kilise, bu tarihten sonra depo amaçlı kullanılmıştır. Aynı söyleşide elde edilen verilere göre İkinci Protestan Ermeni Kilisesi yaklaşık beş yıl önce yol genişletme çalışmaları yüzünden yıkılmıştır (Aroyan, 2010).

5.2.1.3 Katoliklere ait dini yapılar

Katolik Ermeniler Antep nüfusunun küçük bir bölümünü oluşturmuş olmasına rağmen özellikle Fransız misyonerlerden destek görmüşlerdir. 1860 yılında ilk Ermeni Katolik Kilisesi, bugünkü Tepebaşı Mahallesi'nde inşa edilmeye başlamıştır. Aynı yere daha büyük bir kilise inşa edilmesi konusunda III. Napolyon Antep'teki Katoliklere hem maddi hem de siyasi destek vermiştir. Bu arada 1884 yılında şehirde Fransisken Manastırı inşa edilmiştir. Fransisken rahiplerine ait evin içinde oluşturulan ve sonradan kilise ve okul olarak genişletilmesi düşünülen manastırın bakımı Osmanlı Devleti tarafından yaptırılmıştır (Güllü, 2010).

Şehirde ikinci bir Katolik kilisesi yapılması için Fransız Sefareti talepte bulunmuş, kilisenin inşaatına 1898 yılında başlanmıştır. 1903 yılında inşaatı tamamlanan

Kendirli Kilisesi (Şekil 5.7) faaliyete başlamıştır. Kendirli Kilisesi, geniş bir bahçe içerisinde siyah kesme taştan bir temel üzerine beyaz kesme taştan yapılmıştır. Dikdörtgen planlı kilisenin giriş kapısına üç basamakla ulaşılmaktadır. Giriş kapısı üçgen alınlıklı, yanlar da sütun payelidir. Kapı ahşap olup, üzerinde yarım daire şeklinde demir parmaklıklı bir pencere bulunmaktadır. Kilisenin tabanı kırmızı ve beyaz mermerle satranç tahtası şeklinde döşenmiştir. İç kısmı dört ayak üzerine çapraz tonozludur.

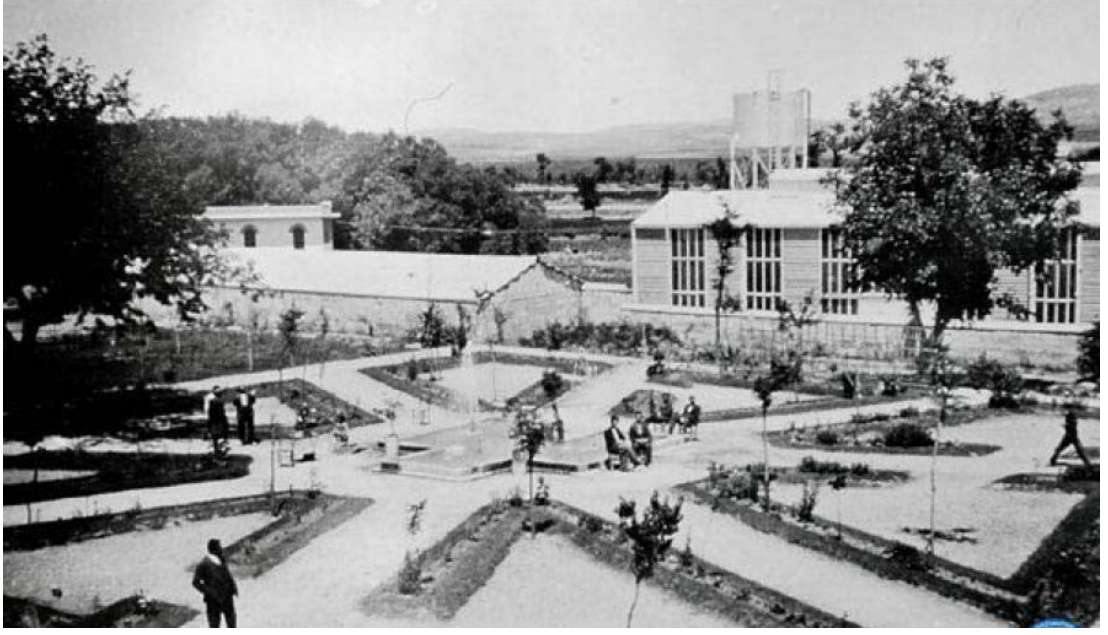

Şekil 5.7 : XIX. yüzyıl sonlarında Kendirli Kilisesi (<http://www.gaziantep-bld.gov.tr>, Ocak 2010).

1. Dünya Savaşı sırasında gayri Müslim kurumların çoğu gibi Antep'te Katolik manastır ve okulların faaliyetleri durdurulmuştur. Bu süreçte Türklerin bu kurumlara el koymasına izin verilmemiş ancak askeri birlikler kiliseye yerleşmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte 1918 yılında yeniden faaliyete geçen kilise, askeriyenin elinde olduğu dönemde gördüğü hasarlar yüzünden onarımdan geçirilmiştir.

Ünsal ve Aroyan söyleşisinden [EK B] elde edilen bulgulara göre Kendirli Kilisesi Halkevi olarak kullanıldığı sırada bir bölümü müze haline getirilmiş, ilk sergiler müze müdürü Sabahat Göğüş tarafından 1948-49'da açılmıştır. Ünsal'ın anlatımlarına göre o dönemde kilisenin bahçesi Alleben Deresi'ne kadar uzanmaktadır (Şekil 5.8). Bahçe içinde yer alan binalar ise Ali Nadir'in halkevi müdürü olduğu yıllardan itibaren halkevinin ve Cumhuriyet'in ilk matbaası olarak kullanılmaya başlamıştır. Söyleşide Ünsal'ın aktarımlarına göre, öğretmen okulu

olduğu yıllarda kilisenin ana salonuna ikinci bir kat atılmış bu kat öğretmen okulunun yatakhane olarak kullanılmıştır (Ünsal, 2010).

Şekil 5.8 : Kendirli Kilisesi yanındaki park, 1934 (Gül, 2005).

Ermenilerin şehirden ayrılmalarının ardından, Kendirli Kilisesi, Cumhuriyet döneminde halkevi, öğretmen okulu ve otelcilik lisesi olarak hizmet vermiştir. Günümüzde halen otelcilik lisesi ve öğretmen evinin lokali olarak kullanılmaktadır.

Ünsal ve Aroyan söyleşide Tepebaşı Mahallesinde, Kurtuluş Camisi (Surp Asdvadzadzin Kilisesi) yakınlarında bulunan ilk Katolik Ermeni Kilisesi'nin (Şekil 5.9) 2005 yılında ortaya çıkarılmadan önce tül fabrikası içinde kaldığını çevresinin tamamen evlerle çevrili olduğunu söylemişlerdir. Aroyan'ın anlatımına göre, kilise günümüzde Aziz Bedros olarak adlandırılmasına rağmen bu isim o dönemdeki patriğin adıdır (Patrik Krikor Bedros). Kilise üzerindeki kitabeye dayanarak Aziz Bedros olarak anılan kilisenin kitabesi kırık olduğu için isim konusunda hata yapılmıştır. Kilise, bulunduğu sokakta yol genişletme çalışması yapılması amacıyla 2005 yılında ortaya çıkarıldıktan sonra Gaziantep Belediyesi tarafından satın alınıp restore edilerek Ömer Ersoy Kültür Merkezi adıyla kültür merkezine dönüştürülmüştür (Aroyan, 2010).

Şekil 5.9 : Katolik Ermeni Kilisesi-Aziz Bedros olarak anılan kilise, 2005
(<http://wowturkey.com>, Şubat 2010)

5.2.1.4 Gayrı Müslim azınlıkların eğitim binaları

Ermeniler Antep'te misyonerlerin desteği ya da öncülük etmeleri sayesinde çok sayıda eğitim kurumu yaptırmışlardır. Amerikalıların desteğiyle 1848 yılında kurulan ilk okul Nersisyan Milli Okulu Antep'in önde gelen Ermeni ailelerinden Nazaretyanlar'ın maddi katkılarıyla kurulmuştur. Aynı yıl Amerikalıların Antepli Ermeniler için açtıkları, sadece erkek öğrencilere eğitim veren ilkokul hizmete açılmıştır. Kız öğrencilerin de eğitim alması için gelen talep yüzünden 1859'da Ermeni Kız Ortaokulu eğitime başlamıştır. Ekonomiyi ve ticareti yönlendiren Ermeni ailelerin desteğiyle 1878'de Milli Hayganuşyan Okulu, ardından 1879 yılında Yetimler Okulu (Eytam Mektebi) eğitime başlamıştır. 1882 yılında Vartanyan Okulu, 1883 yılında Ermeni Yetimler Okulu açılmış ilerleyen yıllarda ise Atenagan, Gırtasiras, Herespiyan vb. yirmiye yakın okul faaliyete geçmiştir (Çizelge 5.1). Halep Salnamelerine göre XX. yüzyılın başında Antep'te gayrı Müslimlere ait yirmi civarında ilkokul bulunmaktadır (Çizelge 5.2) (Güllü, 2010).

Çizelge 5.1 : Antep’te Ermenilere ait okullar (Güllü, 2010)

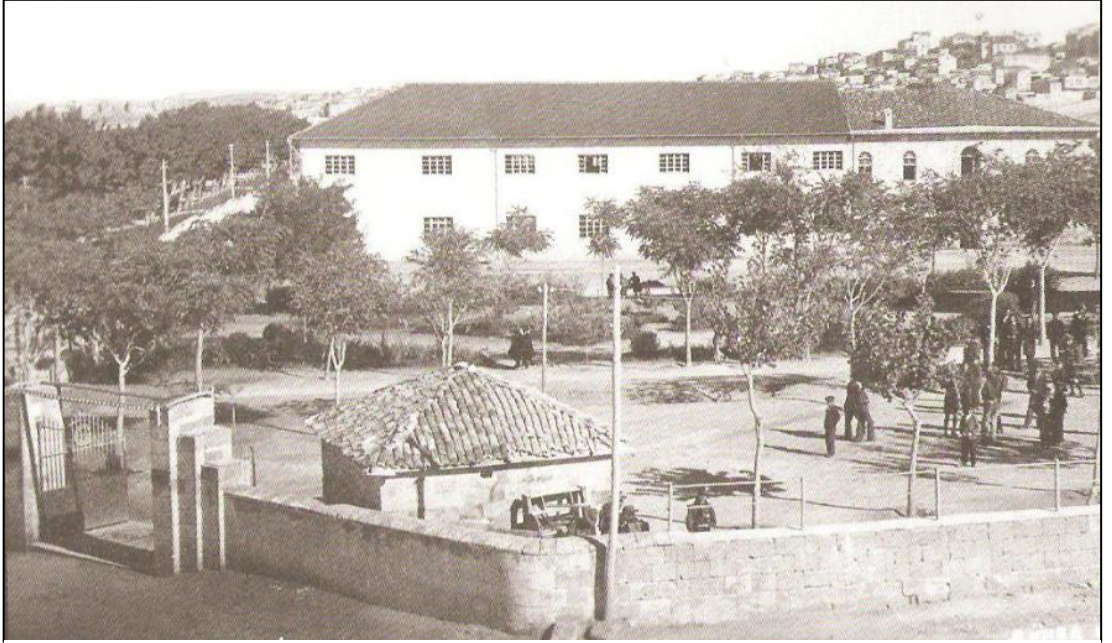
Okulun Adı	Kuruluş Tarihi	Seviye	Bulunduğu Mahalle
Nersisyan Milli Okulu	1848	İlk ve orta	Tarlayı Atık
Hersisyan Okulu	1849	İlk ve orta	Eyüboğlu
Nizipliyan Tankaran Okulu	1853	-	Hasırcı Hanı
Hayganuşyan Kız Okulu	1878	İlk, orta ve lise	Kayacık
Ohannes Okulu	1880	İlk	Kurb-ı Zincirli
Ermeni Yetimler Okulu	1882	İlk	-
Atenagan Okulu	1885	İlk, orta ve lise	Kayacık
Hayganuşyan Erkek Okulu	1884	İlk, orta ve lise	Kayacık
Vartanyan Okulu	1882	İlk, orta ve lise	Kayacık
Gırtasiras Kız Okulu	1896	İlk	Akyol
Gırtasiras Erkek Okulu	1896	İlk	Eyüboğlu
Kırstoros Okulu	1899	Kız Ortaokulu	Tarlayı Atık
Minas (Miryan) Okulu	1900	İlk	Alaybey
Osamnasiras Okulu	1902	İlk	Sumaklı
Kilise Okulu	1904	İlk	Kayacık
Sahak Meşrupyan Okulu	1904	İlk	Akyol
Lasovericyan Okulu	1905	İlk ve orta	Kozanlı
Lasovericyan İlkokulu	1910	İlk	Kozanlı
Lostiyan Okulu	1910	İlk	Eyüboğlu

Çizelge 5.2 : 1906 Yılında Antep’te gayrı Müslimlere ait ilkokullar (Güllü, 2010).

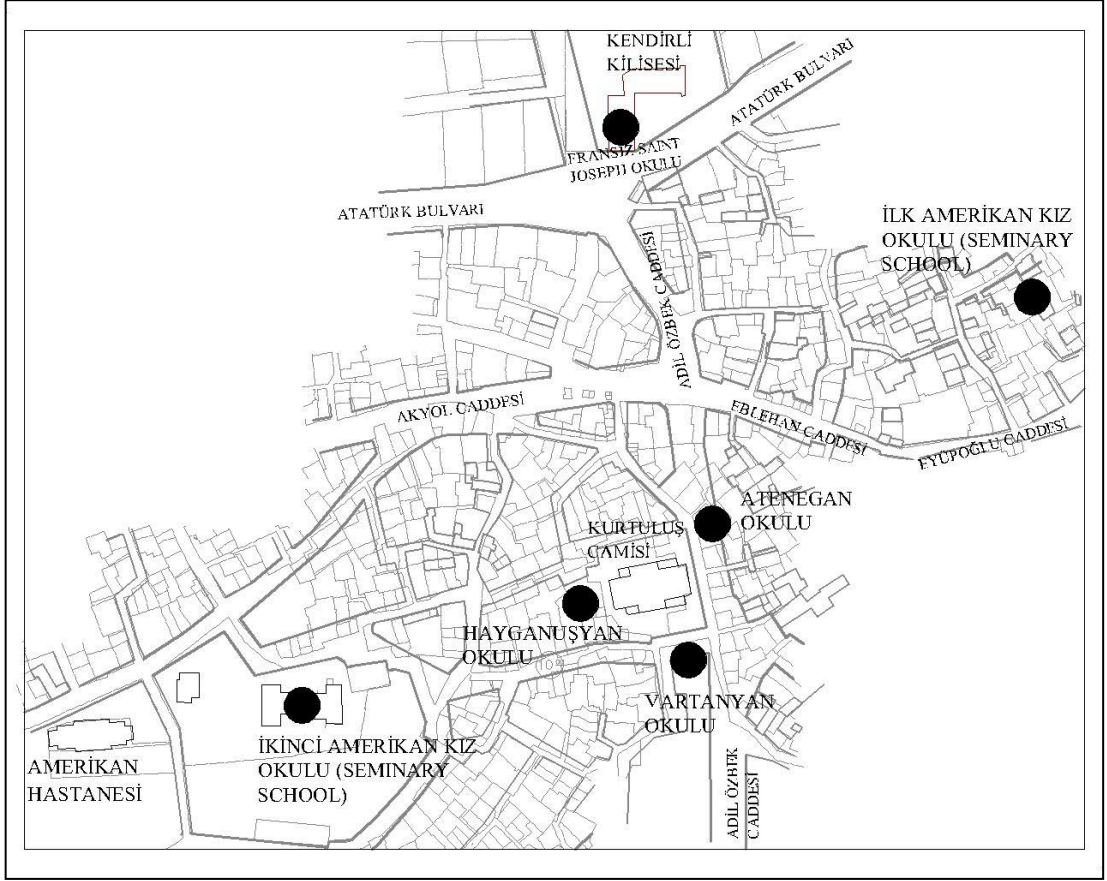
Okulun Adı	Cinsi	Öğrenci Sayısı	Bulunduğu Mahalle
Protestan Mektebi	Erkek	165	Kolej (Kolejtepe)
Protestan Mektebi	Kız	92	Kolej (Kolejtepe)
Protestan Mektebi	Erkek	43	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Kız	68	Mardin Dağı
Protestan Mektebi	Erkek	380	Kayacık
Protestan Mektebi	Kız	315	Kayacık
Protestan Mektebi	Erkek	160	Kurb-ı Zincirli
Latin Mektebi	Erkek	130	Trasanta
Latin Mektebi	Kız	120	Trasanta
Ermeni Nersisyan Mektebi	Erkek	350	Çukur Mahallesi
Ermeni Gırtasiras Mektebi	Kız	60	Çukur Mahallesi
Ermeni Vartanyan Mektebi	Erkek	112	Hayik Zımmiyan
Ermeni Atenagan Mektebi	Erkek	170	Hayik Zımmiyan
Ermeni Eytamhanesi	Erkek	40	Hayik Zımmiyan
Ermeni Hayganuşyan Mektebi	Kız	320	Hayik Zımmiyan
Ermeni İbtidai Mektebi	Erkek	180	Kurb-ı Zincirli
Ermeni Maroyan Mektebi	Erkek	65	Alaybeyi
Ermeni İbtidai Mektebi	Kız	30	Tarlayı Atik
Ermeni Herespiyan Mektebi	Kız	55	Eyüboğlu

Aroyan ve Ünsal’ın aktardıklarına göre [EK B] bu okullardan biri bugün Başkarakol’da bulunan Gaziantep Lisesi’nin (Şekil 5.10) yerinde yapılmış olup, o dönemde Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü (1912-1915) olarak adlandırılmış bir Ermeni okuludur. Enstitüde Vartanyan Okulundan mezun olan öğrenciler öğrenim görmüştür. Gaziantep Lisesi’nin 1933 yılında açıldığı düşünülürse Kilikya Yüksek

Eğitim Enstitüsü binası bu tarihten önce yıkılmıştır. Bununla birlikte Kendirli Kilisesi bitişiğinde Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan ve Fransız Katolik misyonerlerin kurduğu Fransisken okulu Ermeni çocukların okuduğu okul olarak kullanılmıştır. Aynı söyleşide Ünsal'ın ifade ettiğine göre 1873 yılında Surp Asdvadzadzin Kilisesi'ne bitişik olarak yapılmış bir okul bulunmaktadır, bu okul aynı zamanda Yukarı Mektep olarak bilinmektedir. Aynı kilisenin yanındaki Vartanyan Okulu, İkinci Protestan Kilisesi ile birlikte 1937/1938 yılından sonra iplik fabrikası içinde kalmıştır. Aynı kilisenin karşısındaki Atenegan Okulu ise yol genişletme çalışmaları sırasında beş yıl önce yıkılmıştır. Ünsal ve Aroyan'ın açıklamalarına göre bu okul binaları Ermenilerin şehirden ayrılmasından sonra konut olarak kullanılmıştır (Aroyan, 2010) (şekil 5.11).

şekil 5.10 : Başkarakol'da Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü yerine yapılan Gaziantep Lisesi, tarih bilinmiyor (Uğurluer, 2008).

Şekil 5.11 : Yabancılar ve gayrı Müslimlere ait okulların yerine gösteren kroki (Elden edilen verilere göre B. Yüce tarafından çizilmiştir)

5.2.1.5 Gayrı Müslim azınlıkların yaptırdığı ticaret binaları

XVIII. yüzyıldaki terekelere göre, ekonomik açıdan gayrı Müslimlerle Türkler, birbirine denk iki toplumu oluşturmaktadır. Bununla birlikte her iki toplum kültürel etkileşim kadar ticari alanda da ilişki içerisindeyler (Güllü, 2010).

Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde Antep'teki ekonomik güç büyük oranda Ermenilere kaymıştır. 1830-1908 yılları arasındaki tereke kayıtlarına göre 576 terekeden 48'i Ermenilere aittir. 1830-1849 yılları arasında Kuyumcu Sarı Kirkor veled-i Agob 84 kişi arasında en zengin kişidir. Bu 84 kişi arasında ayrıca 8 Ermeni daha bulunmaktadır. 1850-1874 yılları arasındaki 277 terekeden 22'si Ermenilere aittir. Bu dönemde en zenginler sıralamasında 3. sırada Karamenekoğlu Kirkor veled-i Karabet, 5. sırada Keşişoğlu Okancan bin Ağyan isimli üreticiler bulunmaktadır. 1880-1890 arasında 180 kişilik listede 17 kişi Ermenidir. Bu grup içindeki en zengin kişi serveti en yakın takipçisinin yaklaşık iki katı olan Nizipli Artin Ağa'dır. 1897-1908 arasındaki kayıtlara göre ise en zengin kişi Kürkçüyan Dr. Nazar veled-i Agop Ağa veled-i Karabet Ağa'dır. Kürkçüyan'ın serveti aynı dönemde terekesi bulunan

528 Türk'ün %90'ının servetinden daha fazladır. Tereke sahibi olan Ermeniler daha çok kumaş ticareti, kumaş üretimi, çilingirlik, kazancılık, bakırcılık, kuyumculuk, terzilik, mermercilik, berberlik gibi işlerle uğraşmaktadır. Bu Ermeniler içinde şehirde yaşayanların bağları bulunurken, kırsalda yaşayanlar ise çiftçilik yapmaktadırlar (Güllü, 2010).

Tanzimat Fermanı'yla birlikte (1839 yılı) Avrupalı ve Amerikalıların Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar sayesinde Antep'te bir yabancı tüccarlar grubu da oluşmuştur. Güllü'nün (2010) Sarafian'dan yaptığı alıntıya göre, ülkenin farklı bölgelerinden gelen Ermeni tüccarlar için de Antep önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Ticari hayatın merkezini konumundaki bu hanlar ve bedestenlerin konuklarını Avrupalı, Amerikalı ve Ermeni zenginler oluşturmuştur. Dışarıdan gelen bu gruplar Ermenilerle çalıştığı için Ermenilerin sahip olduğu hanlar ve bedestenler ticari hayatta etkin ve merkez konuma gelmiştir (Güllü, 2010).

Ticaretin merkezi konumundaki hanlar ve bedestenlerin büyük bölümüne sahip olan Ermenilerin, inşaatı için maddi kaynak sağladığı bilinen iki han Kürkçü Han ve Millet Hanı'dır. Bununla birlikte Aroyan'a göre (Aroyan, 2010) Hışva Han ve Bayaz Han'ın sahibi de iki Ermeni tüccardır.

Antep'in önde gelen Ermeni ailesi Kürkçüyanlar'ın 1890 yılında yaptırmış olduğu Kürkçü Hanı ve sabunhane bu yapılardandır. Osmanlı han mimarisine uygun plan şemasına sahip handa zemin katta dükkanlar, depo ve ahır bulunurken üst katta konaklama mekanları yer almaktadır (Yazgan, 2005) (Şekil 5.12, Şekil 5.13).

Şekil 5.12 : Kırkcı Han avludan görünüm, tarih bilinmiyor (<http://www.gaziantepharitasi.com>, Şubat 2010).

Şekil 5.13 : Kırkcı Han'ın girişi, tarih bilinmiyor (<http://wowturkey.com>, Şubat 2010)

Kale altı bölgesinde bulunan ve 1868-69 yıllarında yapıldığı tahmin edilen Millet Hanı'nın (Aziziye Hanı) (Şekil 5.14) ilk sahibinin de Ermeni cemaatinden Aşçıoğlu Kaspar Kevork olduğu bilinmektedir. Aşçıoğlu'nun vasiyeti üzerine kendi mirası olan paraya ek olarak Ermeni hayır sahiplerinden toplanacak parayla bir han ile kahvehane yaptırılması ve gelirlerinin de Ermeni okulunun öğretmenlerine aylık olarak verilmesi ve okul malzemelerine harcanması koşuluyla vakfedilmiştir. Aynı dönemde Antep'te gelirleri Ermeni kiliseleri ve okullarına verilmek üzere vakfedilmiş benzer birçok vakıf bulunmaktadır.

Şekil 5.14 : Millet Hanı avludan görünüm, tarih bilinmiyor
(<http://wowturkey.com>, Şubat 2010)

Ünsal ve Aroyan söyleşisindeki verilere göre [EK B] bugün Karagöz mahallesinde bulunan ve Büyük Pasaj olarak anılan bina 1915 yılında Antep'i terk edene kadar Ermeni aile Karanazar'a aittir. İran Konsolosu olarak burada görev yapan Karanazar binayı sabunhane (masmana) olarak, zeytin sıkmak ve sabun yapmak amacıyla kullanmıştır (Şekil 5.15). Ailenin yanında çalışan Mahmut Dai, Mısır'a göç eden Karanazar'ın arkasından gidip binayı satın almış, 1960 yılından sonra ise bina pasaja dönüştürülmüştür (Ünsal, 2010).

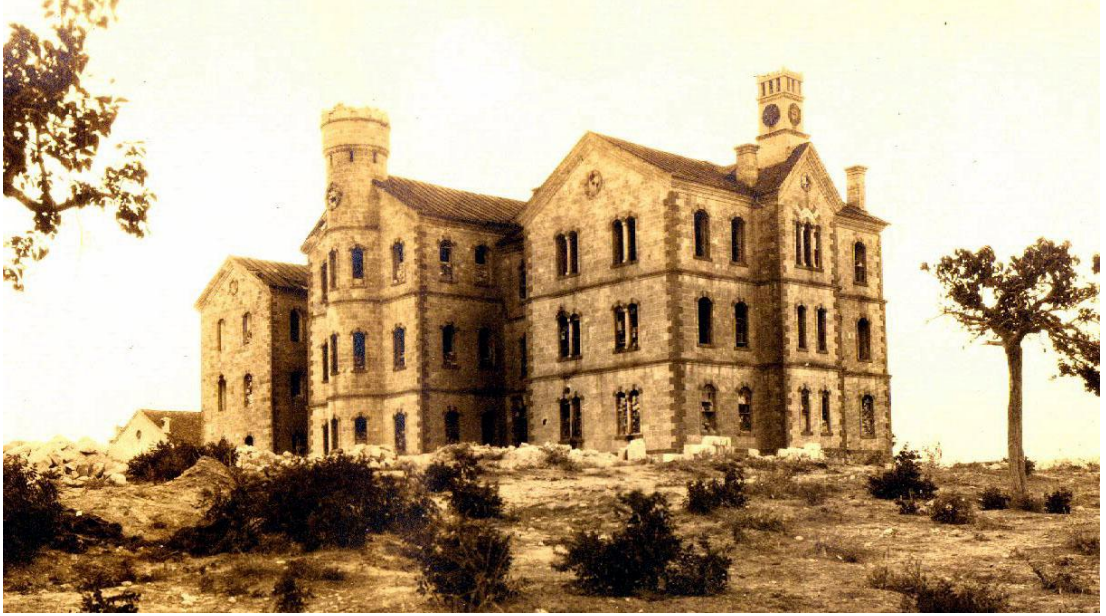
Şekil 5.15 : Cumhuriyet sonrası eski sabunhane (masmana) olan Büyük Pasaj (Dilek Topalkara Altunlu arşivinden).

5.2.2 Misyonerlere ait sivil yapılar

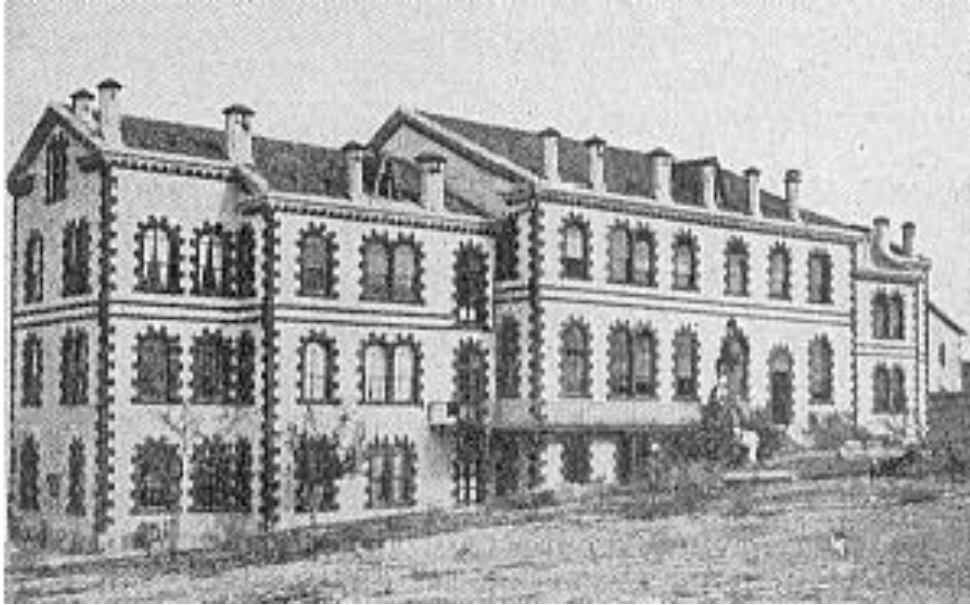
Misyonerler, Antep'teki faaliyetleri kapsamında şehirde dini yapıların maliyetini finanse etmenin yanında çok sayıda sivil yapı yaptırmışlardır. Bunlar arasında okul, hastane, yetimhane ve yurt binaları bulunmaktadır.

1907 yılı kayıtlara göre Antep'te en güçlü konumda olan Amerikan misyonerlere ait kuruluşlar şunlardır (Güllü, 2010);

- Antep Amerikan Koleji (Merkezi Türkiye Koleji) (Şekil 5.16),
- Amerikan Kız Koleji (Seminary School) (Şekil 5.17),
- Protestan cemaatine ait üç adet ilkokul,
- Antep Amerikan Hastanesi (Şekil 5.18),
- Mardintepe'de bulunan yetimhane.

Şekil 5.16 : Kulejtepe'deki Amerikan Koleji-Merkezi Türkiye Koleji, tarih bilinmiyor (<http://www.isely.info>, Ocak 2010)

Şekil 5.17 : XX. yüzyıl başında Amerikan Kız Koleji-Seminary School (<http://www.armenian-history.com>, Şubat 2010)

Şekil 5.18 : Antep Müdafaası sonrası Amerikan Hastanesi ve çevre binalar (Uğurluer, 2008).

1914 yılındaki kayıtlara göre ise faaliyetlerine devam eden kuruluşlar şöyledir (Güllü, 2010);

- Erkek öğrencilere özel, hem geceli hem gündüzlü öğrenci kabul eden, rüşdi (ortaokul) ve idadi (lise) olmak üzere iki bölümden oluşan Antep Amerikan Koleji,
- Kız öğrencilere özel, hem geceli hem gündüzlü öğrenci kabul eden, rüşdi (ortaokul) ve idadi (lise) olmak üzere iki bölümden oluşan Antep Amerikan Kız Okulu,
- Amerikan Hastanesi ve misyonerlerin ikameti için yapılmış mahaller,
- Mardintepe’de bulunan yetimhane,
- Protestan cemaatine ait kilise okulu ve bunun dışında iki ilkokul.

1919 yılında ise kolej ve hastane dışında Antep’te Amerikalılara ait başlıca kuruluşlar şöyle sıralanmaktadır (Güllü, 2010);

- 400 yataklı erkek çocuk yetimhanesi,
- 350 yataklı kız çocuk yetimhanesi,
- 400 kişilik erkek çocuk için öksüz yurdu,
- Bir adet çocuk yuvası
- Bir adet şefkat yuvası,

-Genç Hristiyanlar cemiyeti.

Antep'te faaliyet veren en önemli Amerikan-Protestan kuruluş Antep Amerikan Koleji'dir. Böyle bir kolej açılmasındaki gerekçe, misyoner okullarından mezun öğrenci sayısının zamanla artması ve Protestan cemaatinin büyümesidir. BOARD'un misyonerleri bu yönde ilk adımı 1870 yılında Urfa'daki toplantıda atmışlardır. 1874 yılında ise Amerika'nın Boston kentinde okulun kuruluş kararı alınmıştır. Her din ve mezhepten öğrenciye açık olan kolejde 1888 yılında, 63 Protestan Ermeni, 18 Gregoryen Ermeni ve 3 de Musevi öğrenci bulunmaktadır (Kocabaşoğlu, 2000).

Bu aşamadan sonra 1878 Ekim ayında Merkezi Türkiye Koleji küçük bir binada eğitime başlamıştır. Kolejin kurulduğu ilk arazi Antepli Kethudazade Hacı Taha Efendi tarafından bağışlanmıştır. Bugün Kolejtepe olarak adlandırılan bölgedeki yeni yerleşkede binanın temeli 1877 yılında atılmış ve kolej ertesi yıl bu binaya taşınmıştır (Kocabaşoğlu, 2000). Okul binası, başkan ve öğretmenlerin evi, tenis kortu ve oyun alanları ile büyük bir alana yayılmıştır (Güllü, 2010). 1915 yılında kolej öğretmenlerinin sevke tabi tutulması ve hükümetin koleje el koyması ile birlikte okula Müslüman öğrenciler kayıt yaptırmaya başlamıştır. 1918 yılında İngilizlerin Antep'e girmesiyle kolej yeniden Amerikan misyonerlerine teslim edilmiş, kolej binası ise İngilizlerin karargahı olarak kullanılmıştır. Ardından Fransız işgali ile birlikte kolej tamamen Fransız ordusunun karargahı haline gelmiştir. 1924 yılından itibaren kolej Halep'e taşınmış ve bu tarihten sonra da "Sürgündeki Kolej (College in Exile)" olarak anılmaya başlamıştır (Güllü, 2010).

Aynı dönemlerde Amerikalıların kurduğu diğer bir okul Amerikan Kız Koleji'dir (Seminary School). Bu okul sadece kız öğrencilerin devam ettiği bir okul olup, rüştiye bölümü Amerikan Kızlar Okulu, idadi ile birlikte genel adı ise Amerikan Kız Koleji olarak bilinmektedir. Okulun ilk bölümlerinin kuruluşu 1859 olup öğretmenlerinin yarısı Türk uyruklu kadın öğretmenlerden oluşmaktadır (Aytekin, 1999). Aroyan'ın anlatımlarına göre ilk binası Kayacık'ta olan okulun arsası üç Ermeni aile tarafından satın alınmıştır. Bu aileler Karamanukyan (bu ailenin evi bugün Hasan Süzer Müzesi olarak kullanılmaktadır) Barsumyan ve Cebeciyandır. 1883 yılında Amerikan Kız Koleji, Amerikan Hastanesi yanındaki yeni yerine taşınmıştır. Kayacık'taki ilk bina ise sonradan Fatih Sultan Mehmet İlkokulu olarak kullanılmıştır (günümüzde KUDEB binası olarak kullanılmaktadır) (Aroyan, 2010).

Eğitimin yanı sıra Amerikan Protestan misyonerlerin önem verdiği diğer bir faaliyet sağlık hizmetidir. Anadolu’da sağlık hizmetlerinin yetersiz olması nedeniyle misyonerlerin açtığı hastaneler halk tarafından övgüyle karşılanmıştır. 1878 yılında Başhekim Dr. Fred D. Shepard tarafından kurulan hastanede Amerikalı ve Ermeni doktorlar hizmet vermiştir. Belediye Tabibi dışında Müslüman doktor bulunmayan Antep’te Türkler tarafından inşa edilen ilk hastane 1897 yılında “Mavi Hastane” adıyla açılmıştır. Bu hastaneden sonra Türkler tarafından açılan ikinci hastane “Kadın Hastalıkları Hastanesi” olup, hastanede Ermeni doktorlar hizmet vermiştir. 1915 yılında Amerikan Koleji ile birlikte hükümet tarafından devralınan ancak 1918’de İngiliz işgali ile tekrar Amerikalıların eline geçen hastane, Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür (Güllü, 2010).

Amerikan Protestan misyonerlerin yaptırdıkları eğitim ve sağlık hizmeti veren binaların yanı sıra Fransız Katolik misyonerler de Antep’te Ermeni çocuklara yönelik iki adet okul açmışlardır. Bunlardan ilki 1879’de Fransızca eğitim veren, rüştiye ve idadi bölümlerinden oluşan Fransız Saint Joseph Okulu’dur (Latin Okulu) (Aytekin, 1999). Kendirli Kilisesi dahilinde bulunan okul Cumhuriyet döneminde kilisenin halkevi olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte halkevinin bir bölümü olarak hizmet vermiştir.

Fransız misyonerlerin kurmuş olduğu diğer okul Fransız Saint Joseph Kız Okulu adıyla açılan Latin Kız Okulu’dur. Katolik Hristiyanlar tarafından finanse edilen ve 1890 yılında açılan okulun öğretmenleri Antep İdadisi’nde de görev almıştır (Aytekin, 1999).

5.2.3 Misyonerlere ait mimari yapıların niteliği

Antep’te Amerikalı misyonerlerin yaptırmış olduğu binalar (Amerikan Koleji, Amerikan Kız Koleji ve Amerikan Hastanesi) ile geleneksel mimari doku arasında cephe düzenlemesi, kat adedi ve plan büyüklüğü bazında farklılıklar bulunmaktadır. Antep ve yöresinde çıkarılan taşlar ana yapı malzemesi olarak kullanılmış olmakla birlikte, cephelerde ardışık siyah-beyaz taş dizilimi yoğun olarak kendini göstermektedir. Cephede, düşey olarak dış köşelerde ve kemerli pencerelerin sövelerinde bulunan bu taş uygulama, daha az olmakla birlikte hanlarda ve Alaüddevle Camisi’nde görülmektedir. Geleneksel mimariden farklı olarak, cephelerde katı bir simetrik düzen ortaya çıkmaktadır. Bu simetri, cephede pencere

diziliminde ve planda bina kütlelerinin hareketinde kendini göstermektedir. Genellikle okul, hastane vb. kamuya açık işleve sahip olan binaların çok katlı olması ve geniş bir alana oturması, bu yapıları geleneksel mimari dokudan ayıran başka bir özelliktir. Binaların çok katlı ve yüksek olması ve Kolejtepe, Mardintepe gibi Antep'in yüksek yerlerinde inşa edilmiş olmaları, şehrin her noktasından algılanmalarını kolaylaştırmaktadır. Böylece, misyonerlerin amaçlarına uygun olarak bu binalar şehir mimarisinde baskın bir karakter olarak kendini göstermektedir.

5.3 Savaş Sırasında Gaziantep'te Mimari Dokudaki Tahribatlar

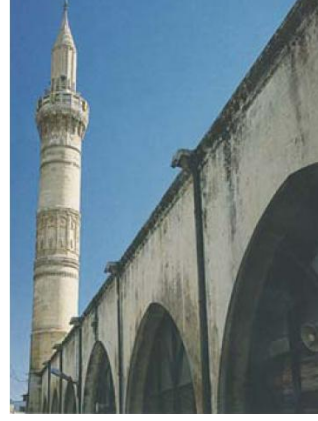
1. Dünya Savaşı devam ederken gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşan İtilaf Devletleri, Anadolu'nun güneyini ilgilendiren Skyes-Picot Antlaşmasını 16 Mayıs 1916 'da imzalamışlardır. İngilizler bu antlaşmanın 7. maddesine dayanarak 17 Aralık 1918 tarihinde Antep'i işgal etmişlerdir. Amerikan Kolejini karargah olarak kullanmaya başlayan İngilizler haberleşmeyi engellemek için telsiz-telgraf haberleşmesine sansür getirmiş, gazeteleri kapatmış, halkın elindeki silahları toplatmış ve resmi evraklara el koymuştur. İngiliz ve Fransızların aralarında imzaladığı Suriye İtilafnamesi olarak bilinen anlaşmanın şartları çerçevesinde 1919 yılının Ekim ayında İngilizler Antep'ten askerlerini çekmiş ve yerini Fransızlara bırakmıştır. Mardin Tepe, Kurban Baba, Türk Hastanesi ve Latin Manastırı civarında konuşlanan Fransızlar da İngilizler gibi haberleşmeye sıkı bir kontrol ve sansür uygulamış, resmi evraklara el koymuş ve sokağa çıkma yasağı ilan etmişlerdir. Fransızların baskısı sonucu artan gerilimle birlikte Nisan 1920'den 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na kadar sürecek olan sivil halkın yürüttüğü Antep Müdafaası başlamıştır (Güllü, 2010). Fransızlarla Antep halkının karşılıklı silahlı çatışmaları ve Fransız birliklerinin Amerikan Koleji'nden yapmış olduğu top atışları sonucunda şehirdeki birçok mimari yapı onarılmayacak ölçüde zarar görmüş ya da yok olmuştur.

Her dönemde üstlendikleri fonksiyon yüzünden önemli yere sahip olan camiler Antep Müdafaası sırasında da direnişçilerin toplanma mekanı olarak kullanılmıştır. Bu işlevleri yüzünden savaş sırasında işgal kuvvetlerinin hedefi haline gelmiş dolayısıyla en büyük tahribat camilerde, özellikle de minare ve cephelerinde olmuştur. Ermeni mahallesi olarak bilinen Kayacık (Bey) Mahallesi ile komşu olan

Eyüpoğlu Mahallesi sınırında bulunan Eyüpoğlu Camisi'nin (Şekil 5.19) minaresi Antep Müdafaası sırasında tahrip olmuş, yapılan tamiratla kapalı olan şerefesi açık hale getirilmiştir (Gül, 2005) (Şekil 5.20). Direniş noktaları olan bu cami ve mescitlerin çoğu çarpışmalar esnasında yıkıldıktan sonra yeniden yapılamamışlardır (Akyol Camisi gibi) (Şekil 5.21).

Şekil 5.19 : Antep Müdafaası öncesi Eyüpoğlu Camisi (Gül,2005)

Şekil 5.20 : Antep Müdafaası sonrası Eyüpoğlu Camisi (Gül, 2005)

Şekil 5.21 : Antep Müdafaası'nda yıkılan Akyol Camisi (Uğurluer, 2008)

İki yıl kadar süren direniş sırasında camilerin yanı sıra, Müslüman bölgelerindeki kamu binaları başta olmak üzere sivil mimari yapıları dahil pek çok yapı yok olmuştur (Şekil D.7, Şekil D.8, Şekil D.9, Şekil D.10, Şekil D.11). Özellikle konut bölgeleri göç ve savaşın tahribatı nedeniyle harabe olarak kalmışlardır (Şekil D.12). Bunun yanı sıra Ermenilerin yaşadığı Kayacık, Tepebaşı ve Eyüboğlu gibi mahallelerde yıkım nispeten az olmuştur.

5.4 Gaziantep’te Erken Cumhuriyet Dönemindeki Mimari Değişim

Bu tez çalışmasında Erken Cumhuriyet dönemi, Cumhuriyet’in ilanından Çok Partili dönemin başladığı 1950 yılına kadar olan zaman aralığına denk gelen bir süreci ifade etmektedir. Bu dönem, Türkiye mimarlığında Kurtuluş Savaşı sonrası yeniden yapılanma ve kurumlaşma olarak anlam bulmuştur. Bu nedenle belirtilen dönemde İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e radikal bir dönüşüm geçiren ülkede yeni kurumlara, dolayısıyla yeni bir mimari yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Bu ihtiyaç doğrultusunda 1920’li yıllarda uygulanan yapım programında öncelik, zorunlu ve fonksiyonel binaların inşa edilmesindedir. Prestij ve kamusal bina yapımının ilk planda yer aldığı programda ikincil hedef Anadolu şehirlerinin kentsel ölçekte yenilenmesi ve Misak-ı Milli sınırları dışından göç edenlerin iskan edilmesidir. Ancak maddi sorunlar, yapı sanayine malzeme üreten fabrikaların az oluşu ve mevcut imalatçıların ihtiyacı karşılayamıyor olması ile birlikte mimar-mühendis ve kalifiye işçi açığı nedeniyle Cumhuriyet’in ilk yıllarında önemli bir yapım etkinliğinden bahsedilememektedir (Batur, 1998).

Erken Cumhuriyet döneminin ilk beş yılından sonra savaşın olumsuz etkilerinin azalması ve yeni sistemin güçlenmesi ile birlikte Anadolu kentlerinde Cumhuriyet’in simgesi olarak Cumhuriyet Meydanı, belediye binası, hükümet konağı ve Halkevi binası inşa edilmeye başlamıştır. Bu binalara ek olarak Cumhuriyet dönemi kentlerin en önemli bayındırlık faaliyeti olarak demiryolu döşenmesi garların, istasyon binalarının ve Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü binalarının yapımını zorunlu kılmıştır (Yeşilkaya, 1999). İlk on yıl içinde demiryollarına yapılan masrafın inşaat işleriyle ilgili yapılan genel harcamaların beşte dördünden fazla olması büyük ulaşım siyaseti adına yapılan bu faaliyetin önemini göstermektedir (Aslanoğlu, 1980).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki imar faaliyetlerine Gaziantep özelinde bakıldığında, şehirde yapım etkinliğinin tamamen durmuş olmasının en temel nedeni, yeni siyasi sistemi temsil etmesi için inşa edilecek kamu binalarına duyulan ihtiyacın gayri Müslim azınlıkların şehirden sevk edilmesiyle boşalan sivil ve dini yapıların kullanılmasıyla karşılanmış olmasıdır. Gayri Müslim azınlıklara ait konut, okul, ticaret yapıları ve dini yapılar gibi boşaltılan ya da orijinal işlevini yitiren binaların fonksiyonları değiştirilerek yeniden kullanıma açılmıştır. Bahsi geçen yapıların büyük bölümü mevcut haliyle kullanılmış, fonksiyon değişikliğine rağmen herhangi bir revizyon yapılmamıştır.

Bunun yanı sıra neredeyse yapı ustalarının tamamının Ermeni olması, tehcirle birlikte şehri terk etmeleri ve inşaatlarda görev alacak nitelikli usta kalmamış olması nedeniyle savaş sonrası onarımlardan ya da inşaat faaliyetinden söz etmek mümkün olmamaktadır.

Cumhuriyet'in simge yapılardan biri olan Halkevi, Gaziantep'te eski Katolik Fransisken kilisede hizmet vermeye başlamıştır. 1903 yılında inşa edilmiş olan Kendirli Kilisesi, Katolik Ermeniler tarafından kullanılmış, onların şehri terk etmesinden sonra kilise işlevini yitirmiştir. Halkevi olarak kullanıldığı dönemde kilisenin Alleben Deresi'ne kadar uzanan bahçesindeki binalar ve Atatürk Bulvarı üzerinde kilise binasına bitişik olarak konumlanmış Fransız Saint Joseph Okulu (Latin Okulu) ise Halkevinin bölümleri, müze ve matbaa olarak hizmet vermiştir (Şekil 5.22) (Ünsal, 2010).

Şekil 5.22 : Halkevinin (Kendirli Kilisesi) yanındaki Latin Okulu, 2010.

Gayrı Müslimlerin Gaziantep'ten ayrılmalarıyla boşalan ve Cumhuriyet döneminde yeni fonksiyon kazandığı bilinen binalar şunlardır (Aroyan, 2010);

-Tepebaşı Mahallesinde bulunan yapımına 1876'da başlanıp 1892'de bitirilen Surp Asdvadzadzin Kilisesi 1930-1980 yılları arasında cezaevi olarak kullanılmıştır.

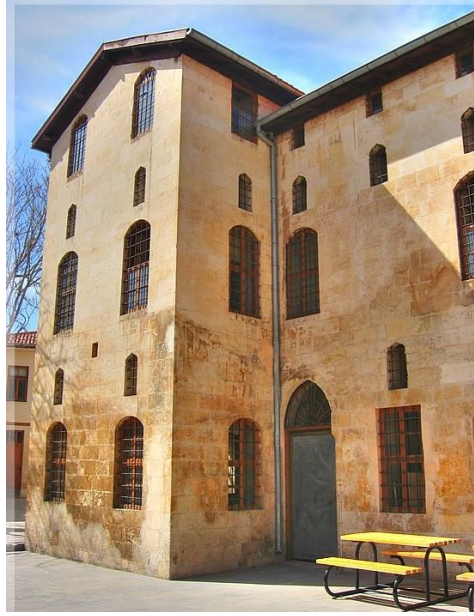
-Kayacık Mahallesinde Eski Sinema Sokak'ta bulunan ve 1854-1855 yıllarında inşa edilen Birinci Protestan Ermeni Kilisesi yanına kadar 1940'lı yıllarda sinema olarak hizmet vermiştir.

- 1868'de faaliyete geçen İkinci Protestan Ermeni Kilisesi, 2005 yılında ortaya çıkarılana kadar 1937 yılında açılmış olan, Alevli iplik fabrikası içinde kalmış ve depo olarak kullanılmıştır.

-Tepebaşı Mahallesi'ndeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin (Kurtuluş Camisi) güneyinde bulunan Vartanyan Okulu, doğusunda yer alan Atenegan Okulu ve arkasında konumlanan Hayganuşyan Ermeni okulları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında konut olarak kullanılmış, Vartanyan Okulu, 1930'dan itibaren Surp Asdvadzadzin Kilisesi cezaevi olarak kullanıldığı dönemde cezaevinin idare binası olarak işlev kazanmıştır. Ardından Alevli iplik fabrikasının içinde kalmıştır. Bu dönemde fabrikanın bir bölümü olarak kullanılmıştır.

- Başkarakol’da bulunan Kilikya Yüksek Eğitim Enstitüsü (1912-1915) 1933 yılında Gaziantep Lisesi’nin aynı yerde kurulmasıyla okul olarak kullanılmıştır.

-1860-1883 yılları arasında Amerikan Kız Koleji (Seminary School) olarak Kayacık Mahallesi’nde hizmet veren, bugün Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) olarak kullanılan bina Cumhuriyet döneminde Fatih Sultan Mehmet İlkokulu’na dönüşmüştür (Şekil 5.23).

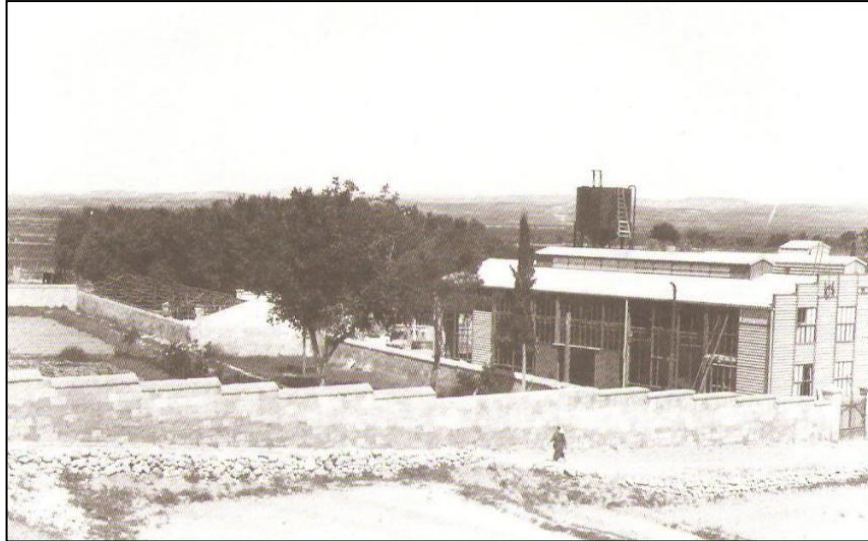
Şekil 5.23 : Eskiden Amerikan Kız Koleji binası olarak kullanılan Fatih Sultan Mehmet İlkokulu-KUDEB binası, tarih bilinmiyor (<http://wowturkey.com>, Mart 2010).

Cumhuriyet’in onuncu yılını doldurmak üzere olduğu yıllarda toparlanmaya başlayan ekonomi, yeniden oluşmaya başlayan teknik kadro ile şehirde imar etkinlikleri artmaya başlamıştır. Kent planlamaları, aynı dönemde ele alınıp çözümlenmesine çalışılmış sorunlardan birini oluşturmuştur (Aslanoğlu, 1980). Gaziantep’te bu anlamda ilk adım Balıklı semtinin mesiresi olarak kullanılırken aynı zamanda Hristiyan ve Müslüman mahalleleri arasında bir tampon bölge oluşturan Çukur Bostan’ın 1932 yılında Hükümet Meydanı’nı oluşturmak için doldurulmasıdır. Kent planlaması anlamında en önemli etkinlik ise 1936-45 yılları arasında Jansen’in yapmış olduğu ilk imar planına dayanarak Suburcu, Karagöz, Gaziler caddeleri, İnönü ve Atatürk bulvarları açılması ya da genişletilmesidir (Şekil 5.24). Bu bulvarların üzerine yapıldığı eski yolların önce toprak, sonra taş kaplı olduğu, genişliklerinin ise ancak 4-5 m.’yi bulduğu, 1930’lu yıllardan kalma fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Kuban, 2001).

Şekil 5.24 : Cumhuriyet sonrası genişletilmiş olan Atatürk Bulvarı (Uğurluer, 2008).

1930’lu yıllarda hız kazanan yapım faaliyetleri ile birlikte mezbaha ve ilk elektrik fabrikası 1932 yılında kurulmuştur (Şekil 5.25). Buzhane, 1935’te Antep Müdafaası’nda yıkılan eski Çınarlı Camisi’nin yerine yapılmıştır. 1935-36’da ise Zincirli Bedesten’de kent hali kurulmuştur (Kuban, 2001).

Şekil 5.25 : Çınarlı parkı yanındaki elektrik santrali, 1934 (Gül, 2005).

Gaziantep’te Cumhuriyet döneminin mimarlık faaliyetleri arasında, 1945 yılında açılan Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası proje yarışması yer almaktadır. Ulusal nitelikte ve tek aşamalı yapılan yarışmayı Nezih Eldem, Ayet Uluboy ve Muammer Erselçuk’tan oluşan ekibin projesi kazanmıştır. Abidin Mortaş, Ratip Erhan ve Zeki Okay’dan oluşan jürinin açıkladığı raporda, kazanan projenin düzene, amaca,

bölgeye ve iklime uygun olduğu belirtilmiştir (Anonim, 1945). Nedeni bilinmemekle birlikte Nezih Eldem'in kazanan projesi uygulama aşamasına geçmemiştir.

Şehrin erken Cumhuriyet dönemine ait önemli yapılarından olan ve Hürriyet Caddesi'nde 1950'li yıllarda yapılan Adliye Binası (aynı zamanda Hükümet Konağı), “U” şeklinde bir plana sahip olup, kompleks bir yapı özelliğine sahiptir. Kesme taş malzemeyle yapılan binada, planlamanın sağladığı orta avlu bahçe olarak kullanılmış ve bahçenin önü sütunlu galeriyle tamamlanarak cepheyi oluşturmuştur. Binanın yüksekliği ön cepheden iki kat gibi algılanmasına rağmen kot farkından yararlanılarak üç kat olarak inşa edilmiştir. Adliye Binası ve Hükümet Konağı (Şekil 5.26) olarak tasarlanan binaya üç adet giriş bulunmaktadır. Doğu girişi halkın kullanımı için düşünülmüştür. Batı girişi merdivenli bir platformla zemin kotuna ulaşmaktadır. Giriş kapısının iki yanında iki kat boyunca devam eden sütunlar girişe anıtsal bir görünüm kazandırmaktadır. Kuzey girişi ise protokol girişleri için kullanılmaktadır. Kuzey kanadı oluşturan valilik bölümünün uç kısmında çatıyı kat yüksekliğinde aşan saat kulesi ve bayrak direkleri, yapının anıtsal görünümünü desteklemektedir (Yazgan, 2005).

Şekil 5.26 : Hükümet Konağı ve Adliye Binası, tarih bilinmiyor (Uğurluer, 2008).

Adliye binası dışında 1940 yılında, askerlerin üniformalarını ve diğer giyeceklerini yetiştirmekte zorlanan dikimevlerine destek olmak ve eleman yetiştirmek amacıyla İstasyon Caddesi üzerinde Kız Sanat ve Akşam Sanat Okulları açılması kararlaştırılmış ve Ticaret Lisesi olarak bilinen Kız Sanat Okulu 1942 yılında hizmete girmiştir (Şekil 5.27). 1956 yılına kadar Kız Enstitüsü ve Akşam Sanat Okulu olarak kullanılan bina, 1970 yılından sonra Ticaret Meslek Lisesine

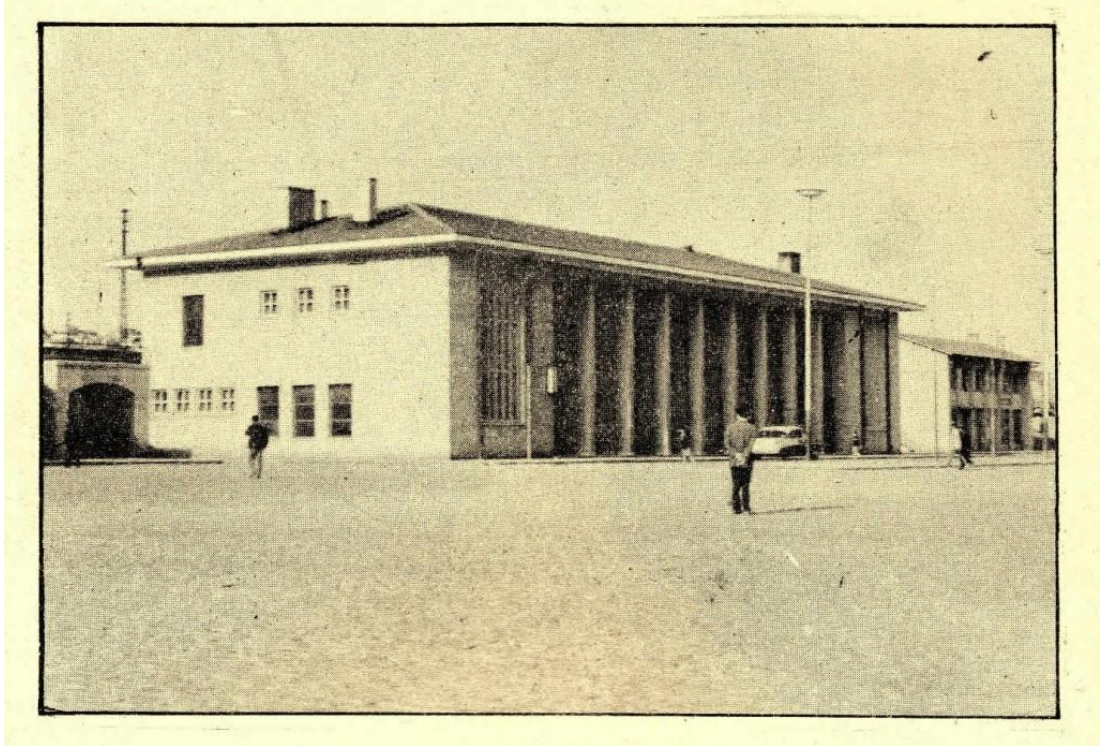
dönüştürülmüştür. Yapı “L” plan şemasına sahip olup, derslikler ve idari bölümler caddeye bakan cephede konumlandırılmıştır. Arka bölümde ise bahçe ve aktivite alanları yer almıştır. Yapıda bölgede çok uygulanan kesme taş kullanılmış, bununla birlikte pencere söveleri de yine taştan yapılmıştır (Yazgan, 2005).

Şekil 5.27 : Kız Sanat Okulu -Ticaret Lisesi, tarih bilinmiyor (Yazgan, 2005).

1950 yılından sonra siyasal ve ekonomik koşulların değişmeye başlamasıyla yapı sektörü de gelişim göstermiştir. Serbest ticaret rejimi, inşaat malzemesi dışalımını kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Avrupa’da 2. Dünya Savaşı sonrası devalüasyonları, üretim artışları ve dış yardım ile kredilerin yapı ve bayındırlık projelerine yönlendirilmiş olması gibi etkenler nedeniyle 1950’li yıllar yapı sektörünün canlanmasına sebep olmuştur (Batur, 1998). Bu canlanmanın Gaziantep’teki yapım faaliyetlerine yansımalarının ilk ayağını Gaziantep Garı’nın inşası oluşturmuştur. Karayollarının henüz gelişmediği Cumhuriyet döneminde Anadolu’da ulaşımın ve nakliyenin en önemli ayağını oluşturan demiryollarının Gaziantep’e kadar uzanmasıyla birlikte 1953 yılında Narlı Karkamış’ta İstasyon Caddesi’nin bitiminde inşasına başlanan Gaziantep Garı (Şekil 5.28) 1959 yılında tamamlanmıştır (Url-2, 2010). Kahramanmaraş yolu üzerindeki ocaklardan çıkarılan toprak taşından yapılmış olan gar, simetrik bir plana sahiptir. Kırmızı çatı örtülü binanın güney cephesinin ortasındaki giriş sekiz sütunlu bir galerinin arkasında yer almaktadır. Cephedeki sütunların düşey etkisi, güney cephesinin iki ucunda yer alan ve iki kat boyunca devam eden pencerelerde tekrar edilmiştir. İç mekanda yolcu bekleme bölümünün zemini mermer ile kaplanmıştır. Bu bölümün tavanları ise

yapıldığı döneme göre ileri teknoloji kabul edilebilecek olan camlı doğrama ile örtülmüştür.

Şekil 5.28 : Gaziantep Garı, tarih bilinmiyor (<http://wowturkey.com>, Mart 2010).

5.5 Gaziantep'teki Mimari Yapıların Niteliği

5.5.1 Yapım tekniği ve malzeme

Gaziantep'in şehir merkezine yakın taş ocaklarının çok olması nedeniyle kullanılan yapı taşları çeşitlilik göstermektedir. Şehirde kullanılan taş ve mermer malzemeye bakıldığında hepsinin bu ocaklardan çıkarıldığı görülmektedir. Bu taş ve mermer malzemeler; havara, keymih, minare kayası, topak taşı, karataş, beyaz mermer ve kırmızı mermerdir. Bu taşların kullanıldığı binalarda “kor” adı verilen taş sıralarının sabit en ölçüleri bulunmaktadır. Bugünkü değeri 27 cm.'ye denk gelen bu ölçüye yörede “dokuz parmak” adı verilmiştir (Atalar, 2004).

Gaziantep'te binaların dış cephelerinde zamana bağlı olarak oluşan kirlenme ve kırılma gibi tahribatlar taş yontucuları tarafından onarılmaktadır. Taşçılar uç kısmı tırtıklı özel bir çekiç ile dış cephedeki taşları 4-5 mm. yontarak taşın yüzeyini yenilemektedirler. Taş ustalarının kullandığı alet çeşitleri; tarak, mucarta, külünk, muşta kalem ve keskidir. Tarak, keymih taşının yontulmasında kullanılırken, mucarta

Karataş için kullanılmaktadır. Külünk ise “Bursalı taşı” denilen dış yüzü pütürlü, çerçevesi düz olan taş cinsi için kullanılmaktadır (Atalar, 2004).

5.5.1.1 Havara taşı

Yumuşak bir taş olması ve kolay işlenebilmesi nedeniyle Gaziantep’te kullanımı en fazla olan taş malzemedir. Ocaktan çıkarılırken çok yumuşak olmasına rağmen güneşte bekletildiğinde biraz sertleşmektedir. Maliyetinin düşük olması nedeniyle küçük ve basit yapılarda daha fazla kullanılmıştır. Yumuşak yapısından dolayı genellikle yük taşımayan alanlarda kullanılması gereken havara taşı, Osmanlı döneminde hatıl olarak kullanılmamakla birlikte Cumhuriyet döneminde maliyeti düşürmek amacıyla özellikle tek katlı yapılarda, hem taşıyıcı duvarlarda hem de hatıllarda kullanılmıştır. Dış mekanlarda, kar ve yağmur suyunu bünyesine çekmesi nedeniyle çabuk deforme olmakta ve mukavemeti azalmaktadır (Atalar, 2004).

5.5.1.2 Keymıh taşı

Esenbek olarak da adlandırılan keymıh taşı, sert ve mukavemeti yüksek bir taş olması nedeniyle genellikle dış cephelerde ve hatıllarda kullanılmıştır. Dini yapıların büyük bölümünde, minarelerde, binaların kemerlerinde, basamaklarda ve kubbe tavanlarda keymıh taşı kullanılmıştır. Havara taşı gibi erime yapmadığı için binaların kuzeye bakan bahçe duvarlarında ve bina duvarlarında kullanıldığı görülmektedir. Dış yüzeylerde görülen kitabeler ve oymalar, mermerin yanı sıra keymıh taşı üzerine de yapılmıştır (Atalar, 2004).

5.5.1.3 Minare kayası

Minarelerde kullanılması nedeniyle, minare kayası ismini alan taş, keymıh taşından daha sert olmasına rağmen ocaktan çıkarılması çok zor olmamaktadır. Gaziantep’in yanı sıra civar illere de gönderilen minare kayası beyaz üzerine sarı çizgili bir dokuya sahiptir (Atalar, 2004).

5.5.1.4 Topak taşı

Gaziantep-Kahramanmaraş yolu üzerindeki Topaktaş mevkisindeki taş ocaklarından çıkarıldığı için bu adı almıştır. Genelde köprü ve kemer yapımında kullanılan topak taşı, Osmanlı son döneminde tren istasyonlarının inşasında da kullanılmıştır. Doğal koşullara dayanıklı olması nedeniyle hem dış duvarlarda hem de hatıllarda

kullanıldığı görülmektedir. Ocaktan çıkarıldıktan sonra bekletilen ve bekledikçe sertleşen taş, tam sertliğini aldıktan sonra yapılarda kullanılmaktadır. Bahçe duvarlarında uygulanan Bursalı taşı (dört kenarı düz yontulmuş bir çerçevenin ortası pütürlü yüzey olarak bırakılmaktadır) genellikle topak taştan yapılmaktadır (Atalar, 2004).

5.5.1.5 Karataş

Yörede sık rastlanan volkanik bir taş çeşidi olan karataş, Cumhuriyet döneminde de bazı yapılarda ve yer döşemelerinde çok kullanılmıştır. Volkanik ve işlenmesi zor bir taş olan karataş, binaların temelinde, rutubet alabilecek yere yakın bölümlerde, pencere ve kapı üstlerinde kullanılmıştır. Keymih taşla birlikte kullanılarak dekoratif görüntü sağlanmıştır (Atalar, 2004).

5.5.1.6 Beyaz mermer

İsmi renginden alan, kirli beyaz mermerin damarları bulunmaktadır. Oda, sofa ve bahçe zeminlerinde genellikle Karataş ile birlikte geometrik desen oluşturularak döşenmiştir (Atalar, 2004).

5.5.1.7 Kırmızı mermer

Tam olarak kırmızı olmayan, pembeye yakın olan rengi yüzünden kırmızı mermer olarak adlandırılmıştır. Şehir merkezine yakın Çarpın Köyü civarındaki ocaklardan 5-6 cm. kalınlığında tabakalar halinde ya da bloklar halinde çıkarılmaktadır. Blok halinde döşenmesinin yanı sıra plaka halinde de kullanılmıştır. Ancak diğer mermerlerle birlikte geometrik desenler oluşturmak amacıyla da kullanıldığı yerler bulunmaktadır. Bahçe, oda, sofa, hamam yer döşemeleriyle birlikte kebabçı ve helvacı tezgahlarında da uygulanmıştır (Atalar, 2004).

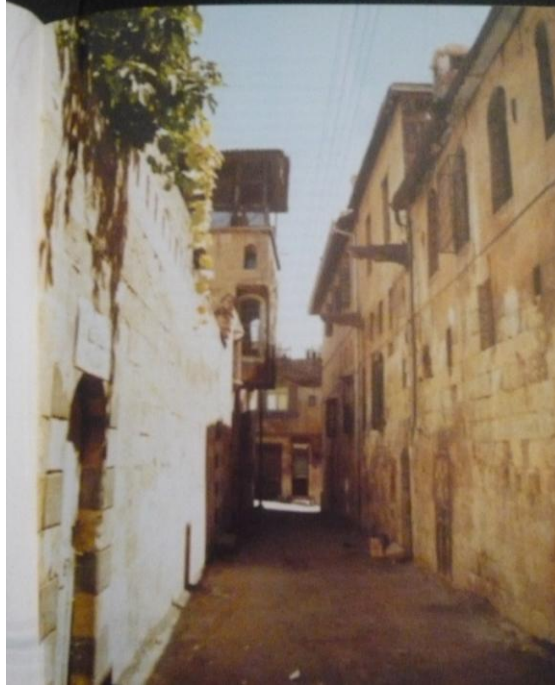
5.5.2 Yapı tipolojisine göre mimari biçimleniş

Bu bölümde, tez çalışmasının konusu olan dönemde inşa edilmiş, tadilat görmüş ya da eklemeler yapılmış ve mimari özellikleri hakkında veri elde edilebilmiş olan yapılar, tipolojilerine göre ayrılarak incelenmiştir.

5.5.2.1 Konutlar

Antep'te XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan evlerin büyük bahçeli olması, şehrin geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur. Camiler, medreseler, hanların yanı sıra 1880 yılında Antep'te 6000 civarında ev bulunmaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyet'ten sonra şehrin nüfusunun artmasıyla (Çizelge 4.9) yapılaşma hızlanmış ancak sanatsal değeri olan meskenler azalmış ve 1920'li yıllardan sonra daha basit ve tek katlı evler yapılmıştır. Bunun en önemli nedeni Osmanlı döneminde şehirdeki inşaat ustalarının, nacıların, demircilerin ve taş ustalarının tamamına yakın bölümünün gayri Müslimlerden oluşması ve bu ustaların tehcirle birlikte şehri terk etmesidir. Göçün ardından şehirde kalan mevcut ustaların yaptığı evler, bilgi ve tecrübelerinin yeterli olmaması nedeniyle daha basit ve süslemesiz olmuştur. Yapı ustalarının gayri Müslimlerden oluşmasına rağmen, evler Ermeni, Musevi ya da Müslüman evi olarak sınıflandırılmamaktadır (Atalar, 2004).

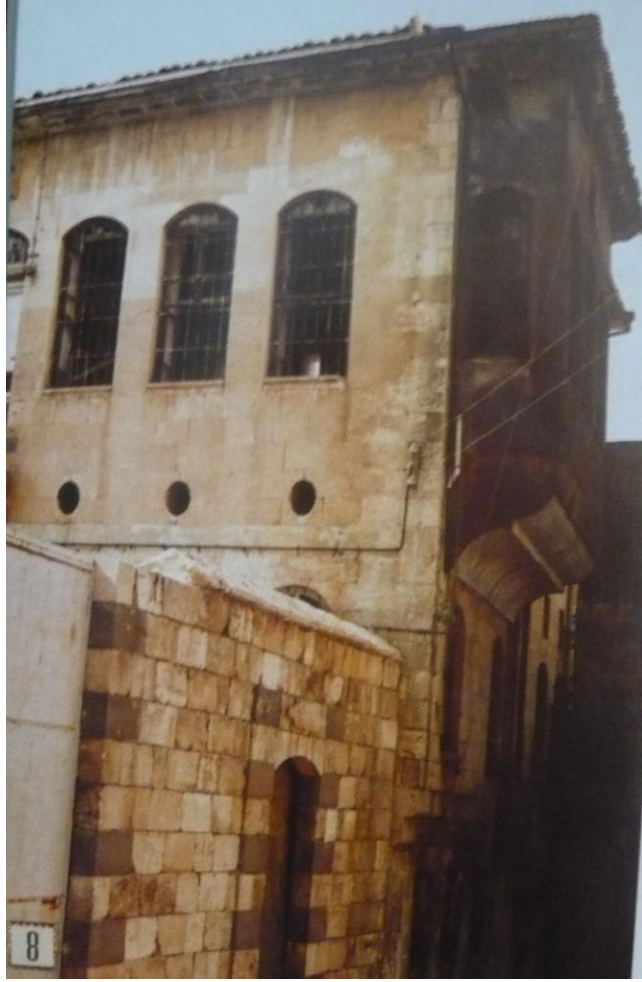
Antep'teki evler sokak içindeki konumlarına göre farklı isimlerle anılmaktadır; çıkmaz sokağın en sonundaki eve “dip gurna ev”, sokağın başındaki eve “köşe ev”, saçağı olan evlere ise “köşklü ev” denilmektedir. Antep evlerinin yerleşimine bakıldığında, binaların oturduğu alanın büyük olması ve geniş bir bahçe bırakılması sonucu konak tipi evlerin arazileri 2000-3000 m²'ye kadar çıkmaktadır. İslam kültüründeki “mahremiyet” olgusu nedeniyle bahçe duvarları yüksek olup, sokağa bakan pencereler panjurlu ve yerden yüksek yapılmıştır (Şekil 5.29). Evler birbirini görmeyecek şekilde dar sokaklar içinde bitişik nizam olarak konumlandırılmıştır (Atalar, 2004).

Şekil 5.29 : Geleneksel Antep evine ait yüksek bahçe duvarı örneği (Atalar, 2004).

Antep evlerinin inşasında öncelikle iklim koşulları göz önüne alınmış, binalar iki bölüm halinde tasarlanmış ve genellikle orta kısmına geniş bahçeler yerleştirilmiştir. Güneş ışığından daha fazla yararlanmak için iki bölümden birinin yönü kuzeye (poyraz ev) diğerinin yönü güneye (kıble ev) bakacak şekilde yapılmıştır. Poyraz ev güneşi arkasına aldığı için yaz ve bahar aylarında kullanılırken, kıble ev ise kış aylarında yaşam birimi olarak tercih edilmektedir (Atalar, 2004).

Antep evleri avlular etrafında gelişmiş yapılardır. Genelde iki katlı olan evlerin zemin katta sokak ile bağlantısı avluya açılan geniş bir kapıyla gerçekleşmektedir. Üzeri çinko kaplı sağlam bir kapı olan giriş kapısı “kabaltı” ya da “dehliz” adı verilen mekanlara açılarak, avluyla sokak bağlantısı sağlanmıştır (Tatlıgil, 2005). Bununla birlikte evlerin dış cephesinde bir oda ya da sofa çıkıntısı yer almaktadır. Bu çıkıntıların taştan yapılmış olanlarına “köşk”, ahşaptan yapılmış olup üzeri çinko (tutya) ile kaplananlarına ise “saçak” denilmektedir (Şekil 5.30). Evlerin cephe düzenlemesinde kapılar, pencereler, kuş pencereleri, kafesler, parmaklıklar, merdivenler, eyvanlar ve çıkmalar cepheyi belirleyen yapı öğeleri olarak kullanılmıştır (Atalar, 2004).

Şekil 5.30 : Geleneksel Antep evine ait köşk örneği (Atalar, 2004).

Evler “hayat” olarak adlandırılan yüksek duvarlarla çevrili avluların etrafında konumlandırılmıştır (Şekil 5.31). Gölgeyi bir mekan olan hayata bakan yapılarda servis ve yaşam birimleri yer almaktadır. Genellikle tek katlı olan servis yapılarının üzeri teras olarak biçimlendirilmiştir. Avlu içinden merdivenle çıkılan ve bölgede genellikle “yazlık” denilen bu teraslar, kışa hazırlık amacıyla meyve, sebze, salça gibi gıda maddelerini kurutmak için kullanılmıştır. Avlu etrafında yer alan servis bölümünde mutfak (ocaklık), kiler (hazna), hela, mağara gibi birimler yer almaktadır. Şehirde zengin evleri dışında hamam bulunmadığı için, yıkanma işlevi odaların eşiklik kısmında veya çoğunlukla ocaklık içinde gerçekleşmektedir. Servis bölümü içerisinde yer alan ve plan düzenindeki yeri için kesin bir ayırım yapılamayan tuvaletler ise avlunun bir köşesinde ayrı bir bölüm olarak yer almaktadır (Tatlıgil, 2005).

Şekil 5.31 : Geleneksel Antep evine ait hayat örneği (Atalar, 2004).

Döşeme kaplamaları kısmen ya da tamamen taş, taş mozaik veya döğme mozaik olan hayatlar, sadece servis mekanlarının bir araya toplandığı bir mekan olmayıp, aynı zamanda ev işlerinin yapıldığı, yazın hane halkının gününün büyük bir bölümünün geçtiği özel mekanlardır. Bununla birlikte hayat, düşey sirkülasyon elemanlarının merkezlendiği, mekanlar arasında bağlantıların sağlandığı bir birimdir. Hayatlar, parsel durumuna göre kare, dikdörtgen ve yamuk formlarda biçimlenmiştir (Tatlıgil, 2005).

Hayat içinde kuyu ve çeşme gibi su elemanlarının yanı sıra yün yıkama, üzüm yıkama, kurutulacak sebze ve meyvelerin yıkanması gibi amaçlar için gündelik yaşamda kullanılan ve “gane” olarak adlandırılan havuzlar bulunmaktadır (Şekil 5.32). Ortalarında birer fiskiye bulunan ganeler dikdörtgen, kare, sekizgen, elips gibi değişik formlarda biçimlenmiştir (Tatlıgil, 2005).

Şekil 5.32 : Geleneksel Antep evine ait gane örneği (Atalar, 2004).

Geleneksel Antep evlerinde doğrudan hayatla ilişkili önemli mekanlardan biri eyvandır. Yörede “livan” olarak adlandırılan eyvan geleneksel Türk Evi’ndeki sofa kullanımının iklim koşullarına göre değişerek, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki evlerde aldığı şekildir. Antep evlerinde livan, iki yanına aldığı odalarla birlikte planı oluşturan ana birimi meydana getirmektedir. Livan, dikdörtgen planlı, her iki yanında odalara açılan kapılar ve pencerelerin yer aldığı, arka yüzeyi ise sağır veya diğer bir odayla bağlantılı, üstü örtülü doğrudan avluya açılan bir mekandır. Profilli ve işlemeli taş merdivenlerle çıkılan (Şekil 5.33) ve avlu kotundan yüksekte konumlanan eyvanın sonraki dönemlerde avluya bakan cephesi ahşap doğrama ve cam ile kapatılmıştır (Tatlıgil, 2005).

Şekil 5.33 : Geleneksel Antep evine ait taş merdiven örneği (Atalar, 2004).

Geleneksel Antep evlerinde odalar ev içinde birçok fonksiyona cevap verebilen yaşama birimleri olup, sosyal yapıyla ilişkili olarak yeme, yatma, oturma, yıkanma eylemleri bu mekan içinde gerçekleştirilmektedir. Ataerkil aile yapısına bağlı olarak evlenen erkek çocuk evinden ayrılmayıp, aynı ev içerisinde başka bir odada yaşamaya devam etmektedir. Her odada yer alan yüklükten yorgan ve döşek çıkarılıp yerlere açılarak yatak odası haline getirilmiş, döşekler toplandıktan sonra ise aynı odada günlük yaşam devam etmiştir. Odaların girişinde ana mekan kotundan daha aşağıda bulunan ve “eşik” adı verilen birim, odalara girilmeden önce ayakkabıların çıkarılıp burada bırakılması amacını taşımakla birlikte soğuk kış günlerinde, basit yemek hazırlama işlemlerinin gerçekleştirildiği, el yıkama hatta yıkanma ihtiyacının karşılandığı küçük servis mekanı olarak da kullanılmıştır (Tatlıgil, 2005).

Odalar döşemede kullanılan kavak ağacının boyuna bağlı olarak dar ve uzun bir dikdörtgen şeklinde biçimlenmiştir. Tandır ve mangallar yardımıyla ısınma işlevi yerine getirilen odalarda iç duvarlar ahşap ile kaplanmıştır. Gömme dolapların yer aldığı ve “nacarlı” denilen bu ahşap kaplamaların yorgan ve döşek konulan bölümlerine yüklük, mutfak eşyalarının konulduğu raflı kısma ise “küpye” denilmektedir (Tatlıgil, 2005).

5.5.2.2 Ticaret yapıları

Antep’te XIX. yüzyıldan itibaren yapımı artan ve 1. Dünya Savaşı sırasında sayıları otuz biri bulan ticaret yapıları hanlar, bedestenler ve çarşılardır. Bu bölümde, bahsi

geçen yapı tiplerinden araştırmanın konusu olan dönemde inşa edilenlerin, mimari özellikleri ve geçirdikleri yapısal değişimler incelenmeye çalışılmıştır.

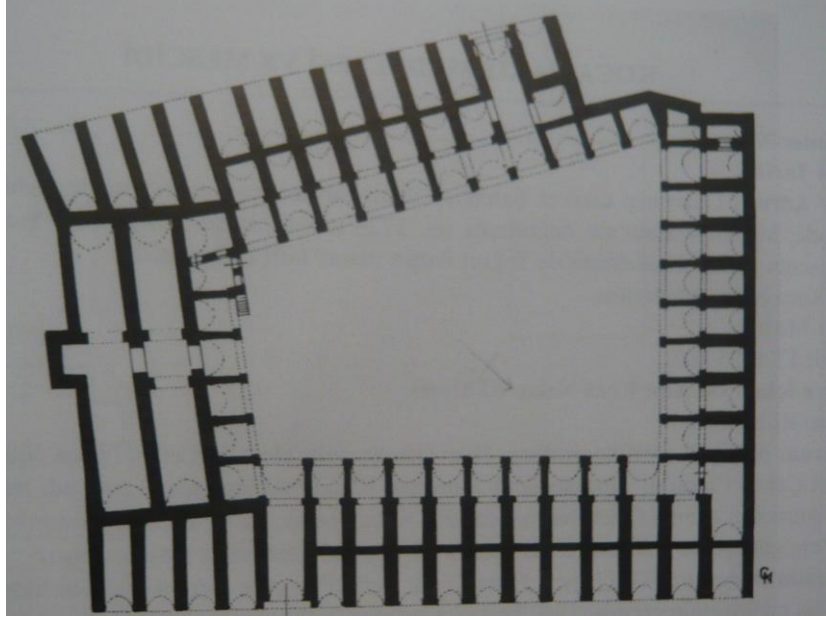
Mecidiye Hanı (Koca Nakıp Han)

Eski kayıtlara göre Koca Nakıp Hanı olarak anılan Mecidiye Hanı'nın, 1725 yılında Hacı Osman oğlu Ağa Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Şekil 5.34). Bununla birlikte Sultan Abdülmecid zamanında (1829-1861) büyük ölçekli bir tadilat geçirmiş ve bu tarihten sonra Mecidiye Hanı olarak anılmaya başlamıştır (Çam, 2006).

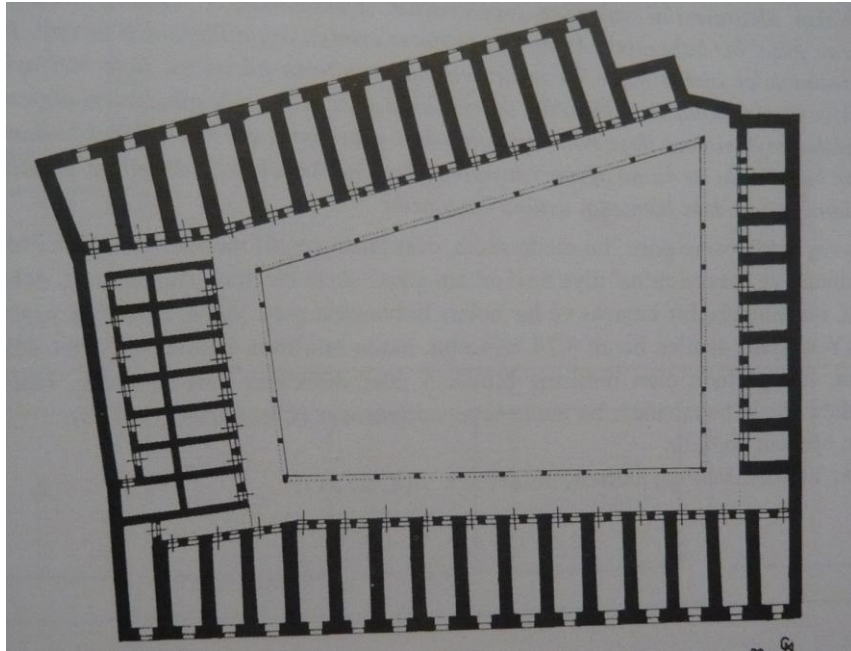
Şekil 5.34 : Mecidiye Hanı batı kanadından görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Şahinbey mahallesinde, Antep-Halep İpekyolu'nun şehir çıkışında bulunan ve tamamen kefeği kesme taş malzemeden oluşan Mecidiye Han'ı, bir kenarı dar, yamuk bir avlunun etrafında kurulmuş iki katlı bir handır (Şekil 5.35). Şehitler Caddesi'ne bakan cephesindeki on iki dükkan ile Yeni Çarşı sokağına bakan cephesindeki on beş dükkanın genişlikleri genel olarak 3 m. ve derinlikleri yaklaşık 4,5 m. olmakla birlikte, batı uçtaki dükkanların derinliği daha fazla olup 7-8,5 m. arasında değişmektedir. Zemin katın kuzey kanadındaki odaların önünde birer eyvan bulunmaktadır. Bu eyvanların hepsi beşik tonoz ile örtülmüştür. Üst kata çıkan merdivenlerin yanında, güney kanadında bulunan ahır, arka arkaya iki adet ince, uzun dikdörtgen mekandan oluşmaktadır (Çam, 2006).

Şekil 5.35 : Mecidiye Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Hanın üst katı bir revak arkasında sıralanan yolcu odalarından meydana gelmiştir (Şekil 5.36). Bu odalar birer kapı ve pencere ile revaka açılmış olup, gerek odalar gerekse revak kavak ağacından kirişler üzerine düz damlı olarak yapılmıştır. Üst kat ile alt kat arasındaki en önemli fark, alt katta ince uzun iki sahnın şeklinde düzenlenen ahırın, üst katta odalar halinde tanzim edilmiş olmasıdır (Çam, 2006).

Şekil 5.36 : Mecidiye Hanı üst kat planı (Çam, 2006).

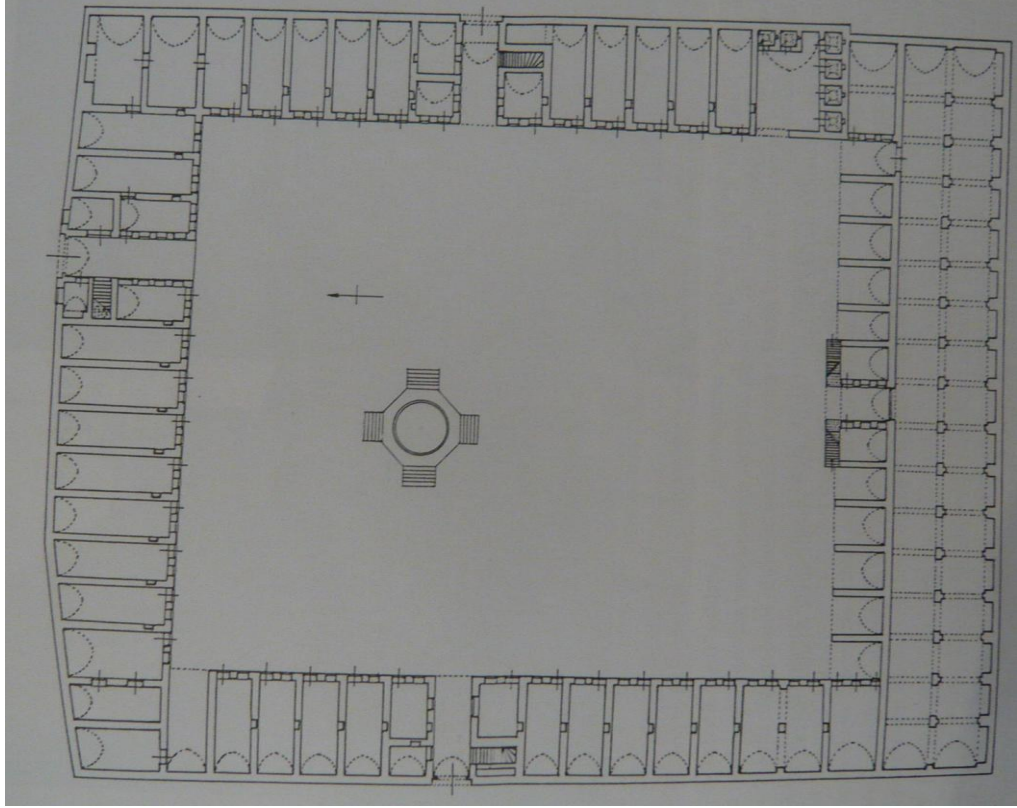
Belediye Hanı

Şahinbey ilçesine bağlı İsmet Paşa mahallesinde, Belediye Caddesi ile Samancı Pazarı Sokak arasında konumlanmış olan Belediye Hanı 1885/86 yılında dönemin Halep Valisi Cemil Bey'in emriyle yaptırılmıştır (Şekil 5.37). Mimarının Kırkor olduğu tahmin edilen han, XIX. yüzyılda artan konaklama ve dükkan ihtiyacını karşılamak için yerel mülki amirlerin önayak olmasıyla inşa edilmiştir. Büyük bir konaklama bölümü ile onun kuzey ve doğu duvarlarına bitişik olarak konumlanan çok sayıda dükkandan meydana gelen Belediye Hanı, Antep'in en büyük hanıdır. Tek avlulu ve iki katlı inşa edilmiş olan hanın kuzey-güney doğrultusunda dıştan dışa ölçüsü 76 m., doğu-batı doğrultusunda ölçüsü ise 60 m.'dir. Yolcu ve iş hanı olarak inşa edilen yapı büyük bir avlunun (44 m. x 52 m.) dört tarafına iki kat halinde yerleştirilen odalardan ve güneyde yer alan ahırdan meydana gelmiştir. Bu büyüklükte bir avlu yapılmasının nedeni, çevresine çok sayıda mekan yerleştirebilmek ya da gerekli durumlarda avlunun pazar yerlerinde olduğu gibi açık işyeri olarak kullanılmasına olanak sağlamaktır. Avluda önceleri bir su kuyusu bulunmakta iken sonraları döşeme seviyesinin bir metre altında kalan ve iki basamakla inilen bir şadırvan yapılmıştır (Çam, 2006).

Şekil 5.37 : XIX. yüzyıl sonunda Belediye Hanı kuzeyden görünüm (Çam, 2006).

Hana, beşik tonoz örtülü eyvanla avluya bağlanmış olan, doğu, batı ve kuzey yönlerinde bulunan üç adet kapıyla girilmektedir (Şekil 5.38). Doğu taçkapısı, sivri kemerli kapı açıklığını kuşatan sivri bir başkemerden ibaret iken, kuzey taçkapısı, yuvarlak kemerli geniş ve yüksek kapı açıklığını kuşatan yuvarlak kavisli bir başkemerle, bunu üç taraftan çevreleyen düz profillerden oluşmaktadır. Hanın bütün oda kapıları basık kemerli ve pencereleri düz atkılı olup, odalar beşik tonoz örtülüdür (Çam, 2006).

Şekil 5.38 : Belediye Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Alt kattan daha geç yapılmış olan üst kata beş adet merdivenle çıkılmaktadır. Malzeme ve yapım tekniği olarak benzer nitelikte olan üst kat ile alt kat arasındaki en önemli fark, üst katta odaların açılacağı bir revaka ihtiyaç duyulduğundan, bu kattaki odaların derinliği azaltılıp, 2.90 m. genişlikte bir revak elde edilmiş olmasıdır. Hanın üst katını doğu, batı ve kuzey yönlerinden kuşatan bu revak toplam kırk üç tane ayak üzerinde oturmakta olup, revakın üstü düz dam ile örtülmüştür (Çam, 2006).

Belediye Hanı, yörede “keymıh” denilen küfeki taşlarla inşa edilmiş olup, bazı yerlerde “havara” denilen daha yumuşak kalkerli bir taş da kullanılmıştır (Çam, 2006).

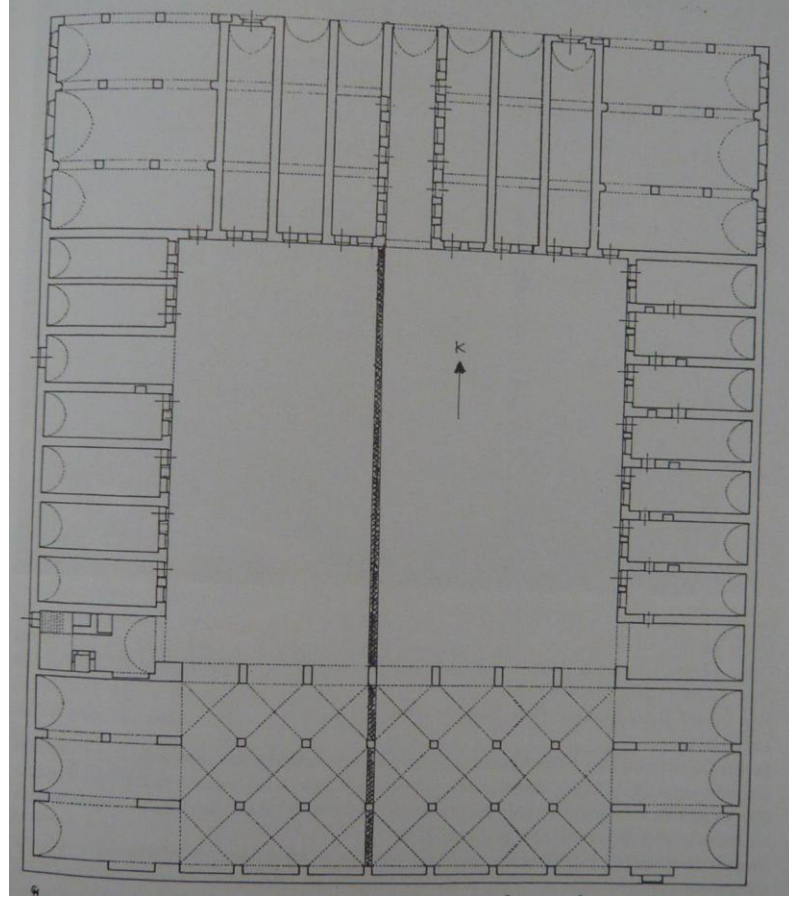
Bayaz Han (Beyazların Hanı)

Şahinbey ilçesi, Akyol mahallesinde Atatürk Bulvarı ile Gazi Muhtar Paşa Bulvarı'nın kesiştiği yerde, 1909 yılında Beyazzade Ahmet Ağa tarafından yaptırılan Bayaz Han, 1918 yılındaki İngiliz işgali sırasında İngilizlerin karargahı olarak kullanılmıştır. Antep'te, Osmanlıların son döneminde inşa edilen hanların iki ya da üç katlı olmasına rağmen, Bayaz Han geniş bir alan üzerine oturmasına imkan verecek boş arsalar bulunması nedeniyle caddeye bakan kuzey cephesi hariç tek katlı olarak yapılmıştır (Şekil 5.39) (Çam, 2006).

Şekil 5.39 : Bayaz Han caddeden görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Han yaklaşık 20 m. uzunluğunda ve 18.30 m. genişliğinde açık bir avlunun dört tarafına yerleştirilen mekanlardan meydana gelmiştir (Şekil 5.40). Kuzey kanadın alt katı kahvehane, dükkan ve işyeri olarak düşünüldüğü halde, üst kat konaklama amacıyla düzenlenmiştir. Kuzey cephesinde bulunan üç kapıdan ortada bulunan ve diğerlerine göre daha görkemli olandan girildiğinde derince bir dehliz aracılığıyla avluya ulaşılmaktadır. Yine kuzey kısmında bulunan ve avluya açılan altı adet odanın birer penceresi mevcuttur. Doğu ve batı kanatlarında ise yedi tanesi oda ve bir tanesi eyvan olmak üzere sekizer mekan bulunmaktadır. Hanın güney kanadı ise tamamen ahırdan ibaret olup, yedi kemer gözüyle avluya açılmaktadır. Antep'teki diğer hanların ahır kısmına bir kapı ile girilmesine ve ışıklıdırmanın tepeden veya yan duvarlardaki mazgal pencereden sağlanmasına rağmen, bu yapıda ahır kısmı doğrudan avluya açılan kemer gözlerinden ışık almaktadır (Çam, 2006).

Şekil 5.40 : Bayaz Han zemin kat planı (Çam, 2006).

Hanın tamamı beyaz kesme taştan yapılmıştır. Genelde sade olan yapının süsleme bulunan kısmı taçkapısıdır. Bu kapının yuvarlak kemerinin oturduğu tabla profilleri ile XIX. yüzyıl sonlarında Batı etkisiyle oluşturulan pek çok sütun başlığında ve süslemelerinde görülen bitkisel kıvrımlar dikkat çekmektedir. Yuvarlak kemer taşları siyah ve beyaz olarak sıralanmıştır. Kapının üstündeki balkonu taşıyan konsollar barok kıvrımlara sahiptir. Bununla birlikte hanın üst katındaki konaklama bölümünün batıya bakan camekanlı kemerindeki Gotik unsurlar ve kuzeydeki cümle kapısının üstünde yer alan balkondaki Barok etkiler, hanın yapıldığı dönemin eklektik üslubunu yansıtmaktadır (Çam, 2006).

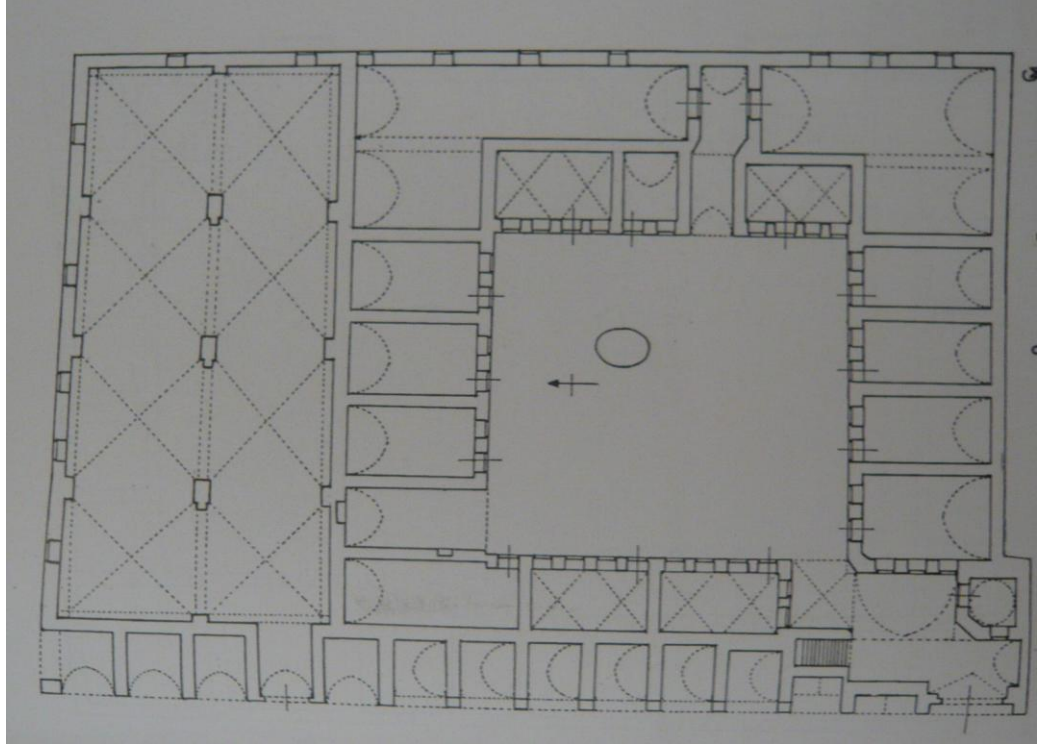
Elbeyli Han (İnceoğlu Han)

Şahinbey ilçesinde Uzunçarşı Caddesi üzerinde bulunan hanın, XIX. yüzyılın sonu veya XX. yüzyılın başında yapıldığı tahmin edilmekle birlikte, kesin inşa tarihi bilinmemektedir (Şekil 5.41). Osmanlıların son döneminde şehir tamamen ticari yapılarla dolduktan sonra inşa edildiği için yer darlığı yüzünden üç katlı olarak yapılmıştır. Bunun yanı sıra hanla aynı üslupta ve eş zamanda yapılmış bir de

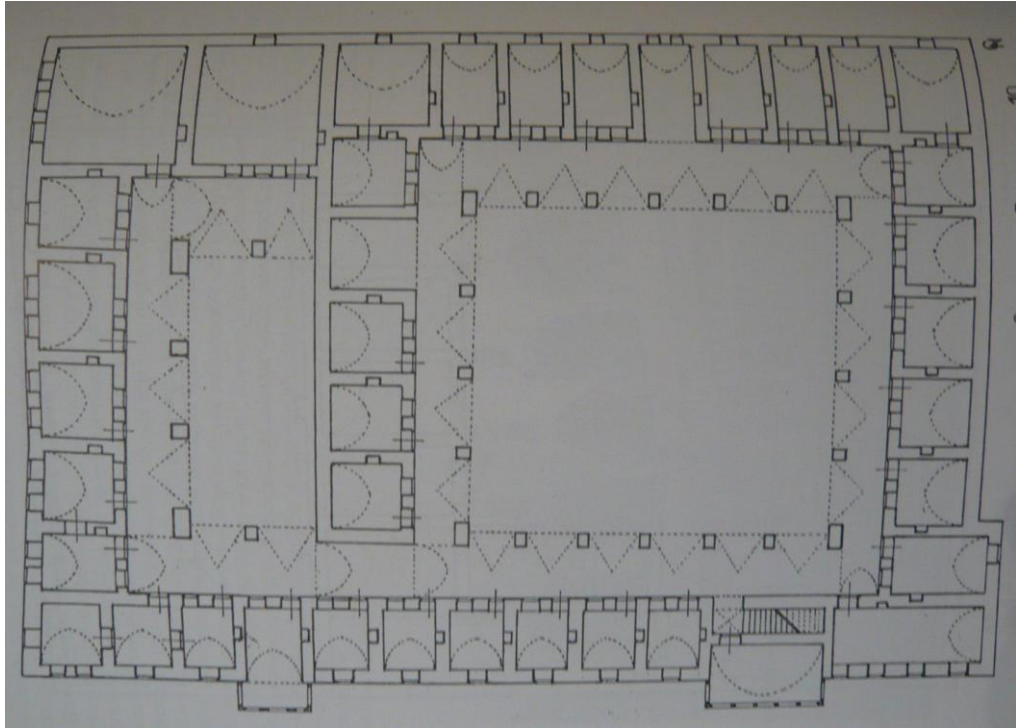
sabunhane bulunmaktadır. Bu yönüyle Kürkçü Han ile benzerlik göstermektedir. Han ve sabunhanenin ayrı girişleri olmasına rağmen ikinci katta ara bir geçitle iki yapı birbirine bağlanmıştır. Kuzey-güney doğrultusunda geniş bir dikdörtgen alan üzerine oturmuş olan binanın kuzey kısmı sabunhane, güneydeki daha geniş kısmı ise han olarak kullanılmıştır (Şekil 5.42). Ayrıca batı cephesindeki cadde üzerinde on iki tanesi han, üç tanesi sabunhane bünyesinde olmak üzere on beş adet dükkan bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı dükkanlardan bazıları caddeye paralel, bazıları ise caddeye dik beşik tonozlarla örtülmüştür. Han, yaklaşık 15,70 m. x 14,00 m. ölçüsündeki üst katı açık bir avlunun dört tarafında üç kat halinde sıralanan odalardan oluşmaktadır (Şekil 5.43). Avluya, hanın batı cephesinin güney ucuna yerleştirilen haşmetli bir kapıdan girildikten sonra beşik tonoz örtülü bir mekandan geçilerek ulaşılmaktadır. Sabunhanenin zemin katına ise batıda kaleye bakan büyük ve süslemeli bir kapıdan girilmektedir. Sabunhanenin zemin katı, dikdörtgen kesitli üç tane serbest ayak ile bunların yan duvarlardaki karşılıklarına yerleştirilmiş olan gömme ayaklar üzerine oturtulan çapraz tonoz örtülü geniş bir mekandan oluşmaktadır (Çam, 2006).

Şekil 5.41 : Elbeyli Han batı cephesinden görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Şekil 5.42 : Elbeyli Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

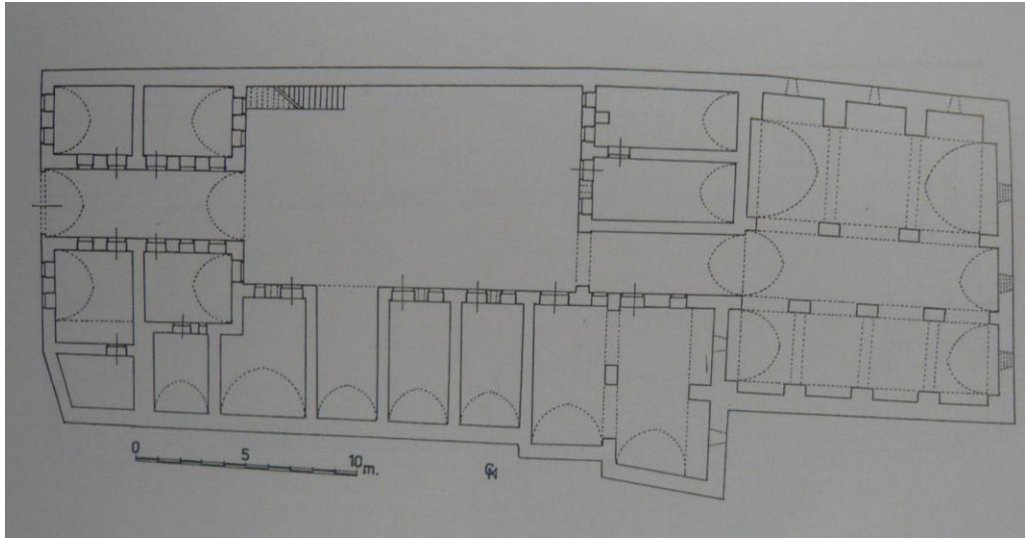

Şekil 5.43 : Elbeyli Hanı üst kat planı (Çam, 2006).

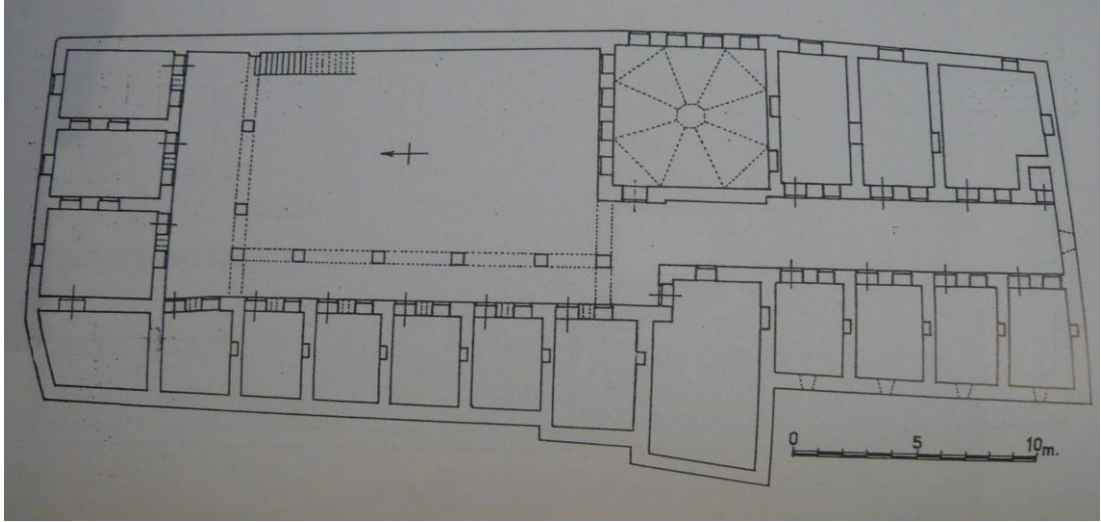
Bina bütünüyle kesme kefeki taştan yapılmıştır. Hanın tamamında ikinci kat pencereleri basık kemerli olduğu halde, üçüncü kat pencereleri düz atkılıdır (Çam, 2006).

Gümrük Hanı

Şahinbey ilçesinde Eski Gümrük Caddesi'nde yer alan han, 1873-78 yılları arasında yapılmış olup, tek avlulu, çift katlı şehir hanları grubuna girmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda dar ve çarpık bir dikdörtgen plan üzerine oturtulmuş olan binaya, kuzey cephesindeki geniş bir kapıdan girilmekte ve beşik tonoz örtülü bir dehliz ile iç avluya geçilmektedir (Şekil 5.44). Avlunun doğu cephesi hariç bütün cephelerinde odalar bulunmaktadır. Güney kanadında yer alan ahıra ise güney kanadın batı ucunda yer alan bir dehlizden geçilerek girilmektedir. Alt katı meydana getiren odaların hepsi kesme taştan yapılmış olup, odalar beşik tonoz ile örtülmüştür. Tamamıyla yolcular için yapılmış olan üst kat, kuzey, güney ve batı kanadına yerleştirilmiş olan mekanlardan oluşmaktadır (Şekil 5.45). Kuzey ve batı kanatlarının önünde boydan boya, güney kanadının ise üçte birlik kısmında bir revak sıralanmıştır. Kare planlı yığma ayaklara oturtulmuş olan bu revakların örtüsü, ahşap direkler üzerine düz tavanlıdır. Üst kat odaları, Antep hanlarının çoğunda olduğu gibi ahşap kirişler üzerine oturan düz tavanlarla örtülmüştür (Çam, 2006).

Şekil 5.44 : Gümrük Hanı alt kat planı (Çam, 2006).

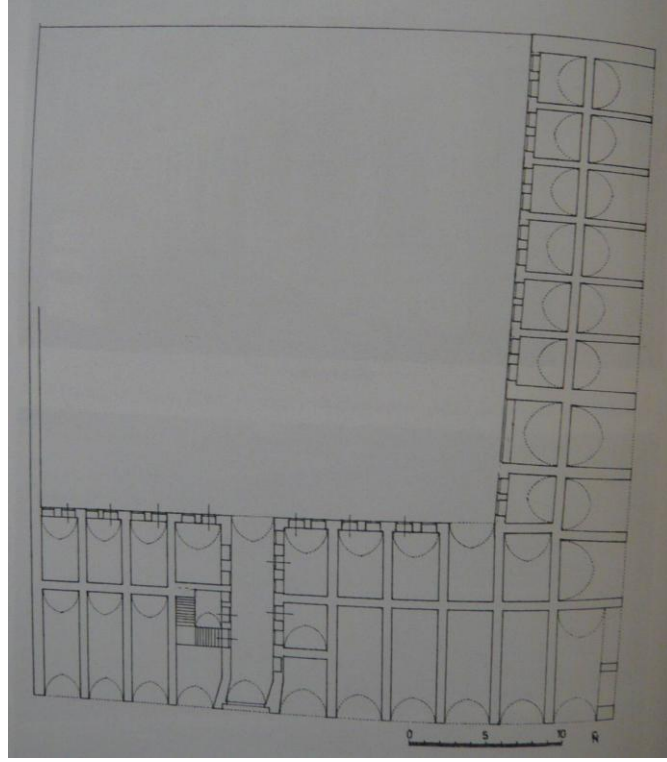
Şekil 5.45 : Gümrük Hanı üst kat planı (Çam, 2006).

Güven Hanı

İsmetpaşa Mahallesi Belediye Caddesi üzerinde yer alan han, 1906 yılında iki katlı bir iş ve yolcu hanı olarak inşa edilmiştir (Şekil 5.46). Yaklaşık 26,50 m. x 31,00 m. ölçüsünde bir avlusu bulunan han, güneydeki ana caddeye açılan taç kapının doğusunda beş, batısında dört ve doğudaki ara sokağa açılan dokuz dükkana sahiptir. Avluya güney kanadın ortasına yerleştirilmiş olan bir taç kapıdan girilmektedir. Avluyu doğu ve güney yönlerinde “L” şeklinde saran odalardan oluşan yapının üst katı da hemen hemen zemin kat ile aynı düzene sahiptir. Tek fark odalara geçit sağlayabilmek için, ön tarafta 3,25 m. genişliğe sahip bir revakın bulunmasıdır. Bu revaklar kare planlı yığma ayaklar üzerine oturan sivri kemerlerden oluşmaktadır (Şekil 5.47) (Çam, 2006).

Şekil 5.46 : Güven Hanı güney doğudan görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

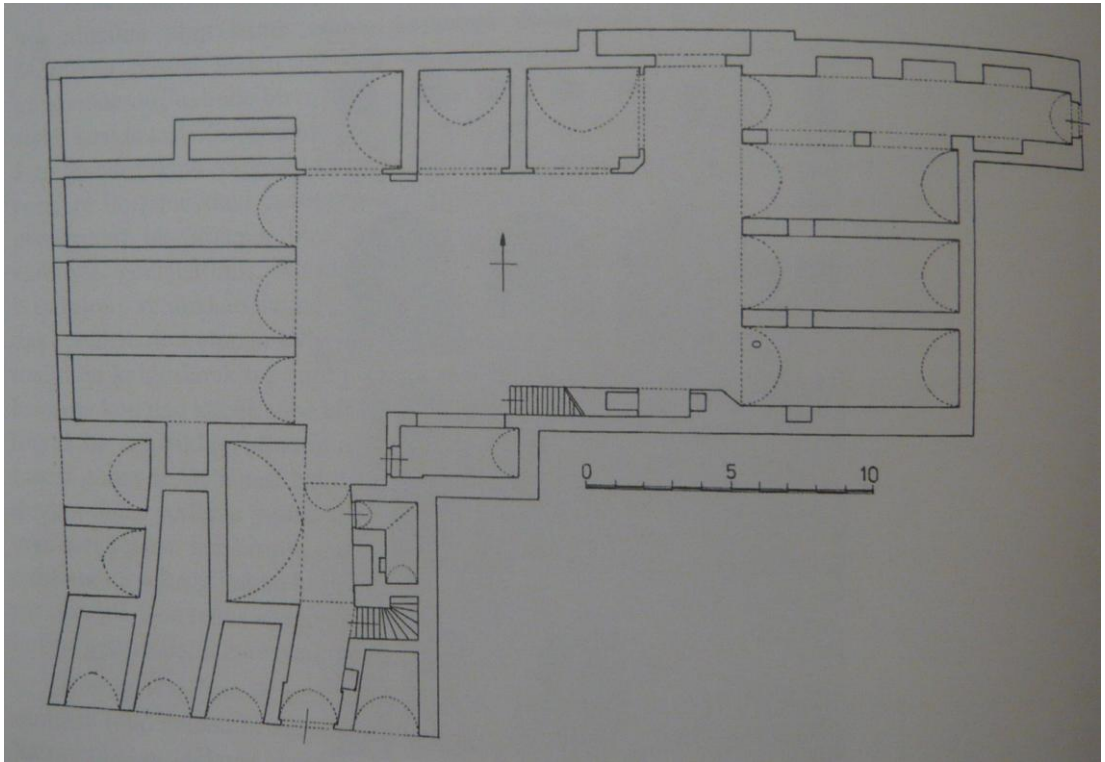
Şekil 5.47 : Güven Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Kumruoğlu Hanı

Kumruoğlu Hanı, Şahinbey ilçesine bağlı İsmetpaşa Mahallesi'ndeki Belediye Caddesi üzerinde yer almaktadır (Şekil 5.48). Üç katlı olan hanın, zemin katı ve birinci katı XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, ikinci katı ise XX. yüzyılın başında yapılmıştır. Hanın güney ve batı cepheleri üç katlı olmakla birlikte diğer cepheleri iki katlıdır. Binaya, güneyindeki ana caddeye ve kuzeydoğusundaki ara sokağa açılan iki kapıdan girilmektedir. Zemin katta altı adet dükkan ve avluya bakan dokuz adet oda bulunmaktadır (Şekil 5.49). Alt kat tamamen kesme kefeki taştan yapılmış olup mekanlar, sivri beşik tonozlarla örtülmüştür (Çam, 2006).

Şekil 5.48 : Kumruoğlu Hanı güney cephesinden görünüm, 1987 (Çam, 2006).

Şekil 5.49 : Kumruoğlu Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Hanın birinci katı birbiriyle ilişkisiz iki bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerden biri avlunun doğusundaki odaların üstünde yer alan ve avlunun güneyindeki merdivenle ulaşılan bölümdür. Bu odaların önünde alt kattan farklı olarak odalara geçişi sağlayan dört kemer gözlü, düz tavan örtülü bir revak yer almaktadır. Birinci katın ikinci bölümü ise avlunun güney ve batı kanadında yer almaktadır. Kumruoğlu Hanı'nın ikinci katı da birinci kat gibi iç avlunun güney ve batı kanadını oluştururken, plan ve örtü düzeni olarak da birinci katla benzerlik göstermektedir(Çam, 2006).

Süsleme olarak kullanılan tek öge caddeye açılan cümle kapısı ve dükkan cephelerindeki ardışık dizilişteki siyah beyaz taş kullanımıdır. Aynı taş dizilimine avluya bakan birinci kat cephelerinde de rastlanmaktadır (Çam, 2006).

Kürkçü Han

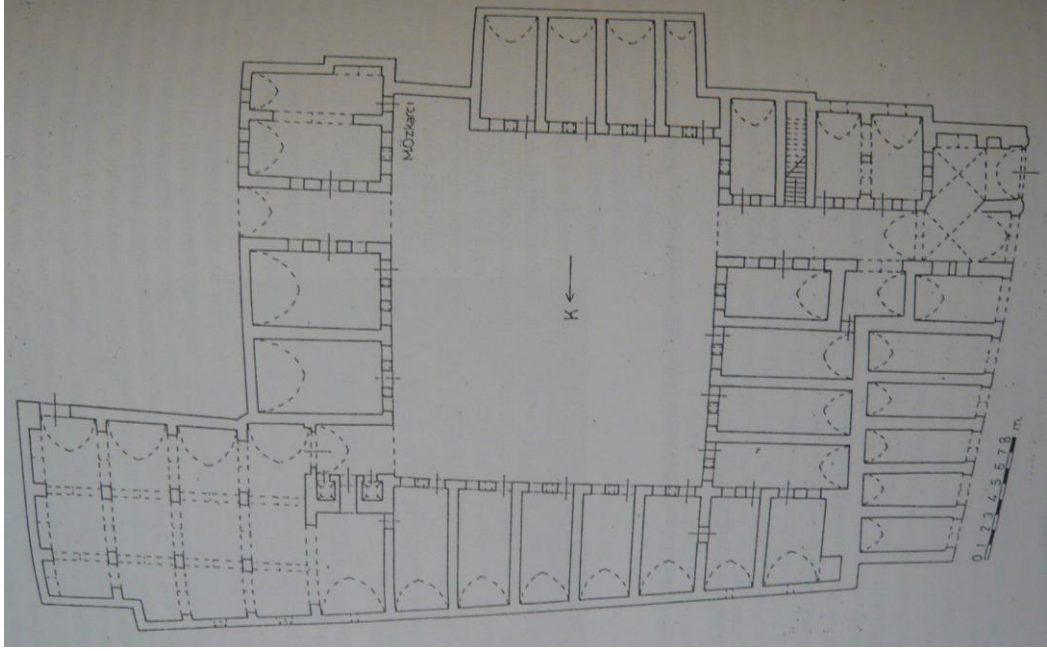
Şahinbey, Boyacı mahallesinde 1890 yılında yapılmış olan Kürkçü Han, sabunhanesi ile birlikte düşünüldüğünde Antep'in en büyük hanlarından (Şekil 5.50). İki katlı olan han kısmı ile üç katlı olan sabunhane kısmı Kürkçüyan Hanna tarafından aynı mimari özelliklerde yaptırılmıştır (Çam, 2006).

Şekil 5.50 : Kürkçü Hanı güneyden görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Han bölümü doğu-batı istikametinde uzanan, düzgün olmayan bir plana sahiptir (Şekil 5.51). Birçok handa olduğu gibi Kürkçü Han'ın işlek caddeye bakan cephesine de beşik tonoz örtülü dükkanlar yerleştirilmiş olup bu dükkanların sayısı yedidir. Revaklarla avluyu daha da daraltmamak amacıyla kare planlı avluya revak

konulmamıştır. Zemin katın doğu kanadı, kuzeyden itibaren bir ahır girişinden, dört odadan ve doğudaki sabunhane bölümüne bağlantıyı sağlayan bir dehlizden meydana gelmiştir. Ahır kısmı, ikişerli üç sıra halinde dizilen altı ayak üzerine oturtulan, kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozlu dört sahnın halinde düzenlenmiştir(Çam, 2006).

Şekil 5.51 : Kürkçü Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Hanın ikinci katına, zemin katın güneybatı köşesindeki bir merdivenle ulaşılmaktadır. Avluyu dört bir yandan kuşatan ahşap kirişler üzerine düz tavanlı revak, üst kat odalara geçişi sağlayan bir sofa konumundadır. Hanın doğu kanadında, ebadı birbirine çok yakın dikdörtgen planlı altı oda ile ahır kısmının üstüne denk gelen bölümde bir dehlizin iki tarafına yerleştirilmiş odalar grubu bulunmaktadır. Hanın bütün kapı ve pencerelerinde olduğu gibi bu odaların kapı ve pencereleri basık kemerlidir (Çam, 2006).

Hanın tamamı, hafif kirli sarı renkteki kefeği kesme taştan yapılmış olup, odaların ve mekanların tamamına yakın bölümü beşik tonozlarla örtülmüştür. XIX. yüzyıl öncesinde yapılan hanlar, düz toprak damlı olduğu halde Antep'teki bütün son dönem Osmanlı hanları gibi bu yapı da kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür (Çam, 2006).

Kürkçü Han'ın sabunhanesi, doğuda binaya bitişik olarak, 1887 yılında yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir iç avlunun dört tarafında sıralanan

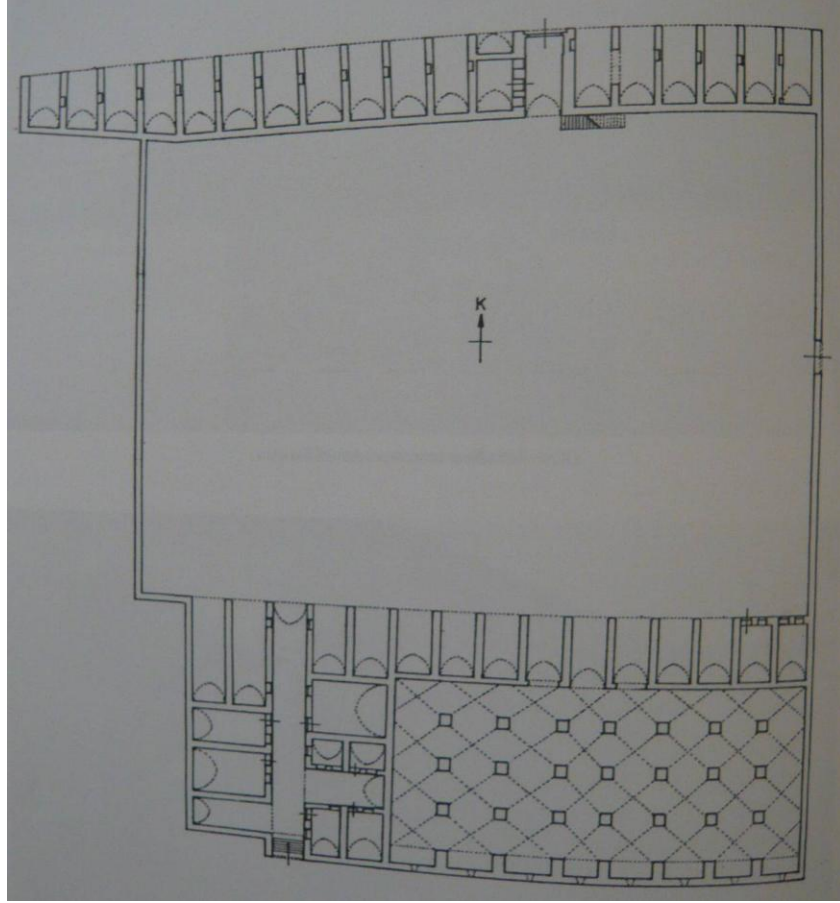
odalardan ve caddeye açılan dükkanlardan meydana gelen sabunhanenin büyük bölümü üç katlıdır. Sabunhaneye, üç tarafı siyah-beyaz taşlarla kuşaklar halinde kaplanmış olan güneydeki sivri kemerli, yüksek bir kapıdan girilmektedir. Çapraz ve beşik tonozlu bir dehliz geçilerek ulaşılan dikdörtgen planlı bir avlunun doğusunda, sabunhanenin depo kısmı ve idare odaları, kuzeyinde, kare planlı ayaklar üzerine oturan çapraz tonozlarla örtülmüş büyük mekanlar, batı ve güney tarafında ise odalar bulunmaktadır. Sabunhanenin üçüncü katında, sabun pişirilen kazanların ve pişmiş sabunların konulduğu depolar bulunmaktadır (Çam, 2006).

Maarif Han (Şıra Hanı)

1900’lü yılların başında Belediye Caddesi üzerinde, eğitime katkı sağlamak amacıyla yerel yöneticilerin girişimiyle yaptırılmış olan han, dikdörtgene yakın bir plana sahip avlunun kuzey ve güneyine yerleştirilen mekanlardan oluşmuştur (Şekil 5.52). Kuzey ve güney yönlerinden iki kapıyla girilen hanın kuzey kanadı iki, güney kanadı ise tek katlıdır. Çift katlı yapılan kuzey kanadının alt katında avluyla bağlantısı olmayan dükkanlar bulunurken, üst katta ise bir revakın arkasına yerleşmiş olan odalar bulunmaktadır (Şekil 5.53) (Çam, 2006).

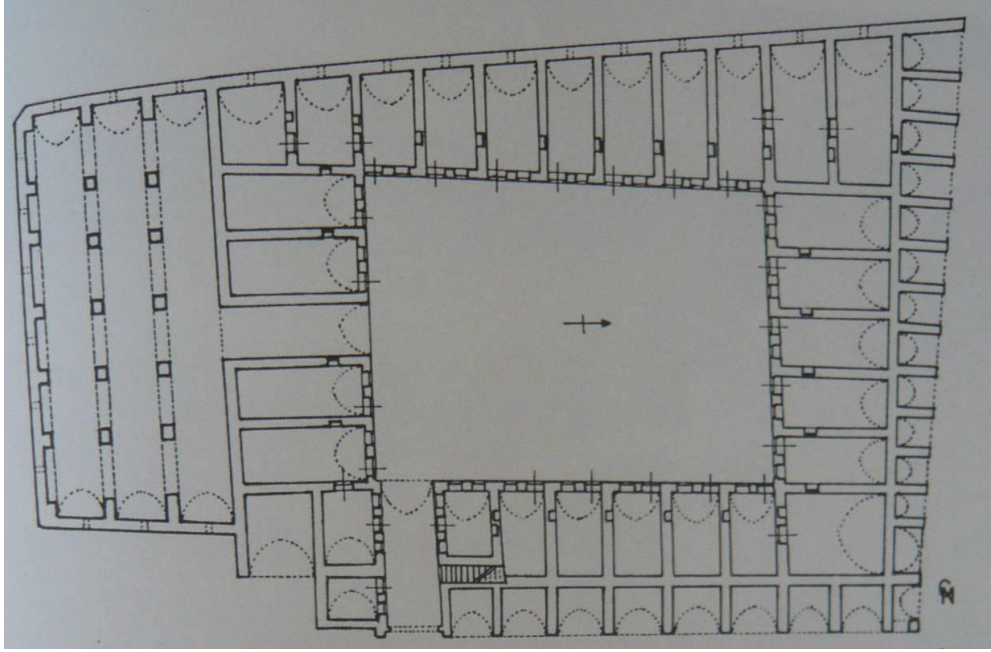
Şekil 5.52 : Maarif Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Şekil 5.53 : Maarif Hanı kuzeyden görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

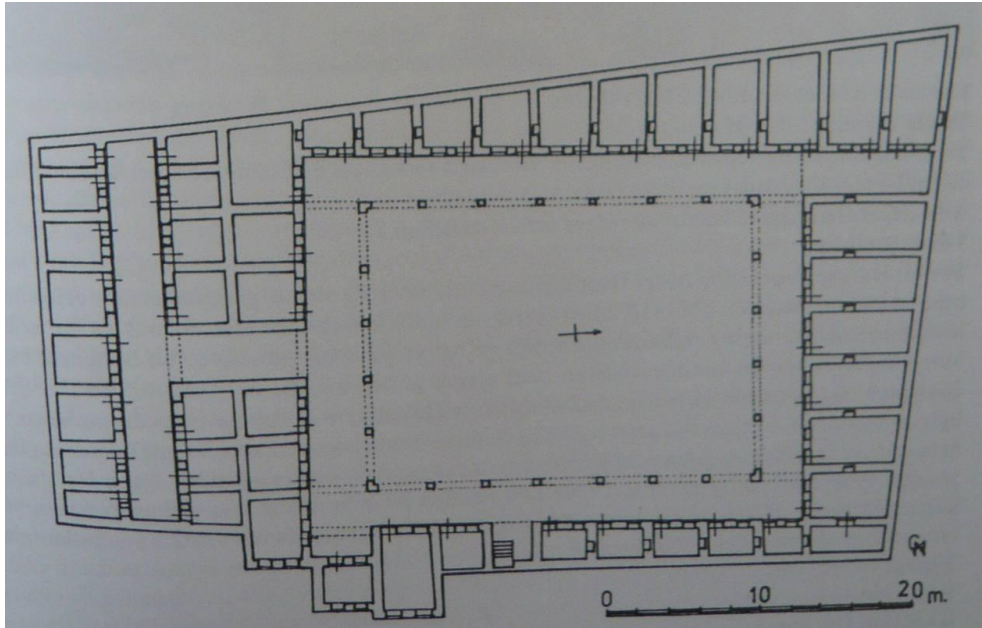
Millet Hanı (Aziziye Han)

1868-69 yıllarında Aşçıoğlu Kaspar Kevork tarafından Karagöz mahallesinde kaleye yakın en işlek cadde olan Gümrük Caddesi üzerinde yaptırılmış olan han, iki katlı olarak inşa edilmiş bir handır. Bina müstakil bir ahır kısmı bulunan tek avlulu iki katlı hanlar grubuna girmektedir (Şekil 5.54). Fransızlara karşı yapılan Antep Müdafaası sırasında cezaevi olarak kullanılan hanın üst katı ve ahır bölümü, müdafaası sırasında top gülleleriyle oldukça hasar görmüştür. Hana doğudaki caddeye açılan siyah-beyaz taş sıralarıyla kaplanmış bir taç kapıdan girilmekte ve bir dehlizi takiben ortadaki dikdörtgen avluya ulaşılmaktadır. Zemin katta avlunun etrafında revak mevcut değildir. Hanın güneyinde bulunan 10,50 m. x 24,00 m. ölçüsündeki ahır bölümü 1950’li yılların başında tamamen değiştirilmiştir (Çam, 2006).

Şekil 5.54 : Millet Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Antep Müdafaası'ndaki çatışmalar nedeniyle harap olan üst katın, dört yandan revaklarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 5.55). Ayrıca 1895-1900 yılları arasında çekilmiş olan fotoğraflardan oluşan Abdülhamid Albümlerindeki bir fotoğraftan elde edilen bilgiye göre, hanın ortadaki koridorunun tam ortasında sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeli bir aydınlık feneri bulunmaktadır (Çam, 2006).

Şekil 5.55 : Millet Hanı üst kat planı (Çam, 2006).

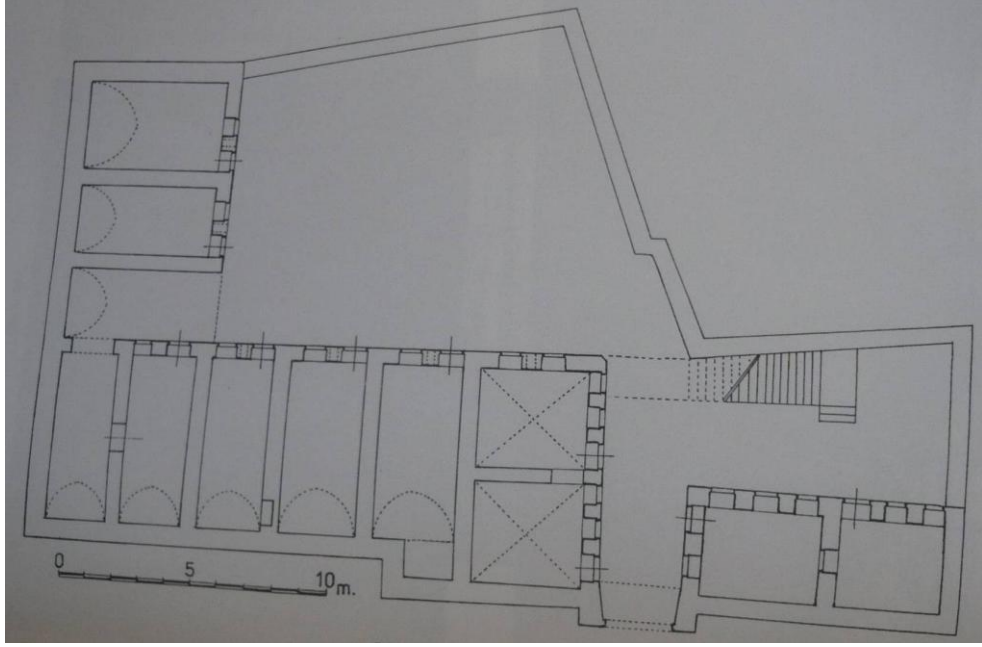
Malzeme olarak hanın bütününde kirli sarı renkteki kefeki taş kullanılmıştır. Bununla birlikte bütün kapı ve pencereler basık kemerlidir. Ana caddeye bakan taç kapısında uygulanan iki renk taş işçiliği dışında süsleme anlamında oldukça sade bir handır (Şekil 5.56) (Çam, 2006).

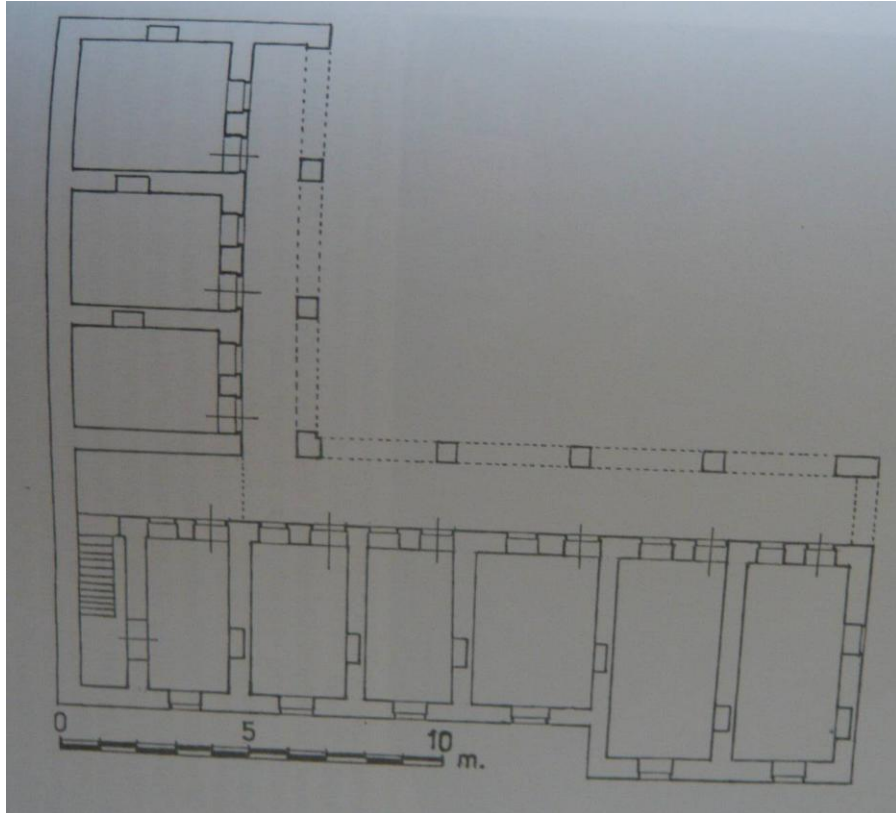
Şekil 5.56 : Millet Hanı avludan görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Şeker Hanı

Karatarla mahallesi Eskisaray Caddesi üzerindeki Şeker Hanı'nın gayri muntazam bir avlunun kuzey ve doğu cephelerine iki kat şeklinde yerleştirilen odalardan oluşmuş olması ve kemer şekilleri dikkate alınarak, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde veya XX. yüzyılın başında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kuzeydeki sadece kemerden ibaret bir kapıdan ve dar bir tonozun altından geçilerek önce “L” şeklinde bir ön avluya, buradan da bir merdiven ve bir kemer altından geçilerek güneydoğudaki daha geniş avluya ulaşılmaktadır (Şekil 5.57, Şekil 5.58). Bütün pencereleri ve kapıları basık kemerli olan han tamamen beyaz renkli kesme taşlardan inşa edilmiştir. Özenli taş işçiliğine rağmen Şeker Han, zemin katın avluya bakan cephesinin siyah beyaz taş kuşaklar halinde kaplanmış olması ve profilli kemer tablaları dışında bir süslemeye sahip değildir (Çam, 2006).

Şekil 5.57 : Şeker Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

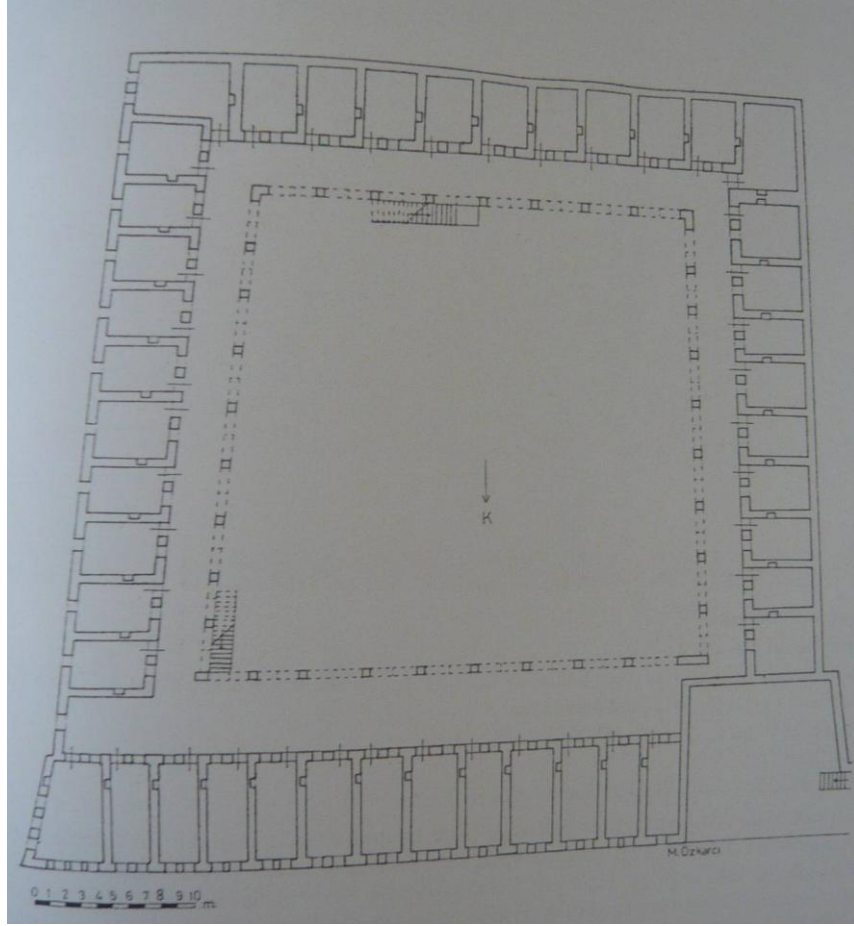
Şekil 5.58 : Şeker Hanı üst kat planı (Çam, 2006).

Tuz Hanı

İsmetpaşa mahallesindeki Tuz Hanı, ismi bilinen eski hanlardan biri olmakla birlikte XIX. yüzyıl ortalarında ciddi bir onarımdan geçerek yenilenmiştir. Gaziantep'teki tek avlulu çift katlı hanlardan olup caddeye bakan cephede dükkanlar yer almaktadır (Şekil 5.59). Ortasında bir kuyu bulunan avlunun zemin katının doğu kanadının büyük kısmı revaklı olduğu halde diğer taraflar revaksızdır. Avlunun güney kanadında ahır bulunmaktadır. Yine güney kanattaki bir merdivenle ulaşılan üst kat avluyu dört taraftan kuşatan revaklardan ve bunların arkasına yerleştirilmiş olan odalardan meydana gelmektedir (Şekil 5.60). Üst katın kuzey batı köşesinde geniş bir alanı kaplayan ve Antep'te "Yüce Kahve" olarak bilinen kahvehanenin girişi batıdaki caddeden çıkılan merdivenlerden sağlanmıştır. Tamamı kesme kefeki (keymih) taştan inşa edilmiş hanın cephesinde süsleme mevcut değildir (Çam, 2006).

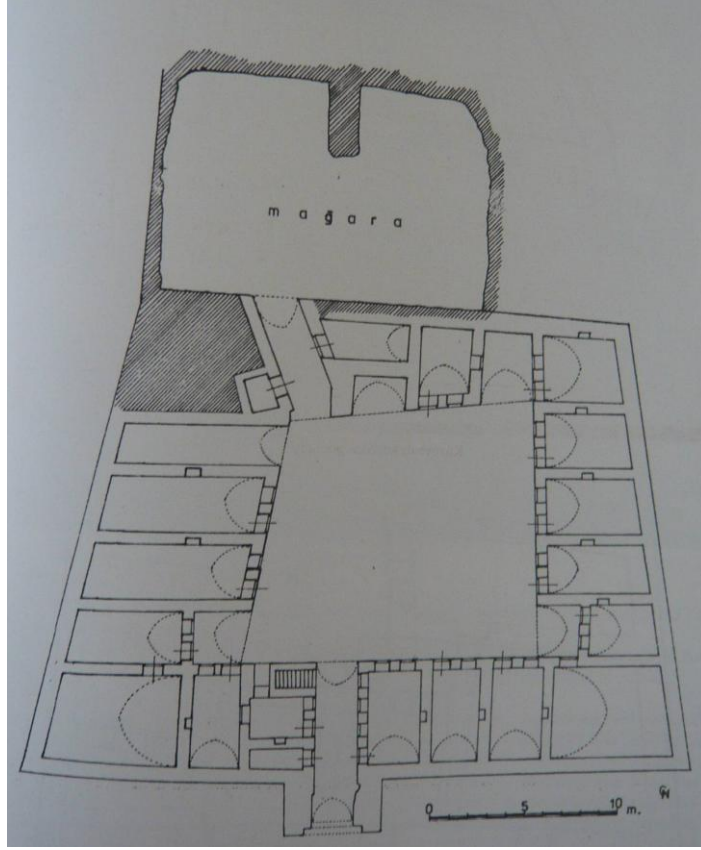
Şekil 5.59 : Tuz Hanı caddeye bakan cepheden görünüm, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Şekil 5.60 : Tuz Hanı zemin kat planı (Çam, 2006).

Yüzükçü Han

Antep'in iş ve ticaret merkezi konumundaki Uzunçarşı'da yer alan han, XVIII. yüzyılda yapılmış olmasına rağmen 1897 yılında kapsamlı bir tadilatın geçirilerek büyük ölçüde yenilenmiştir. Binanın doğu ve güney kısımları tek katlı, kuzey kısmının tamamı ve batı kısmının yarısı iki katlıdır. Batıdaki bir kapıdan girilen hanın kuzeyinde iki tane küçük oda ile bir merdiven ve güneyinde bir tane büyük oda bulunan bir dehlize geçilmekte, buradan da avluya ulaşılmaktadır (Şekil 5.61). Hanın doğusunda bulunan bir dehlizden geçilip mağara şeklindeki ahır kısmına ulaşılmaktadır. Mağaranın ortasında doğal kayanın etrafının oyulmasıyla elde edilen bir ayak mağaraya destek vermektedir. İşçilik, zaman ve arsadan tasarruf etmek amacıyla Antep hanlarında çok kullanılan bu mağara şeklindeki ahırlardan çıkarılan taşlar hanın inşasında kullanılmaktadır. Han tamamen, Anteplilerin havara adını verdikleri, güneşi görünce sertleşen ve rengi beyazdan saman sarısına dönen kalker taştan yapılmıştır. Taban kısmında ise havara taşının daha sert ve dayanıklı bir cinsi olan keymih taşı kullanılmıştır (Çam, 2006).

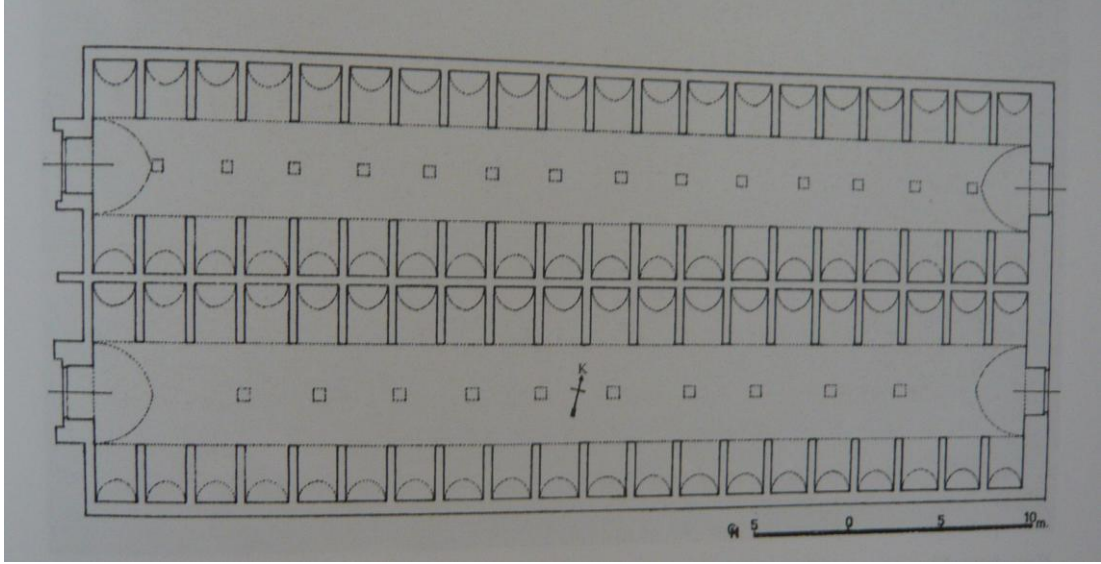

Şekil 5.61 : Yüzükü Han zemin kat planı (Çam, 2006).

Kemikli Bedesten

Şahinbey ilçesinde Şehitler Caddesi ile Yeni Çarşı arasında bulunan ve 1860'lı yılların başında yapıldığı öngörülen Kemikli Bedesten, yan yana yerleştirilen iki bölümden oluşmuştur (Şekil 5.62). Kuzeydeki bölüm Aziziye, güneydeki ise Mecidiye adıyla bilinmektedir. Bu durum, yapının inşasına Abdülmecid zamanında başlanıp Abdülaziz zamanında bitirilmiş olduğunu ifade etmektedir (Çam, 2006).

Bedestenin, Kemikli Bedesten olarak adlandırılmasının nedeni, temel kazıları sırasında insan kemiklerine rastlanmış olmasıdır. Bedesten doğu-batı doğrultusunda uzanan, her biri içten içe yaklaşık 46,15 m. uzunluğundaki yan yana iki sokağın etrafına yerleştirilmiş olan dükkanlardan meydana gelmektedir. Toplam 80 adet dükkanın yer aldığı bedestende sokaklar ve bu sokaklara açılan dükkanlar beşik tonoz örtü ile örtülmüştür. Dükkanların her birinin genişliği 1,90 m., uzunluğu 2,70 m. civarında olup, sokağın genişliği 5,20 m.'yi bulmaktadır. Kuzeydeki bedesten 14, güneydeki bedesten ise 10 adet kare planlı aydınlatma delikleri ile aydınlatılmıştır. Tamamı kesme kefeki taştan yapılan bedestenin üzerinde süsleme bulunmamaktadır (Çam, 2006).

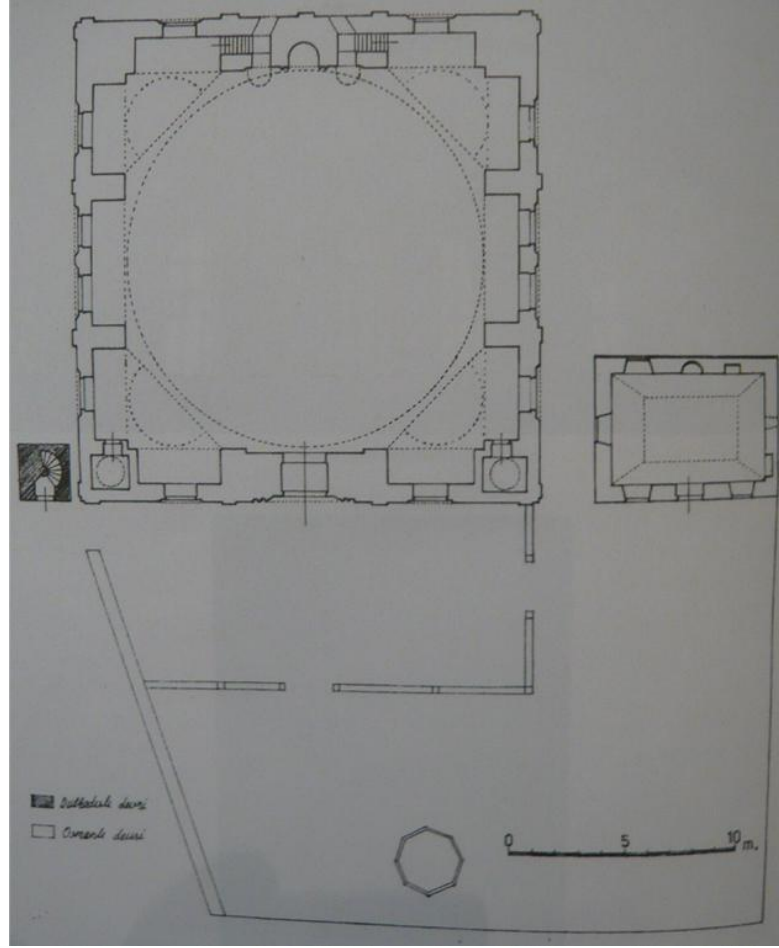

Şekil 5.62 : Kemikli Bedesten planı (Çam, 2006).

5.5.2.3 Dini yapılar

Alaüddevle Camisi

Karagöz mahallesindeki Uzunçarşı'da yer alan cami, halk arasında Alidola Camisi adıyla bilinmektedir. 1480-1515 yıllarında yapılmış olan camiden yalnızca minaresi kalmış olmakla birlikte yeni cami 1903-1906 yılları arasında yapılmıştır. Mimarı Armenak adlı bir Ermeni olan bu cami, son cemaat yeri bulunmayan bir harim ile onun batısında, ayrı bir bina olarak yapılan bir mescitten meydana gelmiştir (Şekil 5.63). Kuzey kenarında bir şadırvan bulunan geniş bir avlu, üç tane kapısı bulunan demir parmaklıkla ikiye bölünerek, harime bitişik korumalı bir alan oluşturulmuştur. Bu alan gerektiğinde son cemaat yeri olarak kullanılmak üzere yapılmıştır. Harim dıştan dışı 19,70 m. kenarı olan kare planlı yekpare bir mekandan ibarettir. Beyaz kesme taştan yapılmış olan cami, yüksek bir çokgen kasnak üzerine oturan 15,20 m. çapındaki bir kubbe ile örtülmüştür (Şekil 5.64). Kuzey cephesi siyah-beyaz kuşaklar halinde mermerle kaplanan camiye, yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapının üstüne ikiz pencere yerleştirilmiş olup, onun da üstünde yonca yaprağı şeklinde bir menfez bulunmaktadır. Taçkapının düzeni XX. yüzyılın başında Batı etkisiyle meydana gelen karma üsluba uygun olup, Antep'teki tek örnektir (Çam, 2006).

Şekil 5.63 : Alaüddevle Camisi planı (Çam, 2006).

Şekil 5.64 : Alaüddevle Camisi cephesi, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Alaüddeve Camisi, diğer Antep camileri gibi cephedeki iki renk taş işçiliğine sahiptir. Bununla birlikte pencerelerin pervazları da siyah ve beyaz taşların ardışık olarak sıralanmasıyla oluşturulmuştur (Çam, 2006).

Esenbek Camisi

Şehreküstü semtinde yer alan caminin, XVII. yüzyılın sonlarında yaptırıldığı bilinmekle beraber, son halini 1880'li yıllarda almıştır. Bu dönemde yapılan eklemeler arasında, XIX. yüzyıl sonunda İstanbul'da görülen batı etkisiyle yapılmış süslemelerin minber altındaki mermer panoda kullanılmış olması bulunmaktadır. Ayrıca minberin yanındaki sütunun başlığı da son dönem Osmanlı tarzına uygundur. XIX. yüzyılda eklemeler yapıldığını gösteren başka bir unsur doğudaki bir pencerenin kilit taşının, pencereye gotik dilimli kemer havası verecek şekilde aşağıya doğru incelererek devam etmesi ve bir püskül ile son bulmasıdır (Çam, 2006).

Karagöz Camisi

Karagöz mahallesinde yer alan caminin son halini 1758 yılında aldığı bilinmekle birlikte 1895-1900 yıllarına ait fotoğrafların yer aldığı Abdülhamit Albümlerindeki bir fotoğrafta caminin minaresi gözükmemektedir. Bu durum minarenin en azından üst kısmının 1900 yılından sonra yeniden yapıldığını göstermektedir. Minarede bulunan kurşun izleri ise minarenin Antep Müdafaası'ndan önce yapıldığını göstermektedir. Son cemaat yerinin batısında bulunan minare dam seviyesine kadar kare sonrasında çokgen gövdeli olarak devam ederken, hafif yivli petek ve alemle sona ermektedir. Şerefe altındaki mukarnaslar nispeten incelmış, mukarnasların altına kabaklar ve çini tabaklar yerleştirilmiştir. Minare korkuluğunu meydana getiren her bir pano değişik geometrik desenlerle kafes tekniğinde işlenmiştir. Minarenin petek ve külah kısmı ise yivlidir (Çam, 2006).

Kara Tarla Camisi

Karatarla mahallesinde bulunan caminin yapılış tarihi 1775 olmakla birlikte, Antep Müdafaası sırasında yıkılan minarenin külah kısmı o dönemde tekrar yapılmıştır. Ayrıca cami XX. yüzyılın başlarına kadar toprak düz damlı iken Cumhuriyet döneminde kiremit kaplı çatı ile örtülmüş ve doğuda minarenin yanına bir oda eklenmiştir (Çam, 2006).

Ömer Şeyh Camisi

XVII. yüzyılda yaptırılıp, 1700 yılında yenilenmiş olan caminin minaresi, 1922-24 yılları arasında inşa edilmiştir. Antep Müdafaası sırasında yıkılan ve belirtilen tarihlerde mahalle halkı tarafından yeniden inşa ettirilen minare, bölgesel geleneği devam ettirecek tarzda yapılmıştır. Şerefe altına, geçişlerde mukarnasların yerine çok sayıda ince pahlı silme kullanılmış, onların altına palmet ve zincireklerden meydana gelen iki kuşak yerleştirilmiştir (Çam, 2006).

5.5.2.4 Su yapıları

Arasa çarşısındaki çeşme

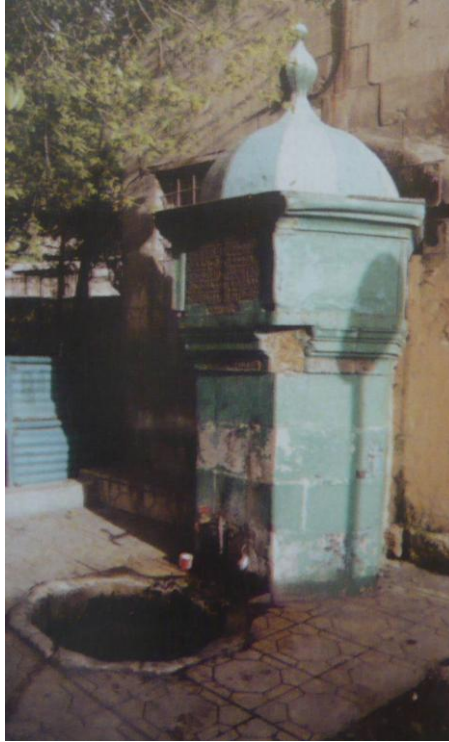
Gaziler Caddesi üzerinde bulunan ve mevcut halini 1923 yılında alan çeşmenin yerinde, 1923 yılından önce, yer altında olduğu bilinen bir kastel bulunmaktadır. Bu kastel Antep Müdafaası'na kadar kullanılmaya devam etmiş, kurtuluşu takip eden günlerde yerine zabıta karakolu ve çeşme yapılmıştır. Yaklaşık 1,30 m. genişliğinde, 0,60 m yüksekliğindeki bu duvar çeşmesi açık pembe renkli mermer bir levhadan ve onu çerçeveleyen pahlı bir kornişten meydana gelmektedir (Şekil 5.65). Suyu levhanın ortasına yerleştirilmiş olan bir musluktan akan çeşmenin, mermer levhanın dört köşesi çeyrek daire şeklinde kabartmalarla süslenmiş, levhanın ortasına üç adet küçük rozet işlenmiştir (Çam, 2006).

Şekil 5.65 : Arasa çarşısındaki çeşmenin cephesi, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Kumandan Çeşmesi

Seferpaşa mahallesinde bulunan ve 1915 yılında yaptırılan meydan çeşmesi, örneğine rastlanmayan bir tarzda, her kenarı 0,80 m. olan 1,90 m. yüksekliğindeki altıgen bir kule biçiminde yapılmıştır (Şekil 5.66). Çeşmenin alt kısmı ve içindeki tekne kısmı taştan, dış kaplaması ve külah bölümü ise ahşaptandır. Yazıların yer aldığı panoların da ahşap olmasının yanı sıra çeşmenin altında suyun biriktiği yalak kısmı ise altıgen planlıdır (Çam, 2006).

Şekil 5.66 : Kumandan Çeşmesi, tarih bilinmiyor (Çam, 2006).

Osmaniye Kasteli

İsmetpaşa mahallesinde Kemikli Bedesten'in karşısında yer alan kastel, bedestenle birlikte 1859-1864 yılları arasında yapılmıştır. Sokak seviyesinden aşağı kotta bulunan kastele, dört taraftan 5-6 basamakla inilmektedir. Ortasında bir su kaynayan havuzun bulunduğu çeşme, 1950'li yıllarda havuzun kaldırılması ve kuzey duvara musluklar yerleştirilmesi ile şimdiki şadırvan halini almıştır (Çam, 2006).

Tekke Cami Çeşmesi

Suyabatmaz mahallesinde Buğday Arasası meydanındaki çeşme 1906 yılında inşa edilmiştir. Caminin doğusunda son cemaat yeri ile hela arasında, duvara yerleştirilmiş durumda olan çeşme sivri kemerli ve dar bir nişten oluşmaktadır. Sivri

kemerin iki yanında siyah taşlara da yer verilmiştir. Nişin içinde gülkurusu rengindeki mermer levha üzerinde talik hatla yazılmış dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Çam, 2006).

5.6 Gaziantep'teki Mimari Yapıların Özelliklerine Dair Değerlendirme

Gaziantep'te, araştırmanın konusu olan dönemin mimarisine bakıldığında Cumhuriyet'in ilanına kadar ticari yapıların inşası ağırlık kazanmıştır. Ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması nedeniyle han yapıları, çarşılar ve bedestenler önemli mimari unsurlar olarak kent dokusunda yer almışlardır. Bu dönemde inşa edilen hanların genellikle avlulu ve iki ya da üç katlı olduğu gözlenmiştir. Hanlarda kullanılan ve yöredeki ocaklardan çıkarılan taşlar (havara, keymih, karataş vb.) ve taş işçiliği malzeme ve yapım tekniği anlamında ortaklaşmaktadır. Hanların birçoğunun günümüze kadar ulaşması nedeniyle mimari özellikleri hakkında detaylı veriler elde edilebilmiştir.

Gaziantep'teki camiler genellikle XVI. yüzyılda inşa edilmiş olup, incelenen dönemde camilerdeki yapım faaliyetleri, savaş sırasında yıkılan camilerin yenilenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde inşa edilen ender camilerden biri olan Alaüddeve Camisi, XVI. yüzyılda yapılan ilk caminin yıkılması sonucu 1903 yılında yeniden yapılmıştır. Tek kubbeli olan ve son cemaat yeri bulunmayan caminin mimarisi, geleneksel Gaziantep camilerinden bu yönleriyle ayrılmaktadır. Bununla birlikte camide malzeme ve yapım tekniği anlamında geleneksel yöntemler kullanılmıştır.

Ele alınan dönemde cami inşasının az olmasına rağmen Gayrı Müslim azınlıkların yaptırdığı dini yapıların sayısında artış gözlenmektedir. Misyonerlerin maddi ve manevi desteği ile yaptırılan kiliselerden yalnızca üç tanesi (Surp Asdvadzadzin, Kendirli Kilisesi ve Aziz Bedros Kilisesi) günümüze ulaşmış olup, bahsi geçen bu kiliselerin mimari analizlerini yapmak mümkün olabilmektedir. Bahsedilen kiliseler dışında, görsel veya yazılı kaynak yetersizliği nedeniyle o dönemde yapılmış olan kiliselerin mimari özelliklerine ait veri bulunamamaktadır. Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Kurtuluş Camisi) ile Aziz Bedros Kilisesi (Ömer Ersoy Kültür Merkezi) tek kubbeli örtü sistemi ve malzeme kullanımı olarak birbirleriyle benzerlik gösterirken, Kendirli Kilisesi beşik çatı örtüsü ve cephe düzeni anlamında diğer iki kiliseden farklılaşmaktadır. Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve Aziz Bedros Kilisesi'ndeki siyah-

beyaz taş kullanımı, hanlarda da kullanılan yörenin geleneksel duvar örgü tekniğiyle örtüşmektedir.

Müslüman nüfusun okul yapımına ağırlık vermemesine karşın, gayri Müslimler, genellikle kiliselerin bünyesinde okul binaları inşa etmişlerdir. Ancak bu okulların hemen hemen hepsinin yıkılmış olması ve görsel ya da yazılı kaynak olmaması nedeniyle, sadece yapıldığı tarih ve bulunduğu semte dair sınırlı veriler elde edilmiştir.

Misyonerlerin yaptırmış olduğu okullar ve hastane ise geleneksel Gaziantep mimarisinden farklı bir mimari niteliğe sahiptir. Büyük dikdörtgen planlı bloklar halinde genellikle üç katlı yapılan bu binalarda kullanılan malzeme geleneksel taş malzeme olmasına karşın, bu yapılar ölçek olarak geleneksel mimari dokuyla uyumsuz olarak şehir merkezinden uzaktaki tepelerin yüksek noktalarında bağımsız olarak konumlandırılmışlardır. Ancak bu binaların plan yerleşimlerine ait bilgi bulunmamaktadır.

Bu araştırmanın konusu olan dönemde inşa edilmiş olan mimari yapılar, elde edilen verilere göre aşağıdaki çizelgede analiz edilmiştir (Çizelge 5.3);

Çizelge 5.3 :1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayri Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Mecidiye Hanı	X			X					X	X
Belediye Hanı	X			X					X	X
Bayaz Han	X			X					X	X
Elbeyli Han (İnceoğlu Han)	X			X					X	X
Gümrük Hanı	X			X					X	X
Güven Hanı	X			X					X	X
Kumruoğlu Han	X			X					X	X
Kürkçü Han		X		X					X	X
Maarif Hanı (Şıra Han)	X			X					X	X

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayri Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Millet Hanı (Aziziye)		X		X					X	X
Şeker Hanı	X			X					X	X
Tuz Hanı	X			X					X	X
Yüzükçü Han	X			X					X	X
Kemikli Bedesten	X			X						X
Alaüddevle Camisi	X			X						X
Arasa Çarşısındaki Çeşme	X			X						X
Kumandan Çeşmesi	X			X						X
Osmaniye Kasteli	X			X					X	X

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayrı Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orjinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Karanazarın Sabunhanesi (Büyük Pasaj)		X				X			X	X
Nersisyan Milli Okulu		X			X		X			
Hersisyan Okulu		X			X		X			
Nizipliyan Tankaran Okulu		X			X		X			
Hayganuşyan Kız Okulu		X			X			X		
Ohannes Okulu		X			X		X			
Ermeni Yetimler Okulu		X			X		X			
Atenagan Okulu		X			X			X		

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayrı Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Tekke Cami Çeşmesi	X			X						X
Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Kurutluş Camisi)		X				X			X	X
Birinci Protestan Kilisesi		X			X		X			
İkinci Protestan Kilisesi		X						X		
Üçüncü Protestan Kilisesi		X			X		X			
Kendirli Kilisesi		X		X					X	X
Aziz Bedros Kilisesi (Ömer Ersoy Kültür Merkezi)		X		X					X	X

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayri Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Hayganuşyan Erkek Okulu		X			X			X		
Vartanyan Okulu		X			X			X		
Gırtasiras Kız Okulu		X			X		X			
Gırtasiras Erkek Okulu		X			X		X			
Kıristoros Okulu		X			X		X			
Minas (Miryan) Okulu		X			X		X			
Osamnasiras Okulu		X			X		X			
Kilise Okulu		X			X		X			
Sahak Meşrupyan Okulu		X			X		X			

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayri Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Lasovericyan Okulu		X			X		X			
Lasovericyan İlkokulu		X			X		X			
Lostiyan Okulu		X			X		X			
Antep Amerikan Koleji			X			X			X	X
Amerikan Kız Koleji			X			X			X	X
Antep Amerikan Hastanesi			X			X				X
Elektrik Fabrikası	X				X					
Buzhane	X				X					
Adiye Binası	X			X						X

Çizelge 5.3 : (devam) 1839-1950 yılları arasında inşa edilmiş olan mimari yapılar

1839-1950 Yılları Arasında İnşa Edilen Mimari Yapıların İsimleri	Müslümanların Yaptırdığı Binalar	Gayrı Müslimlerin Yaptırdığı Binalar	Misyonerlerin Yaptırdığı Binalar	Mimari Özellikleri Hakkında Veri Elde Edilebilenler	Sadece İsim Olarak Bilinenler	Sadece Fotoğraf ile Belgeli	Yeri Tespit Edilemeyenler	Yeri Tespit Edilmiş Olup Günümüzde Mevcut Olmayanlar	Orijinal İşlevi Değiştirilmiş Olanlar	Günümüzde Mevcut Olanlar
Ticaret Lisesi	X			X					X	X
Gaziantep Garı (İstasyon Binası)	X					X			X	X

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı döneminin sonundan başlayarak erken Cumhuriyet Dönemine kadar olan süreç boyunca (1839-1950) Gaziantep'in kentsel ve mimari dokusundaki, olumlu ya da olumsuz fiziki değişimin nedenleriyle incelendiği bu tezde, değişimde önemli rolleri bulunan etkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre ilk bölümde tezin konusu olan bölgeye ait coğrafi, tarihi ve fiziki veriler toplanmıştır. Bu veriler doğrultusunda şehrin geleneksel kent dokusunun varlığı bulgulanmıştır. Sonraki bölümde ise XIX. yüzyıla kadar gelişmeye devam eden geleneksel kent dokusunun oluşumunda etkili olan yönlendiriciler ile birlikte şehrin morfolojik yapısı ortaya konulmuştur. Elde edilen bu veriler sonucunda Gaziantep'in kent dokusunun önemli bileşenlerinin Gaziantep Kalesi, şehrin etnik kimliklere göre bölümlenmiş olan mahalleleri ile Uzunçarşı olarak adlandırılan Halep Yolu üzerinde bulunan ticaret merkezi olduğu tespit edilmiştir. Bu bileşenler içinde, mimari bir donatı olan Gaziantep Kalesi, kentsel biçimlenmeyi en çok etkileyen yönlendirici olarak saptanmıştır. Takip eden bölümde ise bir önceki bölümde tespit edilmiş olan mevcut dokunun, tezin konusu olan zaman aralığında değişime uğramasında etkili olan unsurlar ortaya konulmuştur. Bulgulanan bu unsurlar; nüfus hareketleri ve iskan politikaları, kent gelişimini yönlendiren imar planları, bahsi geçen dönemde güçlenen misyonerlerin eğitim, sağlık ve dini alanları kapsayan faaliyetleri ile şehrin siyasal, ekonomik ve kültürel dinamikleridir.

Bu etmenlerin ortaya koyduğu fiziki değişime bakarak Gaziantep'in geleneksel kent dokusunun tamamıyla dönüştüğünden söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte incelenen dönemdeki ekonomik ve sosyo-kültürel yapılardan kaynaklanan etmenlerin yarattığı bölgesel değişimlerden söz edilebilmektedir. XIX. yüzyılda ekonomik yapıdan kaynaklanan etmenlerin öne çıkmasıyla ticari etkinliklerin gerçekleştirildiği mekanlar olan hanlar, çarşılar ve bedestenlerin inşası artmış, bu yapıların Halep Yolu üzerinde bir araya gelmesiyle Uzunçarşı olarak anılan ticaret merkezi oluşmuştur. Bunun yanı sıra kentsel dokunun fiziki değişimine sosyo-kültürel açıdan bakıldığında, ticaretin yoğunlaştığı ve bunun da fiziki çevreye yansıdığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayri Müslim halk, şehrsel yapılanmada etkili

olmuştur. Buna ek olarak mahallelerin oluşumunda dini ve etnik kimliklerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Gayrı Müslim nüfusun şehrin batısında, Müslüman nüfusun ise kale ve çevresini içine alan, şehrin doğu kesimlerinde yerleştikleri görülmektedir. XX. yüzyıl başında gerçekleşen Ermeni tehciri ile birlikte bu konut alanlarının büyük bölümü boşalmış, sonrasında ise bir kısmı yıkılıp yok olmuş kalanlar ise Müslüman göçmenlerin iskanıyla yeniden işlev kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra kent ölçeğindeki fiziksel değişim ilk imar planı ile kendini göstermiştir. Şehrin Cumhuriyet sonrasında hedeflenen yeniden yapılanmasına katkı sağlamak için 1935 yılında yaptırılan bu imar planı, araç trafiğine uyum sağlayacak şekilde ana arterlerin genişletilmesine, konut alanlarının büyüme yönünün tespit edilmesine, fuar alanı, spor alanı ve ileride yapılması muhtemel havaalanı için yer ayrılmasına hizmet etmiştir. Yapılan bu imar planında alınan kararlarla, yeni rejimin kimliğini tanımlama ve yapısal kuruluşunu başlatma yönünde önemli mesafeler kat edilmiştir.

Gaziantep'teki fiziki dokuya mimari ölçekte yaklaşıldığında ise han mimarisinin geliştiği görülmektedir. Genellikle iki katlı ve avlulu şehir hanlarının inşa edildiği XIX. yüzyılda, bölgede çıkarılan geleneksel taş malzeme (havara, keymih, minare kayası, topak taşı, karataş, beyaz ve kırmızı mermer) kullanılmıştır. Genellikle Ermeni yapı ustalarının çalıştığı bu hanların zemin katlarında dükkanlar, üst katlarında ise konaklama mekanları yer almaktadır.

Hanların yanı sıra Gaziantep'in geleneksel mimarisini belirleyen en önemli yapılar konutlardır. Yüksek bahçe duvarlarıyla sokaktan ayrılan geleneksel konutların en belirleyici özelliği "hayat" olarak adlandırılan geniş avlulardır. İklimin belirlediği koşullar nedeniyle günlük yaşamın büyük bölümünün geçtiği bu avlulardaki diğer belirleyici unsurlar "gane" (havuz), profilli taş basamaklı merdivenler, yiyeceklerin kurutma işleminin yapıldığı teras olan "yazlık", "hazna" denilen kiler ve mutfak olarak kullanılan "ocaklık"tır. Bununla birlikte geleneksel konutlardaki özgünlüğü belirleyen cephe elemanları, "köşk" olarak adlandırılan çıkmalar, pencereler ve farklı formlardaki kuş pencerelerdir. İnşaat aşamasında çoğunlukla Ermeni ustaların çalıştığı Müslüman evleri ile gayrı Müslim evleri arasında bir fark görülmemektedir. Konutlarda da hanlarda olduğu gibi taş malzeme kullanılmıştır.

Ayrıca XIX. yüzyılda gayrı Müslim halkın ve yabancı misyonerlerin yaptırdığı kiliselerin, okulların ve hastanenin şehrin mimari dokusunda yer bulduğu

görülmektedir. Ermenilere ait binalarda geleneksel yapım teknikleri ve malzemeler kullanılmış olmasına rağmen, Amerikalı misyonerlere ait binalar geleneksel dokuya aykırı, büyük ölçekli ve çok katlı olarak inşa edilmiştir. Buna karşın kullanılan malzemenin Gaziantep'te çıkarılan geleneksel taş malzeme olduğu gözlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir yapım etkinliğinden söz edilememesinin en önemli nedeni 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrası çökmüş olan ekonomi sayılabilir. Bununla birlikte yapı ustalarının büyük bölümünün Ermeni olması ve tehcirle birlikte şehri terk etmiş olmaları, inşaat sektöründe kalifiye işçi açığına neden olmuştur. Buna rağmen feodal kurumların tasfiyesi bu yıllarda hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiş ve yerine ulusal bir devlet yapısının ve cumhuriyetçi kurumların getirilmesine girişilmiştir. Bu kurumlar için doğan yapı ihtiyacı ise mevcut binalara yeniden işlev atanarak sağlanmıştır. Bu nedenle Gaziantep'te, Ermenilerden kalan binalar kamulaştırılıp, hizmet binaları olarak kullanılmıştır. Ancak bu dönüştürme sırasında yapısal değişikliğe gidilmemiş, genellikle binalar mevcut halleriyle kullanılmıştır.

Gaziantep'te erken Cumhuriyet döneminde az sayıda inşa edilen yapılardan Hükümet Konağı, Ticaret Lisesi ve Gaziantep Garı ise Türkiye tarihinde önemli bir dönemi yansıttığı için anıt niteliği ile bu değişimin önemli bir parçası haline gelmektedir.

KAYNAKLAR

- Altıngöz, İ.**, 1999. Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl), Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep.
- Anonim**, 1945. Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Proje Müsabakası, *Arkitekt Dergisi*, c.165-166, s.195-199.
- Aroyan, A.**, 2010. Kişisel görüşme.
- Aru, K. A.**, 1998. Türk Kenti, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Aslanoğlu, İ. N.**, 1980. 1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Ortam Değişimi ve Mimarlığa Yansıması), İ.T.Ü., *Doktora Tezi (yayınlanmış)*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.
- Atalar, A.**, 2004. Osmanlı Dönemi Antepevleri, Merinos, İstanbul.
- Aytekin, H.**, 1999. Gaziantep'te Eğitim Kurumları, Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep.
- Başgelen, N.**, 1998. Bir Zamanlar Gaziantep, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Batur, A.**, 1998. 1925-1950 Döneminde Türkiye Mimarlığı, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Baytop, T.**, 2003. Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi, SEV Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Beyazlar, A.**, 2003. 2003 Yılı Gaziantep Kalesi Arkeolojik Kazı Raporu, Gaziantep Arkeoloji Müzesi, Gaziantep.
- Beyazlar, A.**, 2010. Kişisel görüşme.
- Ceyhan, E.**, 1999. Gaziantep Tarihi, Gaziantep Ticaret Odası, Gaziantep.
- Çam N.**, 2000. Gaziantep'te Türk Mimarisi, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, Gaziantep Valiliği, Gaziantep.
- Çam N.**, 2006. Türk Kültür Varlıkları Envanteri 27, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Çınar, H.**, 2000. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*, İstanbul.
- Çiftçi Ç.**, 2000. XIX. Yüzyılda Gaziantep Kent Merkezinde Sosyal Donatılar ve Bugünkü Durumu, Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu, Gaziantep Valiliği, Gaziantep.
- Dündar, F.**, 2001a. İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918), İstanbul.

- Dünder, F.**, 2001b. İttihat ve Terakki'nin Etnisite Araştırmaları, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, c.16.
- Ergeç, R.**, 1999. Gaziantep Kalesi, *Cumhuriyet*'in 75. Yılına Armağan Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, Gaziantep.
- Ergeç, R.**, 2007. Gaziantep'in Tarihi Dönemleri, Türkiye Mimarlık Politikasına Doğru Mimarlık ve Kent Buluşmaları, 12-13 Mayıs, TMMOB Mimarlar Odası.
- Ergenç, Ö.**, 1996. Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri, İslam Geleneğinden Günümüze Yerel Yönetimler, İstanbul, c.1.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi**, Gaziantep Kültür Yolu Üzerindeki Hanlar ve Çarşı, Çekül Vakfı, Gaziantep.
- Gaziantep Valiliği**, 1968. Gaziantep İl Yıllığı, Ankara.
- Gaziantep Valiliği**, 1973. Cumhuriyet'in 50. Yılında Gaziantep, Gaziantep İl Yıllığı, Gaziantep.
- Gül, G.**, 2005. Gaziantep İli Bey (Kayacık) Mahallesi Geleneksel Doku Koruma ve Geliştirme Önerisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Güllü, R. E.**, 2010. Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Güneyligil, Ş.**, 2010. Kişisel görüşme.
- Hocaoğlu, M. C.**, 2006. Osmanlı Ermenilerinin Tehcir Yolları (1915), *Yüksek Lisans Tezi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- İller Bankası İmar Planlama Dairesi.**, 1972. Gaziantep Kent Bütünü: Analitik Etüdleri, Ankara.
- İpek, N.**, 1999. Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877 - 1900), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kaçar, Y.**, 2008. Neo-liberal Yapılanmanın Kentsel Mekana Yansıması:Gaziantep Örneği, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Mersin.
- Kocabaşoğlu, U.**, 2000. Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kuban, D.**, 2001. Türkiye'de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Özdeğer, H.**, 1988. XVI. Asırda Ayıntab Livası, İ.Ü. İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İktisadiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Şengül, H. T.**, 2001. Kentsel Çelişki ve Siyaset, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Şıvgın, H.**, 1997. 19. Yüzyılda Gaziantep, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yayınevi, Ankara.
- Tankut, G.**, 1993. Bir Başkent'in İmarı Ankara: (1929-1939), Anahtar Kitapları, İstanbul.

- Tathgil, F.**, 2005. Gaziantep Kentinin Geleneksel Konut Dokusunun ve Sosyo-Kültürel Yapısındaki Değişimin İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Y.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- T.C. Gaziantep Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü**, 2008. İl Çevre Durum Raporu, Gaziantep.
- Tekeli, İ.**, 1998. Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Uğur, H.**, 2004. Geleneksel Şehirsiz Mekanlar, Değerlendirme ve Korunmaları Bağlamında Sistematik Yaklaşım- Gaziantep Örneği, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uğur, H.**, 2010. Gaziantep’in İlk Çarşısı: Uzun Çarşı, *Gaziantep Tarih Kültür Dergisi*, Elit Ofset, Gaziantep, 24, s.27.
- Uğurluer, M.**, 2008. Kartpostal ve Fotokartlarla Gaziantep, M.A.P Kültür Yayınları, Gaziantep.
- Url-1** <http://www.antepp.gen.tr/haber_detay.php?haber_id=812>, alındığı tarih 10.03.2010.
- Url-2** <<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=44925&start=0>>, alındığı tarih 28.03.2010.
- Ünal, Z.G.**, 1998. Bilgisayar Destekli Tarihi Çevre Koruma Bilgi Sistemi Oluşturulması ve Gaziantep Kentsel Sıt Alanında Örnekleme, *Doktora Tezi*, Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ünsal, A. T.**, 2010. Kişisel görüşme.
- Yazgan, G.**, 2005. Gaziantep Kültür Envanteri, Gaziantep Valiliği, Gaziantep.
- Yenen, Z.**, 1988. Vakıf Kurumu-İmarat Sistemi Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, *Doktora Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yeşilkaya, N. G.**, 1999. Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK A: Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Gaziantep.

EK B: 28.04.2010 Tarihinde Berrak Yüce Tarafından Ayfer Tuzcu Ünsal ve Armen Aroyan İle İstanbul'da Yapılan Söyleşi.

EK C: 14.04.2010 Tarihinde Berrak Yüce Tarafından Şahap Güneyligil İle Gaziantep'te Yapılan Söyleşi.

EK D: Gaziantep Fotoğrafları.

EK E: Gaziantep'in 1935 Yılına Ait İmar Planı.

EF F : Gaziantep'in 1950 Yılına Ait İmar Planı.

EK G: Gaziantep'te 2003 Yılında Yapılan Arkeolojik Kazı Raporu.

EK A

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Gaziantep

Evliya Çelebi 1641 ve 1671 yıllarında yöreyi iki kez ziyaret etmiş ve Antep'i şu şekilde ifade etmiştir: "Ayıntab kenti tümüyle 32 mahalledir. 8067 toprak ve kireç örtülü, bayındır, bakımlı, yüksek, saray görüntülü evleri vardır. Tümüyle yüz kırk mihraplı, yoğun cemaate sahip, Arasat Meydanındaki Boyacı Camii ve çarşı içindeki Tahtalı Camii, sanatlı, refah büyük kubbeli ve görkemli yapılardır. Ayıntab'da 300'ü aşkın sarayın özel hamamı vardır. 3900 dükkanlı büyük bir çarşıya, açık arttırmayla satış yapan pazarlara sahiptir. İki bedesteni, çarşısı, ve saraçhanesi, üstleri örtülü kargir, sağlam sıra düzeni içinde, süslü dükkanlardır. Tamamı tamamına yetmiş çeşmesi var, fakat onlara hiç de gereksinme duyulmaz, her eve hayat ırmağı denginde sular akmaktadır. Her ev, bağı, bahçesi, fiskiyeli havuzları, cennet ırmağı sularıyla çeşit çeşit selvi, çınar, söğüt, kavak, limon, turunc, ve diğer meyve ağaçlarıyla donatılmış "İrem" bağını andırır. Bağları, bostanları, gül bahçeleri geniş örgüden kafese alınmış, çok verimli olmakla Ayıntab ucuz ve şirin bir kenttir. 1648 'de gördüğümüz bu kent, bu kez sekiz mahalle, nice han, camii ve dükkan kazanarak büyük bir gelişme göstermiş, Allah'a şükürler olsun ki, bu gelişmesini sürdürmektedir. Kent yüksek bir düzlükte ve yer yer bayırlar üzerinde kurulduğundan suyu ve havası çok güzeldir. Birçok hanları var ama en görkemlileri ve ünlüleri Mustafa Paşa Hanı, Pekmez Hanı, Tuz Hanı, İki Kapılı Han, Börekçi Hanı ve Asarat Hanlarıdır. İki tane imareti (Aşevi) vardır. Gelene gidene aylar yıllar boyunca bol ve minnetsiz sofralar açarlar. Tümüyle kırk tekkesi olup hepsinin en görkemlisi ve en donanmış, yiyeceği bol ve hoş yapılı Mevlevi tekkesidir. Türkmen ağası olup, IV. Murad'ın Silahtarı Mustafa Paşa'ya bağışlanmıştır. Tekke 40 50 yoksul hücreleriyle çevrelenmiş yüksek kubbeli, baştan başa ham ve işlenmiş mermerlerle döşeli haremi, haremın ortasında büyük bir havuzu , havuzun başında rengarenk üzüm salkımlarını andıran süslü avizelerle donalı çardağı olan büyük, sağlam görkemli yapılardır. Bakımlı, bezeli temiz caddeleriyle kent gerçekten şirindir. Yer yer açık arttırmayla satış yerleri, Halep tarzı kargir binalardan oluşmuş çarşıları vardır. Ama bu övdüğümüz yerler, tümüyle kale içindedir. Her sokak başında kapıcıların açıp kapattığı kale kapısı kadar sağlam kapılar vardır. Geceleri tüm sokaklar kandillerle aydınlatıldığından bekçiler gruplar halinde sokaklarda kol gezerek görevlerini yaparlar. Kentin ortasında kocaman bir kaya üstüne , yüksek görkemli ve diresel bir kale oturulmuştur. Kaleyi çevreleyen hendek 1300 adımdır. Eni 40, derinliği 20 arşın kesme kayadan oyulmuştur. Bunların üstüne her biri ayrı sana ve mimari üslupla belli aralıklarla sıralanmış, çok güzel kuleler oturtulmuştur. Bin bir bedeni olan kalenin temelindeki kayalar içinde yine çembersel bir biçimde kaleyi çevreleyen ve hendeğe bakan mazgal delikleri açılmış ki hendek kenarına kuş bile konamaz. Kalenin batı kapısı, yedi katlı demirden bir kapıdır. Kapı aralıklarından çeşitli savaş araç ve gereçleri, silah açma kafesleri, saçma topları vardır. Kale silah ve askerlerle donatılmış, baca benzeri nefesliklerle havadar bir oturma yeridir. Çoğunlukla halkı Havrani kürkü, çuha ferace, elvan boğası, kavuklu külâh üstüne beyaz sarık sararlar. Yörede hiç kafir yoktur. Güzel kadınları pek

çoktur. Hepsi de sarı çizme giyer, başlarına sivri gümüş taç takınır, beyaz çarşafa bürünürler. Nazik, arlı, edepli, çarşıya çıkmaları ayıp sayılan hatunları vardır. Üzün şerbeti içen, tatlı dilli, garip, dost, bilgili, anlayışlı halim selim insanlar vardır. Kahvelerinde hoş söyleyişlerle insanları kendilerine çekerler, hatta özendirirler. Bu söyleyişlerini bağ ve bahçelerdeki yeme ve içmelerle daha da renklendirirler. Kentin defterlerinde öşür veren 70.000 bağı vardır. 9.346.000 kökten oluşmakta pek ünlüdür. Kenti çevreleyen dağlar tümüyle bağdır. Hakkıda çok sağlıklıdır, kentlerinin yeme içme dışındaki yönlerini de överler. Buranın alemi bezeyen kırk çeşit üzümü, binlerce tulum pekmezi, bademli ve Şam fıstıklı tatlı sucuğu, pestili vardır ki Arab’a, Aceme ve Hindistan’a kadar gönderilir. “r” sesiyle “k” sesini doğru kullanamazlar. Yöre limon, turunç, nar, incir, tut, şeftali, zerdali, kayısı, beyaz ekmek ve yoğurduyla dünyaca ün kazanmıştır. Yine elvan boğası, Ayıntab eğeri, yay, gedesiyle ünlü bir kenttir. Cennet bağlarına örnek öyle bağları vardır ki yalancı ve ölümlü dünyaya özgü “İremler” sayılırlar. Bunların içinde , en bakımlısı, en zengin ve donanmış Musulluoğlu bahçesidir. Kısaca bu kenti anlatmaya, ne dil ne kalem yeter. Dünya yüzünden geniş bir ili, göz alıcı büyük yapıları, her yerde aranan eşyası, birçok mezrası, bolluk ve verimliliği, bitimsiz yiyecek ve içecek pınarları ve ırmaklarıyla burası “ Şehr-i Ayıntab-ı Cihan ” , dünyanın gözbebeği kenttir" (Url-1, 2010).

EK B

28.04.2010 Tarihinde Berrak Yüce Tarafından Ayfer Tuzcu Ünsal ve Armen Aroyan İle İstanbul'da Yapılan Söyleşi.

Berrak Yüce:

Ermenilerin Antep'e ilk yerleşmeleri hakkında ne söyleyebilirsiniz, ne zaman gelmişler ve şehir içinde toplumsal ya da kültürel olarak nasıl konumlanmışlar?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Şöyle bir resim çizeyim size... ancak bir yanlışım olursa Armen Bey beni düzeltsin, "Ne zaman geldi Ermeniler Antep'e Armen Bey?"

Armen Aroyan:

16. yüzyılda...

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Yani yoğun olarak yaşamaları 16. yüzyılda oluyor. Anlayabildiğim kadarıyla Ermeniler muazzam sanatçı, daha doğrusu zanaatkar; yani taş ustası, bakır ustası, daha sonraki yıllarda müzisyen, aynı zamanda şarap yapıyorlar, birazdan bunlara gelirim. Ancak orada başka halklar da var fakat bu konulara girmeyeceğim. Şehrin resmini anlatabildim mi acaba, herkes bir şeyler yapıyor, kimisi kundura diyor, aslında kundura diyemeyeceğim çünkü o zamanlar çarık gibi şeyler var veya haphap derler, takunya da diyoruz. Enteresan başka bir şey 18. yüzyıla ait bazı resimlerde işe giden Ermenilerin ayağında o haphaplardan görebilirsiniz.

Suriye'yi gördükten sonra daha iyi bütünleştirdim aslında. Bir defa muazzam bir ticaret var. Zaten bütün kentlere canını veren de budur. Zaten Palmira¹ ve Apamea'yı² görmenizi tavsiye ederim. Apamea'daki dükkanlar duruyor, düşünebiliyor musunuz. Hala dükkan olarak kullanılıyor. Antep o dönemde Halep'in livası (kazası) biliyorsunuz. Bundan o dönemdeki Antep'i canlandırabilirsiniz.

İlk misyonerler 1848'de geliyor. Hancının karısını tedavi ettiği için kalıyor ilk misyoner olan doktor Azariah Smith. Misyonerlerin gelmesinden sonra yüzlerini batıya dönüyor Ermeniler, Antep çok gelişiyor ve sanıyorum evlerinin çok güzel olmasında onların etkisi de var.

Antep her zaman ticaretle iç içe olmuştur, Antepli birisi 1853'te Amerika'daki bir fuara katılıyor mesela, üzüm ve fıstıkla. O dönem için inanılmaz bir olay.

Armen Aroyan:

¹ Orta Suriye'de antik zamanların önemli dini ve ticari merkezi olan, UNESCO tarafından 1980 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınan şehir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Palmira>).

² İskender'in komutanlarından 1. Nicator tarafından M.Ö. 300 yılında kurulan, Suriye'nin tetrapilon (tören kapısı) olan dört antik şehirden birisi.

Aslında misyonerlerin geldiği ve yerleştiği çok şehir var o dönemde, mesela misyonerlerin merkezi sayılabilecek olan Elazığ, ancak oralarda Antep'teki kadar güzel bir mimari doku yoktur bence.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Ama ben misyoner etkisinin çok olduğunu düşünüyorum, mesela obua çalan Antepli bir Ermeni resmi var, o dönemde obuayı nereden biliyor olabilirler ki ya da batı müziğinde kullanılan piyanoyu? Benim tanıdığım iki kız vardı Ermenilerden ders almışlardı, piyano dersi.

Armen Aroyan:

Protestan misyonerlerin evinde piyano vardı, evet.

Berrak Yüce:

Konutlar dışında, XIX. yüzyılda yapılmış binalar ne amaçla kullanılmışlardır anlatabilir misiniz.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Mesela Kendirli Kilisesi biliyorsunuz, çoğu insan hatırlar, o vitraylı camlarını, Hz. İsa'nın heykelini, kiliseye bakan bir kadın olduğunu ve adının Feride Bacı olduğunu bilir hala insanlar. Babam söylerdi bana, o binayı ilk halkevi yapmışlar. Bir sahnesi varmış içinde, babamın dediğine göre parayı attığında paranın düşme sesi tın diye en arkadan duyulmuş.

Daha sonra oraya ikinci kat atılmış, öğretmen okulunun yatakhaneşi yapmışlar o katı.

Berrak Yüce:

Bu bahsettiğiniz öğretmenevi olarak kullanıldığı dönemde mi acaba?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Ama o kilisenin ana salonu her zaman sergi salonu olarak ya da etkinlik salonu olarak kullanılmıştır.

Başka bir şey anlatayım, mesela bomba patlatılmış orada bazı şapeller var o şapellerde, Armen Bey de bilir, birlikte gezdik kendisiyle, hatta kendisi benden daha iyi bilir. İlk gördüğümde anlamadım, içerde duvarlarda delikler vardı.

Ben çocukken evlerin hepsi iskan edilmişti, ben 1953 doğumluyum, benim zamanımda Ermeniler yoktu tabi. Birilerine sormak istiyorum ne oldu bu insanlara nereye gittiler diye. Mesela bakın size Armen Bey'le tanışmamızı anlatayım, Antep'teyiz, 20 yıl önce, bir kadın ve bir erkek geldi çalıştığım büroya, babamı sordular. Kadın çok güzel Türkçe konuşuyor ama adam daha önce hiç duymadığım bir dilde konuşuyor, ama İngilizce kelimesine benzer bir kelime söyledi, anladım ki İngilizce bilip bilmediğimi merak ediyor. Hemen İngilizce konuşmaya başladım tabi. Kendisi o zaman söyledi ailesinin Antepli olduğunu, ben şaşırdım tabi nasıl Antepli olabileceğini sordum, ben Ermeniyim dedi. İşte o zaman 30 senedir sizi arıyordum dedim. Tabi kendisinden çok şey öğrendim.

Şimdi terk edilen o evlerde kim otururdu dersiniz benim teyzem otururdu. Fatih Sultan Mehmet İlkokulu mesela sonradan anladım ki Armen Bey'in babaannesinin okuluymuş. Yani bir Ermeni okuluymuş Hasan Süzer müzesinin yanında, artık ilkokul değil ama okul olarak geçiyor.

Berrak Yüce:

Benim de tam olarak öğrenmek istediğim bu tür kullanımlar. Cumhuriyet döneminde çok fazla kamu binası inşa edilmemiş Antep'te, bunun nedeni acaba Ermenilerden kalan binaların kullanılması mıdır?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Bir de korkunç bir şey var, Kendirli Kilisesi var biliyorsunuz, oradan kente doğru dönelim, orası Maariftir, yürürken sol tarafta kalan bölgede Ermenilere ait çok fazla bina varmış, Armen bana haritada gösteriyor ama ben gözümü açtığımdan beri o binaları görmedim. Sonra o binalara ait duvarları bulduk Armen'le birlikte. Bu bahsettiğim bölge Çınarlı Cami ile Kendirli Kilisesi arasında kalan bölgedir. Oradaki yapıların bir tanesinde Amerikalılar Ermeni çocuklara İngilizce öğretiyorlar, piyes yaptırıyorlar. 1900 başında bir piyes sahneye koyuyor çocuklar ve kaymakamı da davet ediyorlar piyese. Kaymakam çok imrenmiş, küçücük çocuklar ne güzel İngilizce konuşuyorlar diye.

Mesela ilginç başka bir olayı kendi ailemden örnek vereyim, benim bütün sülalem Amerikan Koleji mezunudur. Çünkü babam sadece kendi çocuklarını değil başkalarının çocuklarını da alıp sınava götürüp Amerikan Kolejine sokmuştur. Dokuz çocuğu öyle okutmuştur. Amerikalıların etkisiyle ebeveynler bu okula göndermek istiyordu çocuklarını.

Berrak Yüce:

Peki, tepede bulunan bir hastane var, Amerikan Hastanesi, bu bina ilk yapıldığında da Amerikan Hastanesi olarak mı kullanılmış?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet ilk yapıldığında da hastaneydi, Azariah Smith Hastanesi.

Berrak Yüce:

Yanında bir poliklinik binası var o bina sanırım kız okuluymuş değil mi?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Hemşirelik okulu evet, Seminary School deniliyordu. Önceleri hastanenin lojmanı olarak kullanıldı. Ama tabi Ermeni yapısı değil o bina, tabi o dönemde Ermeni ustalar yapmıştır gerçi.

Berrak Yüce:

Kendirli Kilisesi ilk halkevi olarak kullanılıyor sonra öğretmenevi değil mi?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet ama o kilise salonu her zaman etkinlik salonu olarak kullanılmıştır.

Armen Aroyan:

Orada bir balkon vardır, Atatürk ilk geldiğinde o balkondan hitap etmiştir halka. Kilisenin bitişiğinde bir bina vardır, o binanın balkonu vardır işte orada.

Berrak Yüce:

Anladım, Atatürk Bulvarı üzerindeki balkondan bahsediyorsunuz.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

O da okuldur aslında, Atatürk'ün konuştuğu balkonun olduğu bina, kiliseye bitişik olan bina. O bina eskiden Fransisken okulu olarak kullanılıyordu.

Armen Aroyan:

Evet Katolik okuludur.

Berrak Yüce:

Kendirli Kilisesi sonra hangi amaçla kullanıldı?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Orada daha sonra Sabahat (Göğüş) Hanım müze açmış. Halkevi iken, ilk müzeler halkevinde açılmış zaten. Çünkü Sabahat Hanım'ı da Atatürk yönlendirmiş. Sabahat Göğüş ilk müze müdürü, 48 ya da 49'da açmış. Oralarda sergilemiş, muhteşem bir kadındı, babamın da arkadaşıydı.

Biz Armen Bey'le Antep'te gezerken bana sürekli “bu işte Protestan Kilisesi” diyor, dedim ki Protestan Kilisesi yok artık. Bu anlattığım bundan 20 sene evvel oluyor ki o zaman da yoktu Protestan Kilisesi. Haritadan da anlamıyoruz. Bir sabah uyandım fark ettim, aldım Armen Bey'i de yanıma kilisenin olduğu sokağa gittik, “bak sokağın adı Yanan Sinema Sokağı” dedim, düşündüm sinema nerede olabilir, tabi ki bir büyük salonda olur. O salon nerede olabilir Protestan Kilisesi'nin içinde.

Berrak Yüce:

Şu anda yok yani, tamamıyla yanmış mı?

Armen Aroyan:

Sadece kapısı kalmış.

Berrak Yüce:

Armen Bey siz başka bir kiliseden bahsettiniz, yeni ortaya çıkarılan bir kilise. 2005'te ortaya çıkarılan Aziz Bedros mu (şimdi Ömer Ersoy Kültür Merkezi) acaba?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet ama o yeni bir kilise değil hep vardı. Hatta bizi oraya ilk Armen Bey sokmuştur. Tül fabrikasının içinde kalmış yıllarca, oradan yol geçince o açığa çıktı. Ama kimse bilmiyordu, kimsenin haberi yoktu öncesinde.

Berrak Yüce:

Hangi mahalle ya da sokakta bulunuyor bu kilise?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Mesela bu bahsettiğimiz kilise, yedimeine verilmiş. Ayrıca üç tane Protestan kilisesi var, biz iki tanesinin Protestan kilise olduğundan şüphelendik. Bu sonuncu iplik fabrikasının içinde kalmış mesela, sokakla birlikte satılmış.

Berrak Yüce:

Mevcutta Kendirli Kilisesi, şu anda otelcilik ve turizm lisesi olarak kullanılıyor...

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Ben size bir şey söyleyeyim, Kendirli Kilisesi'nin fotoğrafları var ve kilise ta dereye kadar iniyor. Büyük bir bahçesi varmış o dereye kadar devam ediyormuş.

Berrak Yüce:

Dere dediğiniz Alleben Deresi değil mi?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet Alleben Deresi. O bahçede binalar varmış mesela, müstemilat diyebilir miyiz bilmiyorum ama orada bir matbaa varmış, babamın matbaayı ilk öğrendiği yermiş orası.

Berrak Yüce:

İlk matbaayı da Amerikalılar açmışlar, bu bahsettiğiniz o matbaa mı?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Yok benim söylediğim Cumhuriyet'ten sonraki ilk matbaa. Halkevi'nin matbaası yani. Ali Nadir halkevinin müdürü, halamın kocasıydı, babam da onun yanında mürettip olarak başlıyor. Ben hatırlarım o kilisenin arka tarafında bisiklete binerdim, orası dereye doğru bayağı da eğimlidir. Şimdi cafe olarak kullanılan mekandır matbaanın olduğu bina. Kilisenin etrafında sınırlar da yoktu hatırlarım, çok rahat gelip bahçesinde bisiklete binerdik, o söylediğim yerlerde.

Armen Aroyan:

Kilislerin yanı sıra Ermenilere ait çok fazla han da vardı, XIX. yüzyılın sonunda. Mesela Millet Hanı.

Berrak Yüce:

Bu hana aynı zamanda Aziziye Hanı da diyorlar değil mi, Sultan Abdülaziz zamanında yapıldığı için. Kevork Kaspar bu hanın sahibi, doğru mudur?

Armen Aroyan:

Evet, kendisi Aşçıoğlu'nun oğludur.

Berrak Yüce:

Bir de Kürkçüyan ailesi var, Kürkçü Han'ın sahipleri olan.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Biz şimdi Kilis ya da Büyük Pasaj deriz o pasajın orijinal yeri Kara Nazar'ın hanıdır.

Berrak Yüce:

Kara Nazar kimdir?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

O da Ermeni. Bugün pasaj olan bu yer önceden Kara Nazar'ın masmanasıydı. Bu Kara Nazar aynı zamanda kiliseyi de yaptıran adam. O Gregoryen kilisesini yapmış. Bu adam İran'dan gelmiş ve İran'ın Antep konsolosu. Çok varlıklı bir adam, büyük bir tüccar aynı zamanda. Mahmut Dai, Kara Nazar'dan burayı satın almış, gitmiş Mısır'da hem evi hem de masmana için ödeme yapmış.

Berrak Yüce:

Kara Nazar ne zaman terk etmiş Antep'i?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

1915'te gitmiş o Mısır'a. Satın alan adam da, Mahmut Dai, peşinden gitmiş parasını vermiş. Sanıyorum Kara Nazar'ın ayrı bir statüsü var. Belki konsolos olduğu için belki de hala İran vatandaşıydı o yüzden satışı Mısır'da yapabilmiş.

Berrak Yüce:

Ermeni mi peki Kara Nazar?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Ermeni evet.

Armen Aroyan:

Ama Osmanlı vatandaşı değilmiş.

Berrak Yüce:

Masmanayı Kara Nazar yaptırıyor yani. Pekiyi sabunhanenin işlevi nedir, sadece sabun mu yapılıyor orada?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet sabun yapılıyor ve zeytinyağı sıkılıyor. Ama o zeytinyağı sabun yapmakta kullanılıyor.

Armen Aroyan:

Bir de Hışva Han var onun da ilk sahibinin Ermeni olduğunu sanıyorum.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Ama restorasyon yapılmadığı için çok harap durumda.

Armen Aroyan:

Ben Bayaz Hanın ilk sahiplerinin de Ermeni olduğunu düşünüyorum.

Berrak Yüce:

Kiliselerden ayakta olan kaç tane var şu anda?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Kendirli Kilisesi, yeni ortaya çıkan Katolik kilise, bir de Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Kurtuluş Cami) var. Armen Bey bir şey sormak istiyorum, O Gregoryen Kilise o dönemdeki en büyük kiliseymiş doğru mu?

Armen Aroyan:

Evet doğru.

Berrak Yüce:

Bu kilise değil mi sonradan cezaevi olarak kullanılan?

Armen Aroyan:

Evet elli sene cezaevi olarak kullanılmış bu kilise. Cezaevi olduğu dönemlerde pencereden bakan mahkumların çekildiği bazı resimler var bende. 1964 yılında çekilmiş fotoğraflar bunlar.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Kilise cezaevi olarak kullanılırken eniştem Ali Nadi cezaevinin müdürüymüş, demişti ki bir gün çok fazla kar yağmış, bir başka küçük bina varmış, bina kar yüzünden çökmüş, binanın altında birçok silah bulmuşlar. Ermenilerin kiliseye silah saklayacağını hiç düşünmezdim demişti.

Berrak Yüce:

Özellikle Amerikalıların misyoner olarak Antep'te bulunduğu dönemlerde Ermeniler için çok fazla okul yapılmış. Bu okul binaları Ermeniler gittikten sonra ne olarak kullanılmış?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Bir kısmı kiliselerin yanındaymış zaten. Mesela Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin (Kurtuluş Cami) yanında o okullar yıkık olarak duruyor. Kilise cezaevi iken oradaki okul hapishane müdürlüğü olarak kullanılıyordu ben hatırlıyorum. O kar yüzünden çöken binalar işte hapishane görevlileri için ofis binası olarak kullanılıyordu.

Başka okullar da varmış size söylediğim yerde, Çınarlı Cami ile Kendirli Kilisesi arasındaki bölgeden bahsediyorum, ama hepsi yıkılmış tabi. Mesela Cücüş Baba diye biri var, burada yıkılan binaların taşlarının hepsini satmış. Bu binalar yıkılmış ya da kendisi satmak için yıkılmış, her ikisi de olabilir tabi.

Gazeteci olduğum dönemde, 70'lerde, Adalet Partisi'nin binasına basın toplantısına gidiyordum, oranın bir Ermeni evi olduğunu öğrendim. Başka zaman bir sendikaya gidiyorum yine gazeteci olarak öğreniyorum ki orası da başka bir Ermeniye aitmiş. Mesela merkez karakolu Armen'in anneannesinin ailesinin, Matusyanlar'ın eviymiş.

Bakın size enteresan bir şey daha anlatayım, Antep'te Süryani nüfus da varmış belki de Ermenilerin evlerine yerleşmiştir. Çok emin değilim ama.

Armen Aroyan:

Amerikan koleji, Kolejtepe'de. Şimdi duvarları yıkıldığı için sokaktan bile görünebiliyor. Şimdi bir kültür merkezinin bir bölümü oldu.

Birinci Kilise, Protestan. Kayacık'ta (sadece kapısı kalmış Eski Sinema Sokak). İkinci kilise Kurtuluş Camisi'nin bitişiğinde.

Alaüdevvle, kiliseye çok benziyor çünkü mimarı kilise yapan bir ermeni. Eski cami yıkılmış yenisi yapılmış, ancak minaresi eskidir.

Nazaretyanların evi 1399 (Recep) yılında yapılmış.

Karanazar evi. Şimdi boş ama avluyu çay evi olarak kullanıyorlar. 20 yıl öncesine kadar kapalıydı, bizim için açtılar. Sadece avlusu açık.

Karamanukyan evi, şimdi Hasan Süzer müzesi olarak kullanılıyor.

Cebeciyan evi şu anda boş ancak restore edecekler.

Tül fabrikası içinde bulunan Katolik kilisesini de bulduk biz. Etrafı tamamen evlerle çevriliydi. Kimse orada olduğunu bilmiyordu. Bu kilise Kurtuluş Camisi'ne çok yakın, bir de İkinci Kilise, Protestan kilisesi, yine sonradan bulunan, o da Kurtuluş Camisi'nin hemen yanında. İkinci Protestan Kilisesi ise iplik fabrikası (Alevli ailesine ait) içinde kalmıştı.

İki sene önce gazeteler yazdı, Antep'te yeni bir kilise bulundu diye. Oysa biz 20 sene önce fark etmiştik kiliseyi. 1988 yılında Kurtuluş Camisi'nin minaresine çıktım ve iki ayrı yerde kubbe gördüm. Kurtuluş Camisi'ne yakın olan İkinci Protestan Kilisesi, daha uzak olan ise ilk Katolik Ermeni Kilisesi idi. Bu Katolik kilise şimdi de bir kültür merkezine dönüştürüldü. Adını tam olarak bilmiyorlar, şimdi kiliseye Aziz Bedros diyorlar ama aslında adı öyle değil, o dönemdeki patriğin adı Bedros. Kilise ilk yapılırken kilise üzerindeki kitabeye patriğin adı yazılıyormuş, kitabe kırıldığı için Bedros'u kilisenin ismi sanmışlar.

Nizip'teki kilise ise restore ediliyor şimdi.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Başkarakol'da şimdiki Gaziantep Lisesi yerinde önceden bir Ermeni okulu varmış.

Armen Aroyan:

Okulun adı Kilikya Okuluymuş.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Sonra o binayı yıkmışlar ya da yıkılmış ama çok güzel bir binaymış. Gaziantep Lisesi'nin açılışı 1933 demek ki ondan önce yıkılmış. 1873'te bir okul yapılmış Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin (Kurtuluş Cami) bitişiğine yapılmış bu okul, adı da Yukarı Mektep imiş. Ancak sanıyorum bu okul yeni inşa edilmemiş var olan bir bina içinde konumlanmış. Bakın Sarafian'ın kitabında yazıyor, bir Yukarı Mektep bir de Aşağı Mektep varmış. Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra açılmış bu okullar.

Bir de Mardintepe'de bir yetimhane var, Celal Doğan onu park yaptı diye biliyorum ama zaten bina yıkılmış.

Armen Aroyan:

Ama oradaki binanın orijinal olup olmadığını bilmiyorum.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Zaten sonradan düşkünler yurdu olarak kullanıldı. Vartanyan Okulu da Kurtuluş Camisi'nin (Surp Asdvadzadzin Kilisesi) hemen bitişiğindeymiş, 1882-1915 arasında erkek okulu olarak kullanılmış. O dönemde de erkek ve kız okulları ayrılmış. Daha önce bahsettiğimiz idare binalarından biri bu okulmuş. Cezaevi olarak kullanıldığı dönemden bahsetmiştik hatırlarsanız. Bu okul da iplik fabrikasının içinde kalmış.

Berrak Yüce:

Zaten hemen her kilisenin içine bir de okul yapılmış değil mi?

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet, Kendirli Kilisesi de öyle.

Mesela bir de Hayganuşyan okulu var, bu da kız okuluymuş. 1878-1915 yılları arasında faaliyetetmiş. Ancak eski bina her sene 500 kız öğrenci alan okula yetmeyince yeni bir bina yaptırmaya karar veriyorlar. Nazeretyan ailesinin desteği ile 1902 yılında okul binasında tadilat yapılmış. Hayganuşyan da eski kilisenin arkasında yer alıyormuş. Kurtuluş Camisi'nin (Surp Asdvadzadzin Kilisesi) karşısında da Atenegan okulu varmış. Bu okulların büyük bölümü konut olarak kullanılmış. Vartanyan iplik fabrikasının içinde kalmış. Fabrikanın açılışı 1937 ya da 1938.

Armen Aroyan:

Kurtuluş Camisi'nin karşısında ise, tül fabrikası içinde kalan Katolik Kilisesi varmış. Atenegan okulunun anlamı Atinalı demek. Protestan kilisesi ve Atenegan okulu yaklaşık beş yıl önce yol genişletme çalışmaları yüzünden yıkılmış.

Berrak Yüce:

Birinci Kilise neredeymiş?

Armen Aroyan:

Birinci Kilise (Protestan) Kayacık'ta, Eski Sinema Sokak'taymış. Şimdiki Hasan Süzer Kültür Merkezi'nin arkasındaymış.

Berrak Yüce:

Hasan Süzer Kültür Merkezi de eskiden bir Ermeni eviymiş sanırım.

Ayfer Tuzcu Ünsal:

Evet konutmuş hatta onun sahibini de biliyoruz, Garuj Efendi diye bir Ermeninin eviymiş. Soyadı Karamanukyan. Garuj Efendi muazzam bir tüccarmış.

Bu Alaüdevvle Camisi de, ki ilk camilerden biriymiş ilk yapıldığında, ilk bina yıkılmış yerine yeni bir cami yapılmış 1907 yılında sanırım, onu yapan ustalar da Ermeni olduğu için caminin cephesi kiliseye benzemektedir. O dönemde bütün yapı ustaları ve mimarlar Ermeniymiş zaten. Hatta bu caminin yapılması için benim dedemin dedesi para vermiş.

EK C

14.04.2010 Tarihinde Berrak Yüce Tarafından Şahap Güneyligil İle Gaziantep’te Yapılan Söyleşi.

Berrak Yüce:

Kemal Ahmet Aru ve Kemal Söylemezoğlu’nun Gaziantep imar planı kaç yılında yapıldı?

Şahap Güneyligil:

1947 yılında yapıldı.

Berrak Yüce:

Peki, 47 yılında yapıldı daha sonra mı uygulamaya konuldu, çünkü birçok kaynaktan planın tarihi 1950 olarak görünüyor.

Şahap Güneyligil:

1950 yılında geldim Gaziantep’e, 47-48’de uygulamaya konuldu. Şöyle hatırlıyorum, Antep’te benden başka iki mimardan birisi İstanbul Teknik Üniversitesi’nin karşısında bir binada, Söylemezoğlu’nun bürosunda çalışıyormuş. Bizim bu ağabeyimiz Güllü, yardımcı olarak orada çalışmış. Kendisi anlatmıştı Kemal Ahmet Bey’in planlarını. Sonra ben Antep’e geldim, belediye bu planı uygulayabilmek için kendi içinde bir karar alıyor ve diyor ki “herkes, inşaat yaptıracaklar bir proje yaptıracaktır”. Proje çizdirme mecburiyeti koyuyor. Ben de o dönemde yeni gelmişim, oturuyorum ofiste.

Berrak Yüce:

Bu arada Antep’te üç mimar var değil mi? Onlardan biri de sizsiniz.

Şahap Güneyligil:

Yok diğer ikisi müteahhitlik yapıyorlar, sadece ben mimarlık yapıyorum. Vatandaş geliyor bana “proje yaptıracam” diyor. Bakıyorsun gelene, fakir belli. “Nasıl bir şey istiyorsun” diye soruyorum. “Bir oda yaptıracam” diyor, “nasıl bir oda?”, Antep ağzıyla “İki daa, bir kapı” (daa, oda anlamına geliyor). Başka bir şey yok. Biraz daha hali vakti yerinde bir vatandaş geliyor “üç daa, bir kapı” istiyor. Bir oda biraz daha büyükçe, zaten herkes tek odada oturuyor o dönemde, çoluk çocuk...gecekondu gibi bir şey yapıyoruz. Ben bunları yapıyorum, evvela pazarlık yapıyorum, 5 lira istiyorum, yok ya olur mu diyorlar, neticede 2 lira 75 kuruşa anlaşıyoruz. Bir yazı kağıdı aldım, neydi o A4 mü? dikdörtgen bir plan çizdim, bir de kuzey işareti ekledim tamam işte, iki tane çıksa bunlardan bizim ekmek işimiz halloluyor. Ben kalktım iki tane pencereyi çizdim, bir kapı, bir de vaziyet planı. Tabi her projenin vaziyet planı değişiyor. O dönemde ozalit yok, ben kendime bir şaft yaptım, 40 cm’ye, 50 cm üstüne fotoğrafçıların kullandığı malzemeyi koyuyorum, üzerine de ozalit kağıdını, fotoğrafçıların yaptığı gibi güneşe tutuyorum, öylece çoğaltıyorum.

Berrak Yüce:

Bir nevi fotokopi makinesi yani?

Şahap Güneyligil:

Evet ama en iptidaisi. Bizim icadımızdır o. Bu şekilde başladık. Sene 1950 seçim yapıldı Demokrat Parti geldi başa, biraz hareketlendi piyasa. Evini yaptırmak isteyenler gelmeye başladı, çok enteresan mesela, “yapıcı” lar vardı, onlar da mimar gibi bina yapıyorlar. Bir müşteri geldi bir gün, 60-70 m² arsası varmış, “güzel bir şey istiyorum” dedi, arsaya apartman yaptırmak istiyor iki katlı altı dükkan üstü ev şeklinde. Ben ona gayet hevesle bir proje hazırladım. Taş bir bina yapacağım, başlangıç için kartondan kalıplar kestim, profili ne şekilde olacak diye, ustaya verdim, planı da verdim. Başladı inşaat, bodrumu yaptılar. Yapıyı yapan adam kendi kafasına göre planı değiştirmiş, “ustam yahu yanlış oluyor” dedim. “Plan böyle değil” dedim, “n’olacak” dedi. Hemen çağırdı adamını, sandalyesi ve nargilesi geldi. “E ne yapacağız” dedi. “Sökeceğiz, değiştireceğiz böyle değil benim planım” dedim. “Koyduğum taşı kaldırmak bana yakışmaz” dedi. Ancak, “haydin toplanın gidiyoruz” dedi. Eşyalarını aldı gitti, bıraktı inşaatı adam.

Berrak Yüce:

Tabi o dönemde mimar dediğiniz “yapıcı” ydı adam değil mi?

Şahap Güneyligil:

Evet. Ben kaldım ortada. Mal sahibi geldi. Ben yazıhaneye gittim, “yahu Şahap Bey, inşaat durmasın, o adamın dediği gibi olsun, yarım kalan bir işe başka usta başlamaz” dedi. Rica etti minnet etti, dedim “ben para mara istemiyorum madem arkadaşın bildiği gibi yapsın”, planlarımı aldım çıktım. Sonra o yapıcıya yaptırdı evini. Yani Antep’te mimarlık böyle başladı. Ondan sonra ama daha kültürlü kişiler müşterim olmaya başladı. Askere gittim geldim daha çok müşteri çıkmaya başladı. Biri geldi paralı, zengin, görgülü. Bir arkadaşım vardı onunla ikimiz projesini yaptık, betonarme taşıyıcısını yaptık, çok güzel bir bina oldu.

Berrak Yüce:

O dönemde betonarme mi kullanıyordunuz yoksa ilk binalarınız yığma taş bina mıydı?

Şahap Güneyligil:

Yok, ilk binalar yığmaydı ama ilk betonarme binamızı askerden döndükten sonra yaptık işte.

Böyle başladık, bina bitince beğendi pek çok kimse.

Berrak Yüce:

İlk mimarlardan birinin soyadı Güllü diyordunuz değil mi, adı neydi acaba.

Şahap Güneyligil:

Galip Güllü, Güllüoğlu baklavalarının sahibinin babasıdır.

Berrak Yüce:

Ermenilerin şehri terk etmeden önce katkıları neydi acaba?

Şahap Güneyligil:

Burada zaten bütün sanat dalları Ermenilerin elindeydi. Yapılar tamamen Ermenilerin elinden çıkıyordu. Mesela Alaüddevle Cami vardır, Ermeni ustaları yapmıştır onu ve tamamen bir kilise havası vardır. Ermeniler gidince tabi boşluk çıktı, berber dahi Ermeniydi.

Berrak Yüce:

Nasıl oldu peki Ermeniler gittikten sonra, kim devraldı onların ustalıklarını.

Şahap Güneyligil:

Boşluk çıkınca tabi Müslümanlar öğrenmeye başladı zanaatı. Bakın size ne anlatacağım, eşimle birlikte 1974'te Suriye'ye gitmiştik. Ermenilerin büyük bölümü Suriye'ye yerleşmiş, mevki sahibi olmuşlar, doktor olmuşlar, hoca olmuşlar...Orada işte Ermenilerle karşılaştık, kuyumcudayız, alış veriş yapıyoruz tabi Türkçe konuşuyoruz. Bir adam girdi içeriye bizimle Türkçe konuşmaya başladı, "Siz buradan almayın gelin sizi imalatçısına götürüyüm" dedi. Neyse biz kalktık gittik, demek ki alışılmış bir yer biz de oradan alış veriş yaptık. Ondan sonra kalktık Beyrut'a gittik. Gümrükten çıkarken gümrük memuru benden bir şey rica etti, "yahu benim fotoğraf makinemin flaşı bozuldu gelirken bana getir" dedi. Nereden bulabilirim diye sordum. "Şam'da Foto Garbis vardır ondan bulabilirsin" dedi. Şam'a geldik oteldeyiz, resepsiyondaki adamla çat pat İngilizce anlaşmaya çalışıyorum. Baktım olmuyor, Türkçe bilen yok mu dedim, baktım biri bana sahip çıktı. "Beyefendi ben size yardımcı olayım" dedi. Türk müsünüz dedim, "yok Ermeniyim" dedi. "Ben de şimdi Beyrut'a geçecektim" dedi. Ben de arabayla gideceğimi söylemiştim adama, "arzu ederseniz sizin arabayla geleyim, yardımcı olayım size" dedi. Tamam dedim ertesi sabah yola çıkacağız, dolaşmak ister misin diye sordu, yahu beni şu Foto Garbis'e götür dedim. Aldı beni götürdü. Foto Garbis de büyük bir mağaza içinde, her şey var. Bu arada beni gezdiren adam da Antepli çıktı, konuştuk Antep'in şurasından burasından, kaynaştık. Benimle gelen adam "Garbis bak sana kimi getirdim" dedi. Ancak Garbis çıktı "Hoşgelmişsin hemşehrim" dedi, sarıldı felan. Neyse oturduk konuştuk, ikram üzerine ikram. Flaşı istedim, getirdi içerden, parasını almam diyor. Yapma olur mu ben parayı aldım dedim. Adamın soyadı Şöhmeliyan, burada Şöhme Köyü vardır Antep'te. Benim babam da Şöhmelidir, almam parayı dedi.

Beyrut'a gittik, mağazaları geziyoruz ama kimseyle anlaşamıyoruz, hemen Türkçe bilen birini getiriyorlar. 14-15 yaşında bir kız geldi, bizimle konuşuyor, hanım bir bluz beğendi kıza sordu "bunun başka rengi var mı" diye, kız da "bes bu var" dedi, siz de bilmezsiniz, bes Antep'te "yalnız" demek, "yalnız bu var". Sonra da "bence bu renk güzel ama sen ıstıfil ol" dedi. "İstıfil ol " demek "sen bilirsin" demektir Antep'te. Kızım sen bu Türkçeyi nereden öğrendin diye sordum, "bizim evde hep Türkçe konuşulur. Dedem, nenem, annem...hepimiz Türkçe konuşuruz" dedi. Bakınız bu bir, başka bir mağazaya girdik yine bir Ermeni çağırdılar Türkçe konuşmak için. Birisi geldi Adana ya da Maraş'tan geldiğini söyledi, ısrar etti bir kahve için diye. İçtik kahveyi, "siz ne cesaret geldiniz buraya" dedi, o sırada da Amerika'da elçiler öldürülmüş. Ben de Türkiye'de kalan 250-300 bin Ermeni de bizden korkmuyor, niye korkalım ki dedim. Çok memnun oldu hoşuna gitti. Arabayla gelmişsiniz buralara kadar, bir şey olur da arabanız kaza yapar bir şeye ihtiyacınız olur ne saat olursa olsun beni arayın dedi. Ben diasporada sözüm geçer dedi.

Arabamız arıza yaptı, benzin istasyonunda dururken Antep plakasını gören bir çocuk geldi benim ağabeyim tamircidir bir şey olursa haber verin dedi Türkçe olarak yine.

Çok büyük değil arıza ama yola çıkacağız o gün Türkiye'ye döneceğiz. Gittim çocuğun ağabeyine, dedim böyle, kardeşiniz sizin yardımcı olacağınızı söyledi. "Derhal" dedi hemen arabaya baktı ama bir parça eksik her yer de kapalı cumartesi öğleden sonra. Şubat ayı, her yer erkenden kararmış, şimdi gittik tamirhanelerin olduğu bir yere, Dolapdere gibi bir yere. Çıkmaz sokak gibi bir yere vardık, kepenkler açıldı arabayla girdik içeriye, arkamızdan da kapattılar kepengi. Amanın ne yaptın Şahap sen dedim kendi kendime, hiç olmazsa eşim yanımda olmasaydı, cebimde de elma soymak için küçük bir bıçak var. 4-5 kişi geldi hemen arabayı liftle kaldırdılar, test makinelerini getirdiler. Bir saat içinde hallettiler, "yola çıkabilirsiniz ama biz sizi bırakmayız, burada Türkiyeli Ermenilerin pikniği var oraya geleceksiniz ailelerimizle tanışacaksınız" dediler. Ama bizim de dönmemiz lazım akrabalar Şam'da bekliyor oradan Halep'e geçeceğiz. Zar zor ikna ettim adamları, borcum ne kadar dedim borcun yok dediler. Ne kadar vermeye çalıştıysam da mümkün değil almadılar.

Bakın şimdi ben bunları niye anlattım size, bir hayli dolaştık Beyrut'ta, bir tek dükkanda bizi istemediler. Belki 50 mağazaya 50 restorana gittik, bir hafta on gün kaldık orada tek bir dükkân dışında öyle ilgi gösteriyorlar, öyle ilgi gösteriyorlar. Bizi Şam'dan getiren Antepli adam Halep'te buldu bizi, evine davet etti, kulüplere götürdü gezdirdi. Kendisi Şam'daki en büyük plastik fabrikasının da sahibiymiş, Hafız Esat gelmiş fabrikasına el koymuş o yüzden yenisini kuracak. Şahap Bey dedi, gel sen yap şu inşaatı, benim de o dönemde işim başımdan aşkın, o kadar çok inşaat var ki yaptığım kabul edemedim. Bir gün beni aradı "ben Manue"l dedi, "vay dedim nerelerdesin", "ben İstanbul'dayım ama Halep'e geçeceğim eğer evdeyseniz Antep'e uğrayacağım" dedi. Atladı geldi, iki gün misafirimiz oldu, yedirdik, içirdik, gezdirdik. Babasının evini görmek istedi bu cami olan kilisenin arkasındaymış.

Berrak Yüce:

Kurtuluş Cami mi?

Şahap Güneyligil:

Evet o işte, aradık taradık bulamadık. Yıkılmış yerine yeni binalar yapılmış.

Neyse bunu neden anlatıyorum, bizimkiler azıcık kafasını çalıştırsalar, Beyrut'a ya da Suriye'ye yani oralara gitseler Ermenilerle konuşsalar, bir düşmanlığımız var mı yok mu sorsalar, yoktur. Yani bir akrabaları gelmiş gibi davranıyorlar. Benim çocuklarıminin bilmediği Türkçeyi konuşuyorlar. "Bes"i, "ıstıfıl"ı biliyorlar.

Bak ben İstanbul'da okuyorum, babam vefat etmişti okurken, amcam beni bir adama götürdü Ermeni, dişçi, Haçık Jamgoçyan isminde, çok yaşlı, ben giderim her ay harçlık verir bana. Adam o kadar enteresan bir adam ki hiç tanımadığı Müslüman bir çocuğa para veriyor.

Berrak Yüce:

Antep'ten mi gitmiş yoksa İstanbullu mu?

Şahap Güneyligil:

Yok İstanbul Ermenisi. Dedim "nasıl böyle bir şey yapıyorsunuz". "Siz bize gavur dersiniz ama hepimiz insanız" dedi. "Ben birçok talebeye karşılıksız para veririm, burs gibi" dedi. Zengin bir adam, çoluk çocuğu da yok.

Berrak Yüce:

Ama adam için fark etmiyor sanırım, Müslüman ya da Ermeni ihtiyacı olana veriyor para.

Şahap Güneyligil:

Yok yok hiç fark etmiyor, amcam para göndersin göndermesin para verirdi bana.

Dikran Masis vardır, kendisi Türkiye'nin en güzel mobilyalarını yapıyor, biz de tuttuk mobilya bayiliğini aldık. Dikran Bey de çok veren bir adam, atladılar evime geldiler, ahbab olduk, İstanbul'daki yalısında ağırladı kendisi de bizi. Yani Ermeniler hiç de söylendiği gibi kötü değiller.

Berrak

Yüce:

Benim okuduğum kaynaklarda da öyle yazıyor, buradayken Müslümanlarla Ermeniler çok iyi anlaşıyorlarmış. Islahat Fermanı ile tanınan haklar nedeniyle Ermeniler ekonomide oldukça gelişmişler ve zenginleşmişler, sorunlar bundan sonra çıkmaya başlamış zaten.

Şahap Güneyligil:

Evet, doğrudur.

Berrak Yüce:

Bir şey merak ediyorum burada binalarda kullanılan bir taş var, topaktaş, sanırım bu taş Kayacık bölgesinden çıkarılıyormuş ve oyuldukça mağaralar oluşmaya başlamış, bilmiyorum doğru mu?

Şahap Güneyligil:

Şimdi Kayacık'ın taşı keymih ve havaradır. Çok farklı ocaklar var, mesela Kendirli Kilisesi'nin taşları keymihtir, burada Mazmanlı Köyü vardır oradaki bir ocaktan gelir. Onun hemen yanında şimdi korumaya alınmış bir bina vardır, dikilitaşın yanında onun da taşı aynı ocaktan getirilmiştir. Ben o binada da çalıştım, kapı motiflerini çizmiştim mimarlara yardım etmek için. Yani bu topaktaşını Antep'te binalarda kullandıran benim.

Berrak Yüce:

Ocaktan çıktıktan sonra sertleşen bir taş mı?

Şahap Güneyligil:

Yok bu topaktaş sertleşmez. Keymih ve havara eski binalarda çok kullanılır mesela, ama şimdi dikkat ederseniz hepsi dökülür, eriyip gidiyor binaların taşları. Bu topaktaş çok sağlam bir taştır. Devlet Demiryolları yapılırken, küçük köprü gibi geçişlerde sağlam olsun diye bu taşları bulmuşlar. Büyük topaklar şeklinde Kilis yolu taraflarından getirtirdik, bunları kesip Maraşlı ustalara döşetirdik. Sonra İstasyon binasında kullanmak için getirdiler.

Berrak Yüce:

Evet o da Cumhuriyet dönemine ait bir bina değil mi? 1953'te başlanmış yapımına.

Şahap Güneyligil:

Evet o binada kullanılmıştır, ben çizdiğim bir çok binada kullandım.

Berrak Yüce:

İmar planlarının hangi süreçte ve şartlarda yapıldığından bahsedebilir misiniz biraz.

Şahap Güneyligil:

Tabi son imar planı yapıldığında ben belediye meclis üyesiydim. 1973 yılında yapıldı son plan. 1973 yılında da Gaziantep Belediyesi'nde İmar Komisyonu başkanıyım. Jüriye de Antep'i temsilen ben ve belediye başkanı seçildik meclisten. Eski eserleri tespit etmek için Turgut Cansever'e teklif götürüldü ancak mazeret bildirdi katılamadı. Neyse ilk elemelerde zayıf olan projeler gitti. 3-5 proje elendi. İki profesör Ruşen Keleş ve Tuğrul Akçura benim itiraz ettiğim bir proje vardı ona itiraz ettiler ama o proje bütün elemeleri geçti ilk üçe kaldı. Tuğrul Bey, ne yaparsanız yapın dedi. Ruşen Bey de katıldı benim söylediklerime. Belediye Başkanının yanına gittim, "bakın bir sorun var Antep'in başına büyük bir felaket gelecek" dedim. "Ne yapalım" diye sordu, "iptal edelim" dedim, olmaz dedi ve benim istemediğim proje Zühtü Can'ın projesi birinci oldu. Ben de rapora iki itiraz notu yazdım. Birisi İpekyolu'ndan Kilis yoluna bir yol açıldı, daha doğrusu bu yol var ama genişletme yapılacak. İkincisi hava meydanından İpek Yolu'na direkt bir yol açılması. Bu iki notu yazdım. Bu yollar açılmadı. Nasıl oldu, 1974 yılında seçimler yapıldı, Adalet Partisi kaybetti Halk Partisi kazandı Antep'te. Halk Partisi'nin belediye başkanı da bir mühendis arkadaş, bu arkadaş imar planında tadilat yapmaya karar verdi, zaten kazanan projede tatbik edilmedi apayrı bir proje oldu. Hatta ikinci olan projenin müellifinin görüşleri tavsiye olarak alındı, jüri raporuna geçti. Onu uygulamaya çalıştılar onu da uygulamayı beceremediler. Çünkü istediklerini yaptılar.

Birgün yazıhanede oturuyorum, Bayındırlık Müdürü telefon açtı, misafirlerim var Antep'i gezmek istiyorlar, senden başkası gezdiremez sana göndereceğim dedi. Geldiler, gezdirdim. Son gün vedaya geldiler, lojmanlarına götürmek için arabaya bindik, benim yerim de Kendirli Kilisesi karşısında, orada bir bürom var. Çıktık, Büyükşehir Belediyesi'ne doğru köprüden inerken, o köprü'nün adı da Eğri Köprüdür, hem düşeyde hem yatayda eğridir, daha böyle kepezelik görülmemiştir.

Berrak

Yüce:

Köprü ne zaman yapılmış, imar planından sonra mı yapılmış?

Şahap Güneyligil:

Tabi, tabi. Bu gezdirdiğim adamlar da beş kişiler, kimisi başkan yardımcısı, kimisi imar müdürü, kimisi encümen üyesi hepsi mimar mühendis. Kayseri Belediye Başkanı demiş ki atlayın şuradan jipe, Konya, Mersin, Adana, Antep, Maraş, Malatya bir tur yapın oralarda belediyeler neler yapıyor, cazip olan fikirleri bana getirin. Geçerken Kayseri'den Belediye İmar Müdürü dedi ki "Şahap Bey hadi eski şehri anlıyoruz, caddeler eğri bükü de bu yepyeni şehirde neden bir tane doğru dürüst cadde yok" dedi. "Bakın arkadaş size anlatayım" dedim, bizim bu şehrin adı ne, Antep. Antep vaktiyle Dülük'teymiş, Dülük'te su çanak gibi bir şeyin içindeymiş, bir gece bir depremde bütün hepsi gitmiş. Şimdi orada çok güzel meyve ağaçları vardır, Türkiye'nin en güzel meyveleri orada yetişir. Su kaçınca, Dülük'e gelen bir su kanalı varmış, ben bu kanalı buldum, burada Başpınar'da, organize sanayinin olduğu yerde pompalar var. Oraya gittik kalabalık ekip, belediye başkanı, işçiler, bakacağız ki orada su var mı, nasıl getirebiliriz. Çatal gibi dut çubuğu elimizde, yürüyoruz, su varsa yerin altında dut çubuğu döner dediler. Ben buna inanmazdım ama birinin çubuğu döndü, başkan dedi ki kazın burayı. İşçiler kazdılar ne çıktı biliyor musunuz, insan boyunda bir su kanalı, üzerinde de muntazam kapaklar var. Bu kanal dağın altından geçiyor Dülük'e gidiyor. Dülük'ten buraya yerleşince suyu da kanalla getirmeye karar vermişler. Kale'nin eteklerine yerleşmeye başlamışlar,

yaşlı bir adam gelmiş, yeni şehir kuracaksak örnek bir şehir bulun ona göre yapalım, böyle kafadan yapmayalım demiş. Neresi var diye konuşurken, birisi demiş Mısır’da Teb şehri var. Bu Teb şehri 1. Ramses’in yaptığı özel bir şehir. Gitmişler Mısır’a gelmişler şöyle yapalım demiş. İpleri çekmişler, ama Antepliler rahatına düşkün insanlar, biri bakmış kendisinden fazla gidiyor almış ipi öteye çekmiş, öbürü demiş benim arsam yol olsun çekmiş ipi başka yere. Demişler buraya isim olarak da “aynı Teb” adını verelim. Binalar çıkmaya başlamış o yaşlı adam gelmiş “hani burası aynı Teb gibi olacaktı, aynı Teb değil eğri Teb olmuş” demiş. Bu eğri Teb söylene söylene Antep olmuş.

Berrak Yüce:

Ben birçok kaynaktan Antep isminin nereden geldiğine dair farklı rivayetler okudum ama bu anlattığınızı ilk kez duyuyorum.

Şahap Güneyligil:

Şimdi o bahsettiğim beş kişiyle arabada gidiyoruz ben bu hikayeyi anlattım. Onun için Antep böyledir dedim, imar planı uygulanırken de aynı şeyi yaptılar, belediye başkanı geliyor yerinde şunu şuraya çek, bunu buraya diyor. Bir tane doğru cadde kalmadı.

Müdür o zaman “Şahap Bey bunu sen uydurdun gibi geliyor bana” dedi. O anda gelmişti gerçekten de aklıma, bazı toplantılarda anlatırım bu hikayeyi. Ama tabi ki hiçbir dayanağı yok, uydurma bir rivayettir ama en yakışanı da budur.

EK D

Gaziantep Fotoğrafları

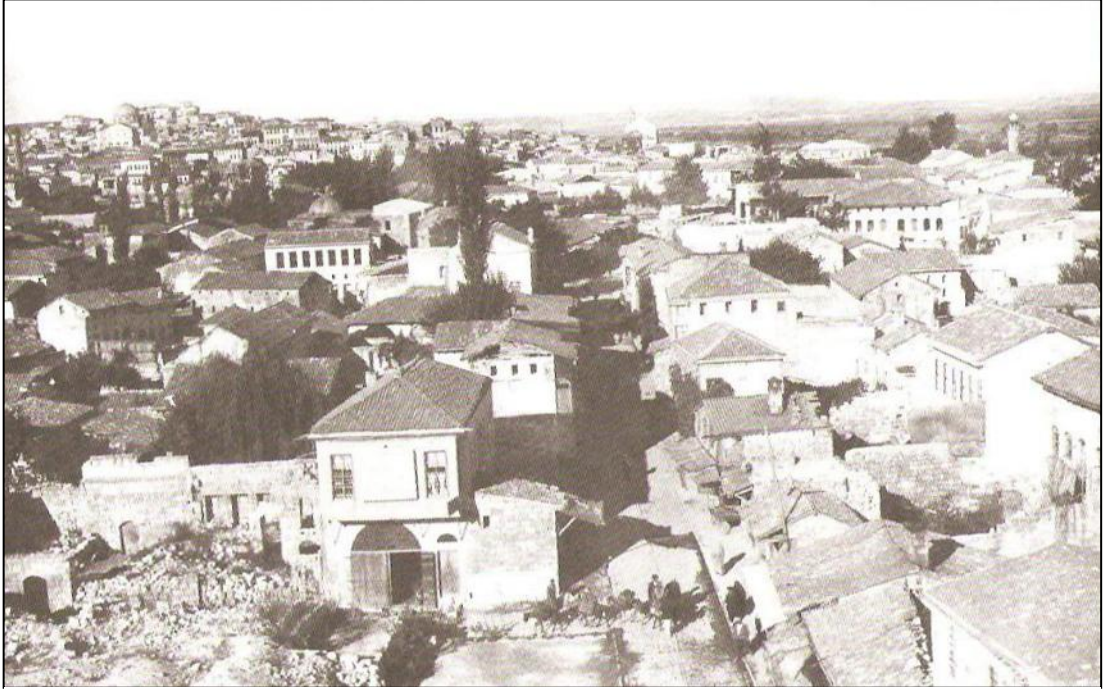
Şekil D.1 : Atatürk Bulvarı üzerindeki Bayaz Han, tarih bilinmiyor
(<http://bayazhan.com.tr>, Nisan 2010)

Şekil D.2 : Zincirli Bedesten içten görünüm, 2010.

Şekil D.3 : Maarif kavşağından Suburcu Caddesi, tarih bilinmiyor (Sıtkı Severoğlu arşivi).

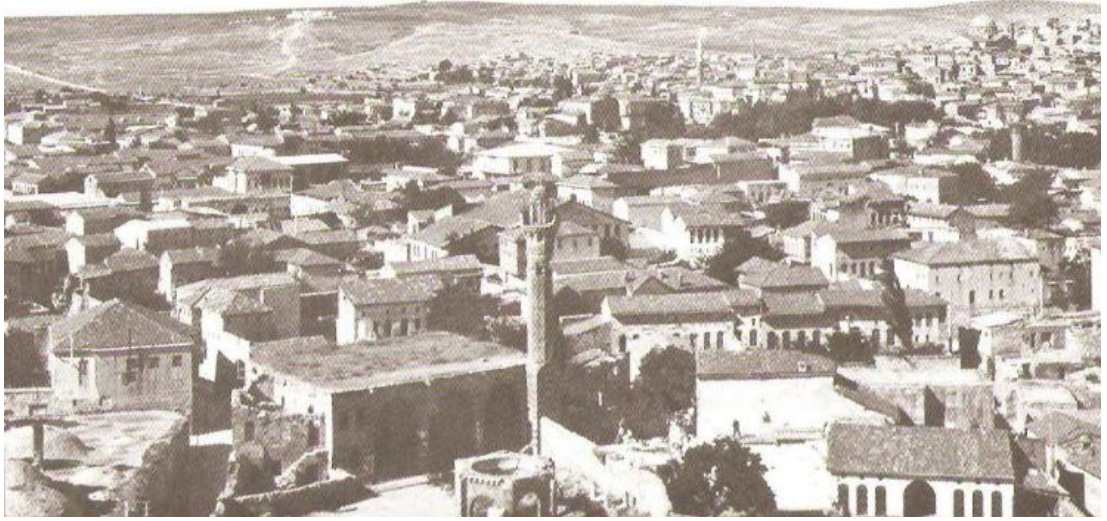
Şekil D.4 : Karagöz Caddesi ve çevresi, tarih bilinmiyor (Uğurluer, 2008).

Şekil D.5 : 1925 yılında Gaziler Caddesi (Abdullah E. Çitçi arşivi).

Şekil D.6 : Atatürk Bulvarı ve Maarif kavşağı, tarih bilinmiyor (Gaziantep Turizm Derneği arşivi).

Şekil D.7 : Antep Müdafaası sonrası harap olan Handaniye Camisi (Uğurluer, 2008).

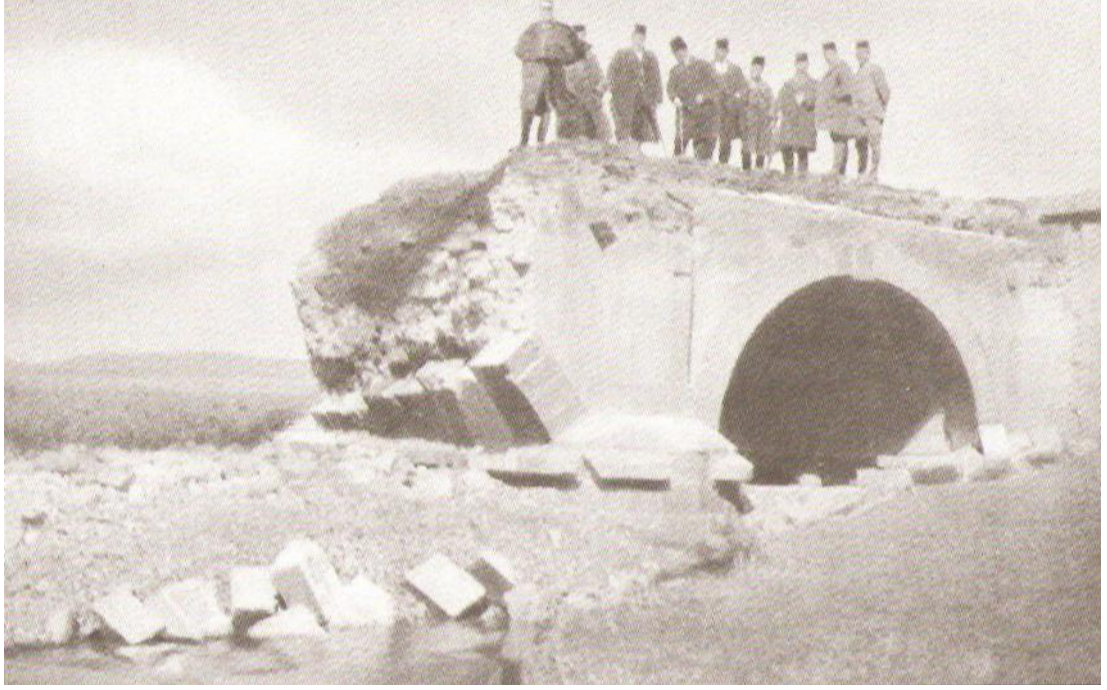
Şekil D.8 : Antep Müdafaası sırasında Fransıızlar tarafından fırın olarak kullanılan bina yıkıntısı, daha sonra Şehit Kamil İlkokulu olarak kullanılmıştır (Uğurluer, 2008).

Şekil D.9 : Antep Müdafaası sonrası Gaziantep Kalesi'nin yıkıntıları (<http://wowturkey.com>, Nisan 2010).

Şekil D.10 : Gaziantep Kalesi'nin dış surlarının yıkıntıları (Uğurluer, 2008).

Şekil D.11 : Antep Müdafaası sırasında Fransızlar tarafından bombalanan bir köprü (Uğurluer, 2008).

Şekil D.12 : Antep Müdafaası sonrası konut yıkıntıları (<http://wowturkey.com>, Nisan 2010).

Gaziantep'in 1935 Yılına Ait İmar Planı

Gaziantep'in 1935 Yılına Ait İmar Planı

Gaziantep'in 1950 Yılına Ait İmar Planı

EK G

Gaziantep'te 2003 Yılında Yapılan Arkeolojik Kazı Raporu

Bakanlığımız, Mülga Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 28.04.2003 gün ve 4984 sayılı kazı ruhsatnameleri doğrultusunda 09.06.2003 gün ve 192 sayılı Valilik Oluru ile Gaziantep Kalesindeki 2003 yılı kazı çalışmalarına 04.06.2003 günü başlanılmış ve 09.11.2003 günü son verilmiştir. Bu sezon çalışmaları Gaziantep Müze Müdürlüğü başkanlığında Arkeolog Fadime YILDIRIM ve Antropolog Coşkun KÖYSU'nun açma sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir. Kazıda geçen yıllarda kalede çalışan işçilerle birlikte yeni temin edilen toplam 40 işçi ile çalışılmıştır. Çalışmalar Gaziantep Valiliğinin desteğinde İl Özel İdare Müdürlüğü Bütçesinden temin edilen ödenekle yürütülmüştür.

Şehrin Konumu ve Tarihi:

Gaziantep Kalesi Gaziantep şehrinin çekirdeğini oluşturur³. Kalenin kuzey yönünü Alleben Deresi, doğu - güneydoğu yönünde ise Türktepe tepesi yer almaktadır. Alleben deresi Sof Dağı doğu eteklerindeki Pancarlı mevkiinde oluşur ve rakımın azaldığı yerlerde doğal kaynaklarla beslenerek 20 km doğudaki Oğuzeli ilçesinde Sacır Suyu ile birleşir ve Suriye'ye geçer. Bu güzergah üzerinde birçok höyük bulunmaktadır⁴. Yapılan araştırmalarda Sof dağı eteklerinde ve Gaziantep Platosunda birçok paleolitik taş aletin varlığı saptanmıştır⁵. Alleben Deresi güzergahındaki höyüklerin konumları ile paleolitik malzemeler bir arada değerlendirildiğinde avcılık – toplayıcılık dönemden toprağa bağlı yerleşime geçişin izleri bölgede belgeli olarak izlenebilmektedir. Yapılan araştırma⁶ ve arkeolojik kazılarda Kaleden önce bu çekirdekte Bronz Çağına tarihlenen bir höyüğün varlığı saptanmıştır⁷. Höyükte yapılan kazı çalışmalarında Halaf Kültürüne ait çanak çömlek parçaların varlığı da saptanmış olup gelecek yıllarda yapılacak kazı çalışmalarında Kalkolitik Dönem yerleşiminin belgeleneceği düşünülmektedir⁸. Kale, kısmen kalker kayalık olan bu höyüğün üzerine inşa edilmiş olup m 33 metre yüksekliğinde ve 200 metre çapındadır.

Kalenin ilk yapım tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmasa da M.S II nci yy'dan sonra yapılmış olabileceği varsayılmaktadır⁹. Höyükte 2003 yılında yapılan kazıda¹⁰ iki adet altar ortaya çıkmıştır. Roma Dönemine tarihlenen kalker taştan yapılma altarlardan birinin üzerinde Grekçe "Büyük Zeus'a" yazısı okunabilmektedir. Altar büyük ölçüde tahrip olmuş şekilde Bronz Çağı tabakası üzerinde atık malzeme içinde bulunmuştur. Kalede altarlardan varlığı bir tapınağın varlığını da çağrıştırmaktadır. Ancak böyle bir yapıdan söz etmek bugün mümkün görülmemektedir. Bu dönemde sadece kale mi vardı yoksa kale eteklerinde bir şehir var mıydı bu konuda söz söylemek için henüz yeterli materyale ulaşılamamıştır. Bunun nedenleri arasında "bölgenin jeolojik yapısının karstik niteliğine bağlı olarak kent içinde

*Ahmet BEYAZLAR, Arkeolog, Gaziantep Müze Müdürlüğü,

³ Claude CAHEN, La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche, Paris 1940, s.116

⁴ Gaziantep E la Sua Regione, Incunabula Graeca, vol. XLVIII

⁵ Savaş HARMANKAYA, Oğuz TANINDI, TAY 1, paleolitik

⁶ Sabahat GÖĞÜŞ, "Gaziantep Kalesi", Başpınar, Şubat 1945 s.3-5

⁷ Doç.Dr.Fikri KULAKOĞLU, 2003 Yılı Gzp. Kalesi Höyüğü Kazı Çalışma Raporu, Gzp. Müze Md.lüğü

⁸ Doç.Dr.Fikri KULAKOĞLU, age.

⁹ Dr.Rıfat ERGEÇ, Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan, Gaziantep 1999, Gaziantep Kalesi, s.295

¹⁰ Doç.Dr.Fikri KULAKOĞLU, age.

(kale etrafında) inşaat için elverişli olmayan boşlukların bulunması”¹¹ bu mağaraların depo ve yaşam alanı olarak kullanılması, yer şeklinin kültür katmanı oluşturmayacak şekilde kalker kayalık oluşu, yöredeki yumuşak kalker yapı taşlarının sürekli yeni yapılarda kullanılması ve bu boşlukların ileriki dönemlerde genişletilmesi nedeniyle eski yaşantıların yok edilmesi sıralanabilir.

Antik kaynaklardan Ptolemeus (Batlamyus) a göre Mezopotamya’dan Fırat yolu ile Anadolu’ya geçen kervanlar Apamea – Zeugma ile Germanikeia (K.Maraş) arasında uğradıkları kentlerden biri Doliche idi¹². Bölgedeki yollar üzerindeki farklı dönemlerde kurulan kale ve burçlar ile birlikte değerlendirildiğinde Kalenin Geç Helenistik dönemde kutsal Dülük antik kentinin ve yolunun güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş olması fikri ağırlık kazanmaktadır. Kalenin 20 km güney batısındaki Burç Kasabası Kulesi ve Karadinek Kulesi, 55 km güneydeki Kilis ili sınırları içindeki Ravanda Kalesi, 15 km kuzey batıdaki Boynooğlu Köyü Kulesi, 20 km kuzeydeki Karacaburç Köyü kulesi, 20 km kuzeydoğudaki Mazmanburcu¹³ kulesi, küçük ve büyük Kızılhisar kuleleri dönemlerinin yol güvenliğini ve asayişi sağlamak üzere konuşlandırılmış savunma yapılarıdır.

Bölgede bulunan kaleler ile ilgili ilk yazılı belge Bizans İmparatoru I.Justinianus’un (M.S 527 – 565) Orta Fırat Bölgesini Sasaniilere karşı tahkimi şeklindedir¹⁴. Ancak belgede Kargamış ve Zeugma kaleleri belirtilirken Gaziantep’teki kale ile ilgili bilgi yer almamaktadır.

Başka bir kaynakta “Antep’in iki tepelik üzerinde kurulmuş olduğu, tepeler arasında bir derenin aktığı, şehrin çevresinin üç mil olduğu, Sacır ırmağının şehrin doğusundan geçtiği ve burada su kemerleri bulunduğu, kalenin yuvarlak bir tepe üzerinde yapılmış olduğunu, çevresinde kaya mezarları bulunduğu...”¹⁵ ifade edilmektedir.

Her ne kadar bu kaynaklarda söz edilen su kemerleri ve kaya mezarları bugün mevcut olmasa da şehrin batı kesiminde şehir gösteren mevkiinde ortaya çıkan su kanalı¹⁶, kalede ortaya çıkan altınlar bugünkü şehrin bulunduğu alanda bir Roma dönemi yerleşiminin varlığını göstermektedir.

Kalenin varlığı ile şehrin varlığı iki ayrı konu olarak ele alındığında kalenin Geç Helenistik veya Roma dönemi karakolu, Bizans Dönemi Kalesi olduğu, bölgenin Memluk idaresine geçmesiyle günümüz şeklini kazandığı, şehrin ise Bronz Çağından günümüze yerleşim gördüğü söylenebilir. Ancak antik yazılı kaynaklardaki bilgiler değerlendirildiğinde şehir antik dönemden 10 ncü yy’a kadar Dülük antik kentinin gölgesinde kalmıştır¹⁷. Urfalı Matheos’un Vakayinamesi’ne göre Dülük bir eyalet olup 10 ncü yy’da merkezi Antep Kalesidir¹⁸

Gaziantep’in bulunduğu bölgenin Ortaçağdaki durumu oldukça karışıktır. Miladi 636 yılında Antep ve çevresi Arap egemenliğine girmiştir. Takip eden yıllarda uzun süre Bizans – Arap, çekişmesine sahne olan Antep bölgesi¹⁹ Abbasiler (M.782), Bizanslar, Hamdaniler (951) Nurettin Zengi (M.1155) Selçuklular (1084), Eyyubiler (1183) Memluklular (1277) Moğollar (1281), Dulkadirler (1390), Timur (1400), Karakoyunlular ve tekrar Dulkadir Beyliği idaresine geçmiştir. Şehir uzun süre Memluklarla Dulkadiroğulları arasında

¹¹ Prof.Doğan KUBAN, Gaziantep Kenti Koruma Planı Raporu,1976 S.I-25

¹² Paulys Real Encyclopedie der Classich. Altertums Wissenschaft, Band V, 1 (Stuttgart 1903) s.1275

¹³ C.Cahit GÜZELBEY, Hulisi YETKİN, Gzp. Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler, 3.fasikül, s.89

¹⁴ Procopius, VII, Buildings, Loeb Classical Library, Harvard Univ., 1961, s.157 vd.

¹⁵ R.POCOCKE, A Description of the East and some other Countries London 1743.

¹⁶ Gaziantep Müzesi Araştırma Raporu

¹⁷ Prof.Doğan KUBAN, age, 1976, s. I-7

¹⁸ Prof.Doğan KUBAN, age, S.I-10 vd.

¹⁹ Prof.Doğan KUBAN, age, S.I_4

mücadele alanı olduktan sonra 1516 Mercidabık Zaferinden itibaren Memluktardan Osmanlı Egemenliğine geçmiştir²⁰.

1517 Osmanlı Egemenliği ile kente yeniçeri yerleştirilmiştir. Bundan önce şehrin idarecileri Memluk Şerifleri olup Halep vilayetine bağlıyken Osmanlı egemenliği ile birlikte şehrin yönetimine yeniçeriler gelmektedir. Şerifler Yeniçeriler çekişmesi kentte uzun yıllar devam etmiştir²¹.

Gaziantep Kalesi'nin fiziksel görüntüsü hakkında yayınlarda "kalenin çevresi 540 kulaç ve altı kule, iç kalenin çevresi 66,5 kulaç ve üç kule, merkez altındaki başura 307 kulaç ve 5 kule, orta kale 343 kulaç, küçük başura 234 kulaç, oturulan büyük kale bölümü 282,5 kulaç, kapının çevresi 105 kulaç ve 3 kule"²² ifadesi yer almaktadır. Burada söz edilen başura (şura, toplantı, toplantı salonu) olarak algılanmakta ve günümüzde galeri olarak adlandırılmaktadır. 1 kulaç 85 cm olarak ele alındığında küçük başura diye anılan galerinin bugünkü mevcut sur duvarları içindeki galeri olduğu anlaşılabacaktır. Merkez altındaki başura diye ifade edilen galerinin varlığından söz etmek bugün mümkün gözükmemektedir. Kalenin batı kısmında yapılan çalışmada ortaya çıkan mazgal deliğinden bu galerinin kalenin hendeğinin başladığı yerde, ana kayaya oturtularak yapıldığı ve kalenin batı – güney ve doğu kısmını oluşturduğu düşünülmektedir. Kalenin güney yönündeki çöküntülerden bu galerinin aşırı tahrip olması nedeniyle 1950 yılı sonrası yapılan tamiratlarda çökertilmiş ve yerine sembolik olarak 1.20 cm genişliğinde mazgal delikli bir galeri yapıldığı anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, 17 nci yy ortalarında Maraş eyaleti sancağı olan Antep'i "... Burada olan bilginler hiçbir diyarda yoktur. Her evden su geçer, her evde bahçe, havuz ve şadırvan vardır. Bağlı bahçeli şirin bir şehirdir. ...Kalesi, şehrin ortasında bir kudret kayası üzerinde yuvarlak bir kaledir. Etrafı 1300 adımdır. Hendeği 40 (30 m) enli ve 20 (15 m) arşın derindir. 26 kule, 1001 bedendir. Batıya bakan bir kapısı vardır ama yedi kat demir kapıdır. Kale içinde kırk ev, bir cami, bir hamam, birkaç buğday anbarı vardır. Dizdarı kaleden çıkamaz. Çıkıp top menzili gitse katlederler. Yetmiş top vardır. Sanki bu kale Halep kalesinin oğludur. Bu şehre Arabistan Gelinciği derler"²³ diye tanıtmaktadır. Bir başka kaynaktan ise "... kalenin içinde muhafızlara ait sağlam yapılar vardır. ...içteki muhafızlara ait boşluk kalenin çevresini dolaşır. ... kale içindeki evlerin harabeleri hala durmaktadır. ...Ayrıca bir hamamı bir cami yıkıntısı vardır."²⁴ Diye tanıtılmaktadır.

Kalenin M.1791'de bir ara eşkıyalar tarafından ele geçirilmesi üzerine eşkıyaların kaleden atılması için kaleye lağımlar kazılmıştır²⁵. Bu lağımın kalenin kuzey yamacındaki ana kayaya oyulmuş tünel olabileceği düşünülmektedir. Yapılan incelemede tünelin yaklaşık 2,5 m genişliğinde ve 2 m yüksekliğinde, kuzey güney istikametinde 12 m uzunluğunda 45-50° diklikle kale içine doğru gittikten sonra iki ayrı kola ayrılmakta ve her iki kol da 5 m kadar ilerledikten sonra ana kaya ile son bulmaktadır. Lağımın / tünelin kalenin üstü ile bağlantısı sağlanamadan yarım bırakıldığı anlaşılmıştır. Bu tarihlerde şehirde asayişin son derece bozuk olduğu kalede muhafız bulundurulmadığı veya muhafızların kaleyi koruma güçlerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. H.1204, M.1790da Gaziantep'te 3 yeniçeri bölüğünün bulunduğu ve bu yeniçerilerin şehrin muhtelif mahalle ve köylerinde ikamet ettikleri, asayiş harici işlerle uğraştıkları bilinmektedir²⁶. 1840 lı yıllarda kale, askeri depo ve zindan olarak kullanılmıştır²⁷. 22 Ekim 1822 tarihinde Gaziantep'te meydana gelen deprem birçok yapı yıkılmıştır²⁸. Kalenin ana mimarisinden ayrı olarak kale içine yapılan Geç Osmanlı

²⁰ R.YINANÇ aynı eser s.69

²¹ C.Cahit GÜZELBEY, Hulisi YETKİN, Gzp. Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler,2. Fasikül, s.18

²² Claude CAHEN, age, s.57

²³ Prof.Doğan KUBAN, age, s. I-17-18

²⁴ H.T.Dağlıoğlu, Miladi 16, Hicri 10. Asırda Antep, Gaziantep 1937

²⁵ C.Cahit GÜZELBEY, Hulisi YETKİN, Gzp. Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler, cilt 81-141, s.99

²⁶ C.Cahit GÜZELBEY, Hulisi YETKİN, age. S.92, vd.

²⁷ age, cilt 144 – 152, s.28

²⁸ age, s.121

Dönemine ait kompleks mekanlar kazıldığında taşların kapının bulunduğu yöne doğru yıkılmış olduğu, bunun nedenin de ahşap direk atkılı düz damlı odaların girişe doğru meyilli olmasıdır. Bu nedenle kazıda ortaya çıkartılan Geç Osmanlı Dönemi yapı komplekslerinin 1822 yılında meydana gelen depremde önce yapılmış olduğu ve deprem sonrası yeniden inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Metruk durumda bulunan kalenin güvenliğinin ise eşraftan birisine emanet edildiği, tünel, galeri, burç içi vb. yapıların içinin doldurularak veya ağız kapatılarak tahribatın önüne geçilmek istenildiği anlaşılmaktadır.

Kalede yapılan onarımlar ile ilgili antik kaynaklarda “...Selahattin’in oğlu Halep Meliki Ez-Zahir Gıyaseddin zamanında (M. 1186 – 1216) kale içinde köşkler, camiler yapıldı, kale tamir edildi...”²⁹ denmektedir. Bu ifadeden kale içindeki mescidin yapım tarihi anlaşılmaktadır.

Hasırcı zade Mustafa Fehim Efendinin el yazması defterinde,...”Rivayete göre kalenin kapısı doğuda iken, Müslümanlar tarafından zapt edildikten sonra güneye alındığı...”³⁰ ifade edilmektedir. Kalenin doğu yönünde yapılan incelemede üst ve alt galerinin birbiriyle aynı paralellikte kesildiği ve bu alanda bir çöküntü bulunduğu anlaşılmıştır. Güneydoğu yöndeki Keçehane yokuşu başındaki burç temelini bu kapının güvenliğini sağlamak üzere yapılmış olabileceği, kalede meydana gelen tahribat sonrası Memlûkluların kaleyi yeni baştan H.886, (1481-1482) onarımlarında³¹ ise bu kısımdaki girişin iptal edildiği düşünülmektedir. Gelecek yıllarda kalenin doğu yönündeki yapılar ile ilgili çalışma planlanmaktadır.

Kurtuluş Savaşından harap bir şekilde çıkan kalenin ilk onarımı 1950 li yıllarda zamanının belediye idaresince gerçekleştirmiştir. Konu ile ilgili yazılı belge bulunamazken yerli bilirkşi ifadeleri ile Gazali Makamı köşesinde bulunan yazıt bu onarımı yapan taş ustalarının adını ve yapım yılını vermektedir. Bu onarım ile kalenin yıkık vaziyette olan sur ve beden duvarları kısmen onarılmış, kalenin etrafında bulunan hendek ile kale içindeki tünel, oda gibi tehlike arz eden mekanların içi doldurulmuş, kalenin üzerinde, etrafında ve galerilerinde yaşayan halk bu alanlardan atılmıştır³². Kalenin ikinci onarımı ise 1960 lı yılların sonunda 1970 li yılların başında yine dönemin belediyesince yapılmıştır. Bu çalışma ile kalenin güney eteklerinde bulunan harap vaziyetteki galeri çöktürülerek sembolik bir galeri yapılmış, 1950 yılı onarımında eksik kalan beden duvarları tamamlanarak günümüz görünümü kazandırılmıştır.

Kalede Yapılan Bilimsel Kazı ve Restorasyon Çalışmaları:

Gaziantep kalesinde ilk bilimsel kazı ve onarım çalışması Gaziantep Müze Müdürlüğü başkanlığında yapılmıştır³³. Bu çalışmada kazı ve restorasyon bir arada uygulanarak uzun soluklu bir planlama hedeflenmiştir. Ayrıca kale çevresindeki metruk yapılar Belediyesince yıkılıp temizlenerek turizm bölgesi statüsü kazandırılmaktadır. 2000 yılında Kale Hamamı ve Mescidi kazılarak ortaya çıkartılmış³⁴ Anıtlar ve Röleve Müdürlüğünün planlamasıyla kazısı yapılan hamamın üzeri uzay çatı ile kapatılarak koruma altına alınmıştır. 2002 yılında kazı çalışmalarına tekrar başlanılmış ve mescit çevresindeki Geç Osmanlı Dönemi yapı kalıntıları kısmen ortaya çıkartılmış³⁵, çevre düzenleme ve aydınlatma çalışması yapılmıştır. Kale yan yüzeyindeki tahribatın önüne geçilmesi amacıyla kuzeybatı yönünde ankraje batı yönde ise taş kaplama çalışması yapılmıştır.

²⁹ İslam Ansiklopedisi, Ayıntap mad. Cilt II, s.65

³⁰ M.Ö.GÖĞÜŞ “Gaziantep Kalesi”, Gaziantep’i Tanıtıyoruz, s.9 (Kasım) 1964, s.6

³¹ Ş.Sabri YENER, kitabeler,s.47

³² Mahalli Bilirkşilerin İfadesi

³³ Dr.R. ERGEÇ, age, s.304

³⁴ Dr.Burhan BALCIOĞLU, A. Medeniyetleri Müzesi Yıllığı, 2000 G.Kalesi 2000 Yılı Kazı Ç, s.252 vd.

³⁵ Gaziantep Kalesi Kazısı 2002 Yılı Kazı Sonuç Raporu, Gaziantep Müze Müdürlüğü, 2002

Geç Osmanlı Dönemi Yapı Kompleksleri:

Gaziantep Kalesi 2003 yılı kazıları kale içindeki Geç Osmanlı Dönem yapı kalıntılarını ortaya çıkartarak belgelemek, bunlardan korunması gerekenlerin restorasyon çalışmalarının yapılarak çevre düzenlemesi sonrası halka sunumu şeklinde programlanmıştır. Bu doğrultuda 2002 yılında yapılan kazıda mescit güneyi bitişiğinde ortaya çıkan doğu batı eksenli yapı kompleksi ile bu yapı kompleksinin güney paralelindeki aynı yönlü yapı kompleksinin tamamı. Bu yapılar çamur harçlı devşirme kalker kesme taş örgülü, ahşap direk atkılı düz toprak damlı odacıklardan oluşan lojman şeklinde ifade edilebilir. Ortalama 3x5 m² ebatlarındaki odalar sırt sırta, yan yana aynı duvarı paylaşımıyla oluşturulmuştur. Bu odacıkların içlerinde bir ocak bulunmakta ve kapı eşiklerindeki taş döşemden ve su akıtacağından bu alanların aynı zamanda yıkanmalık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı odaların içinde su teknesi olarak kullanılan kalker taştan oyulma curunlar yer almaktadır. Tek girişli odacıkların küçük bir pencere ile aydınlatılmış olabileceği varsayılmaktadır. Yapı komplekslerinin önünde kırma taş döşenmiş yollar yer almaktadır.

2003 yılı çalışmalarında 2 nolu burç ile 3 nolu burç arasında kuzey güney istikametli, 17,50 x 6 m ebadında kesme taş örgülü bir yapı temeli ortaya çıkartılmıştır. Yapının batı yön ortasından girişli olup yapı girişi kesen bir koridorla ikiye ayrılmıştır. Koridor ortasında 5 ayrı direk altlığı yer almaktadır. 2002 yılı kazılarında ortaya çıkan mescit güney bitişiğindeki yapı formu ile benzerlik gösteren yapının bölgenin Osmanlı Egemenliğine geçmesiyle kente yerleşen ilk askerlerin toplu olarak kaldıkları alanlar olabileceği düşünülmektedir. Lojman formu yapı grubunun ise kentte ekonomik ve siyasal egemenliğinin sağlanması sonrası kalenin ve kentin asayişini sağlayan muhafızların ikameti için yapılan tek kişilik odalar oldukları düşünülmektedir. Osmanlılar ileri tarihlerde askerleri mahallere dağıttıkları bilinmektedir³⁶.

Galeri Üzeri ve 2 Nolu Burç İçindeki Yapıları Tespit Çalışması:

Kalenin genelinde yapılan araştırmada galeriden üst mekanlara çıkan merdivenlerin varlığının anlaşılması üzerine bu bağlantıların açığa çıkartılması için sondaj çalışmaları uygulanmıştır. Bunlardan çay ocağı olarak da bilinen 6 nolu burç ile 5 nolu burç arasında kalan kısım 450 cm derinliğe inildiğinde bir kapı boşluğuna ulaşıldı. Yapılan derinleşme çalışması ile 580 cm de alt galeriden üst mekana çıkan merdiven sahanlığı açığa çıkartılmıştır. Galeriye inen merdivenlerin önü güvenlik nedeniyle büyük kesme taşlarla örülmüştür Bu kesim Bizans Döneminde bir kapı geçişi ile döneminin kale içine ve seğirdim yerine geçişi sağlayan bir fonksiyonda iken Memluk Döneminde yapılan onarım ve tadilatla bu fonksiyonunu yitirmiştir³⁷. Kapı girişinin bulunduğu sur duvarının yıkık olması nedeniyle 1970 li yıllarda yapılan onarımda düzleştirildiği anlaşılmaktadır.

2 nolu burç içinden üst kısma geçişi sağlayan merdivenlerin bağlantısını sağlamak amacıyla yapılan çalışmada kalede mevcut galerinin üzerinde mekanlar olabileceği ihtimali ile yapılan çalışmada birbiri içinden geçilen mekanlar açığa çıkartılmıştır. Yapı grubuna 2 nolu burç içindeki 12 adet merdivenle üst kata çıkılmaktadır. Merdiven 110x120 cm ebadında bir sahanlığa, sahanlıktan da 200x260 cm ebadında bir orta mekana açılmaktadır. Bu mekan güneydoğu yönde açılan bir baca ile alttaki galeriye bağlıdır. Bu mekanın doğusunda 170x150 cm ebadında kuzey kısımda külhanı ve girişinde kanalı bulunan zemini taş kaplama bir mekan bulunmaktadır. Bu mekanın yıkanmalık olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Orta mekanın kuzey yönünde kemer ve çapraz tonoz örtülü 400x500 cm ebadında başka bir mekan bulunmaktadır. Bu mekan önceden var olan bir yapının içine sonradan yapılmıştır. Bu mekanın kuzeydoğu yönünde bulunan bir merdivenle kale içine ulaşıldığı ancak bu mekanın yıkılması ile doğu yönüne yeni bir duvar yapılarak bu merdivenin iptal edildiği anlaşılmıştır. Mekan içinde zeminde bir adet bazalt dibek ortaya çıkmıştır. Bu mekanın batı yönünde 90x175 cm ebadında bir girişle 370x380 cm ebadında sivri tonozlu bir mekan yar almaktadır. 2 nolu burç içi olan bu mekanın güney doğu yönünde 260x140 cm ebadında

³⁶ C.Cahit GÜZELBEY, H.Yetkin, age,

³⁷ Y.Mimar Kemal NALBANT, Kale Restorasyon Projesi Müellifi

girişe sahip iken sonradan taşla örülmüş bir kapı boşluğu bulunmaktadır. Mekanın tonoz örtüsü kısmen çökük vaziyette olup sonradan yapılmış olduğu izlenimi vermektedir. Bu kısmın üzeri ahşap malzeme ile kapatılıp geçici olarak koruma altına alınmıştır.

Merdivenlerin açıldığı orta boşluğun üzerinde, geçişi üst kesimden ahşap bir merdiven ile ulaşıldığı varsayılan 250x680 cm ebadında kalker taş örgülü, yuvarlak kemerli, başka bir mekan ortaya çıkartılmıştır. Bu mekanın ortasında bulunan bir kapı ile güneydoğu yöndeki başka bir mekana bağlantıyı sağlayan kapı girişine rastlanılmıştır. Yapılan çalışmada bu mekanın çökmüş olduğu anlaşılmıştır. Ortaya çıkartılan yapıların acil yapılması gerekten onarımları kalede çalışmalarını sürdüren restoratörlere yaptırıldıktan sonra giriş kısımları kalker kesme taş duvar örülerek geçici olarak kapatılmıştır. 2 nolu burç önünde yapılan kazı çalışmalarında çökmüş olan üzeri yuvarlak tonozlu başka bir yapının varlığı ortaya çıkartılmıştır. Bu kesimin duvar kalıntıları bırakılarak içindeki moloz dolgu boşaltılmış, yapılacak restorasyonla bu alanın orijinal konumuna kavuşturulması hedeflenmektedir.

Mazgal ve Beden Duvarı Tespit Çalışması:

Kalenin galerisinde bulunan yoğun rutubetin galeri duvarlarında küflenme ve dökülmelere neden olduğunun gözlenmesi üzerine, gerek rutubetin önüne geçilmesi gerekse galerilerde bulunan önleri toprak dolgu ile kapatılmış durumdaki mazgal deliklerinin kale dışı bağlantılarını açarak galerinin doğal aydınlığının sağlanması ve kale beden duvarının temelini saptamak amacıyla 3 nolu burç ile 4 nolu burç arasında bulunan mazgal önüne bir sondaj uygulanmıştır. Yapılan çalışmada mazgalın mevcut toprak zeminden 3.50 cm derinde olduğu, mazgalın uzunluğunun 1.15 cm, duvar kalınlığının ise 230 cm olduğu anlaşılmıştır. Bu alanda kale beden duvarının temeline ulaşmak amacıyla yapılan derinleşme çalışmalarında 6,50 cm derinliğe inilmiş ancak temele ulaşamamıştır. Bu alandaki dolgu toprağı incelemesinde zeminden 1 m derinliğe kadar olan kısmın 1950 ve 1970 li yıllarda yapılan tamir çalışmasında atılan toprak ve taş moloz malzeme olduğu, 2 nci metre ile 4 nci metre arasındaki kısımdaki dolgu toprağı içinde ise pipo parçaları ile sigrafito tekniğinde çanak çömlek parçaları ile kaba hamurlu çanak çömlek parçalarına rastlanıldığından bu dolgunun kalenin beden duvarının yükseltilmesi sonucu alttaki duvarın güçlendirilmesi amacıyla doldurulmuş İslami dönem uygulamaları olduğu, 4 m den 6,5 m kadar olan kesimde ise Roma ve Bronz çağı seramik parçalarının bir arada karışık olarak bulunduğundan kalenin yapımının höyüğün doğu batı ekseninde kesilerek beden duvarının inşa edildiği saptanmıştır. Nitekim Kale Höyüğünde yapılan kazıda +854 kodunda islami dönem yapılarının altında Bronz Çağı mezarı ve yapı temeline rastlanılmıştır³⁸.

4 nolu burç ile 5 nolu burç arasında bulunan mazgalın dış bağlantısını sağlamak amacıyla başka bir sondaj uygulamasına gidilmiş bu çalışmada da 3,5 m de mazgala ulaşılması üzerine çalışma ya son verilmiştir. Mazgalların açılması ile galeri içindeki rutubet büyük ölçüde önlenmiştir. Kalenin güney kısmını çepeçevre kuşatan 180 m uzunluğundaki bu galerinin³⁹ mazgallarının açılarak doğu kısımdaki demir kapının kanatlarına parmaklık takılarak hava sirkülasyonu sağlanarak, doğal aydınlatma ve havalandırma sistemine kavuşturulması gerekmektedir.

Kuyu:

Kale Hamamının kuzeyinde yapılan incelemede kuyunun güneyinde 220x115 cm ebadında 5.50 cm derinliğinde bir boşluğun bulunduğu gözlenmesi üzerine çevrede yapılan incelemede hamam içine doğru uzanan bir künk boru ile batı yönünde bir boşluk ucunda benzer bir künk borunun varlığının anlaşılmasıyla bu yapının bir kuyu olabileceği değerlendirilmesinde bulunarak temizlik çalışmasına gidilmiştir. Yapılan çalışmada 11 nci metrede 45 cm uzunluğunda 12 cm çapında patlamamış bir top mermisinin çıkması ve yeterli hava sirkülasyonu bulunmadığından çalışmanın zorlaşması üzerine bu alandaki çalışma şartlarının uygunluğunun sağlanması amacıyla sonlandırılmıştır. Bu kuyunun kalenin

³⁸ Doç.Dr. KULAKOĞLU, age,

³⁹ Yrd.Doç. R.Ergeç, age,

zemininde bulunan su kaynağına açıldığı, kurulan dolap sistemi ile kuyudan çekilen suyun hamama ve kalede bulunan diğer yapılara ulaştırıldığı düşünülmektedir.

Tünel

Alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında kalker taş duvar izlerine rastlanması üzerine çalışma genişletilmiş ve bir tünelin varlığı ortaya çıkartılmıştır. Tünel kale eteklerinden başlayarak üst galerinin girişine kadar uzanmaktadır. 38 m uzunluğunda, 1.10 cm genişliğinde ve yer yer 3 m yüksekliğindeki tünelin alt girişinden 7.50 cm kadar kısmı bindirme tekniğinde sivri tonoz örtülü, taş merdivenli, 7.50 cm den sonraki 5.50 cm uzunluğundaki kısım yıkık vaziyette bundan sonraki 24 metrelik kısım ise düz atkı taşlıdır. Tünel düz atkı taşlı kısımdan 9 metre içeriye girdikten sonra ikiye ayrılmaktadır. Kalenin kuzey doğu yönüne giden kısmı 18,5 metresi açık ilerisi ise toprak doludur. Tünelin sonu mevcut üst galerinin kapısında zemin seviyesinden 3 m aşağıda sonlanmaktadır. Bu alandaki 1.80 cm derinliğindeki duvar örgüsü tünelin kalenin sonraki dönemlerindeki tamirati sonrası mevcut tünelin kullanımına yönelik olarak yapıldığı düşünülmektedir. Yapılan restorasyon çalışmasında galerinin ağız kısmı ve zemini yükseltildiğinden tünelin galeriyle bağlantısını sağlayan kısım ortaya çıkartılamamıştır. Tünelin içi kısmen temizlenmiş, acil onarım gereken yerler sağlamlaştırılarak giriş ve çıkışı emniyet altına alınmıştır.

Hamam:

Kale içindeki Geç Osmanlı Dönemi yapılarından önceki dönem kültür katmanlarını tespit etmek amacıyla yapılan derinleşme çalışmalarında küçük bir hamamın varlığı ortaya çıkartılmıştır. Güney yönde 4.10x4.20 cm ebadında ön girişe, 3.20x4.10 cm ebadında ortasında havuzu olan bir soğukluğa, ve duvarlarının içinden sıcak hava dolaştığı 3.10x3.10 cm ebadında bir sıcaklığa sahip hamamın soğuklukla sıcaklık arasında geçişi sağlayan koridorun sonunda 1.10x100 cm ebadında bir tuvaleti bulunmaktadır. Soğukluğun ortasındaki havuz 12 dilimli ve ortasında fiskiye deliği ve yan yüzeyinde akıtacağı yer almaktadır. Hamamın zemini siyah taş döşeli iken sonraki dönemde bu taşlar sökülüştür. Sıcaklık kısmının üzerinde geç Osmanlı Dönemi yapı kalıntısı bulunduğundan tam olarak açılamamıştır. Hamam dolgu toprağı içinde pipo veya sigrafitto tekniğinde yapılmış seramik parçalarına rastlanılmamıştır. 1998 yılında ortaya çıkartılan hamamda yoğun pipo parçalarına rastlanması⁴⁰ Osmanlılarda tütün kullanımının 17 nci yüzyılın ikinci yarısında başlanıldığı⁴¹ ve hamam üzerinde Geç Osmanlı yapı kompleksi bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda bu hamamın 17 nci yüzyıl ve sonrasında kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Yapının Memluk Dönemi kale beyinin özel hamamı olabileceği düşünülmektedir.

Kuzey Burç İçi Çalışmaları:

Kalenin kuzey burcu içinde merdiven girişine rastlanması üzerine mahiyetini anlamak amacıyla temizlik çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonrası bu alanın eski bir burç olduğu anlaşılmıştır. Merdiven yapısı 14 basamakla 560 cm uzunluğunda 120 cm genişliğinde bir koridora açılmaktadır. Merdivenin dönüşlerinde ve koridorda dışa açılan mazgal delikleri yer almaktadır. bu mazgalların önleri toprak tabakası ile doludur. Koridorun bir kapı bağlantısı ile başka bir odaya açıldığının anlaşılmaması üzerine odadaki toprak dolgu boşaltımına gidilmiş ve 260x250 cm ebadındaki bu mekanın önceki merdivene paralel 8 basamaklı bir merdiven yapısı ile dışarıya açıldığı saptanmıştır. Mekanın tonoz örtüsü kısmen yıkık olup kuzey yönüne sonradan bir duvar örülerek daraltılmıştır. Gelecek yıllarda bu burcun profilinin açığa çıkartılması planlanmaktadır.

Taşçı İşaretleri:

Kale galeri, burç içleri ve eteklerdeki kule yapılarında farklı formlu taşçı işaretlerine rastlanılmıştır. Bu işaretlerin bazıları daha derin ve kalın açılmışken bazıları daha yüzeysel çizilmiştir. Kare, üçgen çapraz kare, ok, çadır, vb 24 ayrı işaret duvarlarda farklı

⁴⁰ Dr.B. BALCIOĞLU, age, s.255

⁴¹ www.tutuneksper.com.tr

pozisyonlarda yer almaktadır. Üzerinde taşçı işareti bulunan kalker kesme yapı taşları Bizans Dönemi yapısı olarak belirlenen galeri iç duvarında yoğun olarak bulunurken galeri üstü ve diğer burç içi yapılarında daha az rastlanılmaktadır.

Kazıda Ortaya Çıkan Taşınabilir Buluntular:

- a) **Pişmiş Toprak Kaplar:** Tipolojik olarak kaba hamurlu, az pişmiş sırlı ve sırsız form vermeyen kap parçaları, geniş karınlı kaba hamurlu az pişmiş küpler, sigrafitto tekniğinde yapılmış, geometrik ve bitki bezemeli kase ve tabaklar, düz yeşil renk sırlı kaseler, mavi beyaz renkli stilize bitki bezemeli yayvan tabaklar ile fincanlar tahrip edilmiş olarak ele geçmiştir.
- b) **Pipolar:** kazıda kırık vaziyette çok sayıda pipo lüle ve haznesi bulunmuştur. Bunun yanında az sayıda kalıp işi değişik formu, bezemeli ve bezemesiz pipolar da ele geçmiştir.
- c) **Kandiller:** bölgede yirik çıra olarak bilinen Geç Osmanlı Dönemine tarihlenen bezemesiz, sırsız ve yeşil sırlı kandil ve kandil parçaları ele geçmiştir.
- d) **Taş Güller:** kazıda çok sayıda farklı boyutta taş gülle ortaya çıkmıştır. Beyaz ve siyah renk sert taşlardan dövülerek şekillendirilmiş güllerin yumruk ve daha büyük şekilde olanları mancınık vetop güllerleri olarak kullanılırken yaklaşık 3 cm ve daha küçük olanların oyun aracı olarak kullanılmıştır. Kazıda bu taş güllerin şekillendirildiği bir adet taş örs de ele geçmiştir.
- e) **Çakmak Taşları:** Ateşli silahların ateşleme mekanizması parçası olan kübik dikdörtgen formu üzeri kurşun kaplı çakmak taşları ve kurşun kaplamanın kalıbı olan kalker taş kalıp da ele geçmiştir.
- f) **Kurşun ve Mermi Kovanları:** Kazıda ham kurşundan dökülmüş misket formu tüfek kurşunu ile günümüz otomatik tüfeklerinin mermi çekirdeklerine benzer formu mermi çekirdeği ve kovanlar ele geçmiştir. Ayrıca deriden yapılmış bir barutluk ve kurşun kabı da içlerinde kurşun ve çakmaktaşı bulunan bir kese ele geçmiştir.
- g) **Evrak:** 2 nolu burç içinde yapılan temizlik çalışmaları sırasında rulo halinde üzeri dikili bir evrak bulunmuştur. Evrak Gaziantep Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim elemanlarına incelettirilmiş olup büyük oranda tahrip olmuş evrakın üzerinde Arap harfleri ile yazılmış Osmanlıca metin ile Osmanlı İmparatoru III. Mehmet'e ait bir tuğra yer almaktadır. Ayıntap Sancak Beyine hitabı ile Tilbaşar Kazasındaki bir araziden söz edilmektedir.

Gerek 2003 yılı ödeneğinin bitmesi gerekse kış şartlarına girilmesi üzerine kaledeki kazı çalışmalarına son verilerek ortaya çıkan çamur dolgulu kalker yapı temellerinin sağlamlaştırma çalışmalarına gidilmiştir. Müdürlüğümüzde çalışan CCI ekibinden iki restoratörün denetiminde, beyaz çimento, kalker kumu ve kireç kullanılarak hazırlanan harçla yapı taşlarının araları kapatılmıştır. Böylelikle ortaya çıkan yapıların kış şartlarından olumsuz etkilenmesinin önüne geçilmiştir. Önümüzdeki kazı sezonunda Gaziantep Kalesindeki kazı ve restorasyon çalışmalarına devam edilecektir (Beyazlar, 2003).

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Berrak Yüce

Doğum Yeri ve Tarihi: Hamburg/26.06.1974

Adres: Beşiktaş

Lisans Üniversitesi: İstanbul Teknik Üniversitesi

